

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

NÜZÛL-SÎRET BAĞLAMINDA HZ. MERYEM KISSASI

Merve FAYDALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2023

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

NÜZÛL-SÎRET BAĞLAMINDA HZ. MERYEM KISSASI

Merve FAYDALI

Danışman: Doç. Dr. Ertuğrul DÖNER

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Sami KILINÇLI

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Nurullah DENİZER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2023

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne;

Bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Ana Bilim YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Doç. Dr. Ertuğrul DÖNER
(Danışman)

Üye: Prof. Dr. Sami KILINÇLI

Üye: Doç. Dr. Nurullah DENİZER

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.

.../.../2023

Prof. Dr. Serap ÇABUK

Enstitü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ETİK BEYANI

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. / / 2023

Merve FAYDALI

ÖZET

NÜZÛL-SÎRET BAĞLAMINDA HZ. MERYEM KISSASI

Merve FAYDALI

Yüksek Lisans Tezi, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Ertuğrul DÖNER

Temmuz 2023, 115 sayfa

İnsan, kendi hayatında karşılığını bulduğu olay ve durumları gözlemleyerek kendine model alan/ders çıkararak bir varlıktır. İnsanlara hidayet rehberi olarak gönderilen Kur'ân, insanın bu durumuna uygun bir anlatım yöntemi olarak kıssaları kullanmıştır. Kur'ân'ın nüzûl döneminde Hz. Peygamber ve ilk muhatap toplumun kıssalarda buldukları anlam da kendi hayat tecrübeleriyle irtibatlı görünmektedir. Bu nedenle çalışmamız, Hz. Meryem kıssasının nüzûl-sîret bağlamında anlaşılmasına dairdir.

Kur'ân'da Hz. Meryem kıssası, oğlu Hz. İsa kıssası ile birlikte zikredilmiştir. Ancak Hz. Meryem'i, Hz. İsa kıssası ile paralel bağlamda okumanın tez sınırlarını zorlayacağı düşüncesiyle çalışmamızda, özellikle Hz. Meryem'in yaşamına dair anlatım ön planda tutulmuş, Hz. İsa hakkındaki bilgilere kısaca yer verilmiştir.

Hz. Meryem kıssasını inzâl edildiği dönem bağlamında inceleyen çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Kur'ân kıssalarının önemi anlatılmış ve kıssalar hakkında genel bilgiler verilmiştir. İkinci ve üçüncü bölümde ise Hz. Meryem kıssasını en geniş şekilde ele alan Meryem ve Âl-i İmrân sûreleri incelenmiştir. Biri Mekke'de diğeri Medine'de inzâl edilen bu sûrelerin ihtiva ettiği mesajları fark etme adına bu iki şehrin tarihi ve kültürü, sosyal ve dinî yapısı hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca Hz. Meryem, Yahudilikte ve Hıristiyanlıkta önemli bir karakter olduğu için kıssanın indirildiği dönemlerde Ehl-i kitapla ilişkilere de temas edilmiştir. Son olarak kıssanın, her iki dönemde de nüzûl süreci içinde değerlendirilmesi yapılmıştır.

Sûrelerin nüzûl sırası göz önüne alındığında Hz. Meryem'in hayatına dair detaylı anlatımın bulunduğu ilk yer, Mekke'de nâzil olan Meryem sûresidir. Bu sûre erken dönemde inmiş olmasına rağmen Hz. Meryem'in hayatının çocukluk çağını değil, Hz. İsa'ya hamile kaldığı dönemi anlatmaktadır. Hz. Meryem'in doğumu ve yetişmesi ile ilgili bazı bilgilerin ise Medine'de nâzil olan Âl-i İmrân sûresinde bildirildiği

görülmektedir. Nüzûl-sîret ilişkisi bağlamında düşünüldüğünde, Kur'ân kıssalarının tarihî birer malumat sunma ya da kronolojik sıraya göre hareket etme gibi bir gayesinin olmadığı gözlemlenmektedir. Bu sebeple Hz. Meryem'in hayatı, kendi kronolojik tarihi içerisinde değil; Kur'ân'ın kronolojisi dikkate alınarak araştırılmıştır. Mekke'de tevhid inşasının bir aşaması olarak görülebilecek anlatımlar bulunurken, Medine'de sosyal ilişkiler kapsamında değerlendirilebilecek aktarımlar, kıssaların verilmek istenen mesaja uygun bir formda arz edilmesinin de bir örneğini sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Kıssa, Nüzûl-Sîret, Meryem, Ehl-i Kitap.

ABSTRACT**IN THE CONTEXT OF NUZUL-SIRET, Hz. THE KISSA OF MARY****Merve FAYDALI****Master Thesis, Department of Basic Islamic Sciences****Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Ertuğrul DÖNER****July 2023, 115 pages**

Human beings are creatures who observe events and situations in their own lives, find meaning in them, and derive lessons from them. The Qur'an, which was sent as a guidance for humanity, uses narratives as a suitable method of expression that resonates with this aspect of human nature. During the period of the Qur'an's revelation, it appears that Prophet Muhammad and the early community found meaning in the narratives that was connected to their own life experiences. Therefore, our study aims to understand the story of Hz. Maryam in the context of its revelation and the Prophet's biography.

In the Quran, the story of Hz. Maryam is mentioned alongside the story of her son, Hz. Isa (Jesus). However, considering the limitations of drawing parallel connections between the story of Hz. Maryam and the story of Hz. Isa, our study primarily emphasizes the narrative of Hz. Maryam's life, with brief mentions of information about Hz. Isa.

Our study, which examines the story of Hz. Maryam in the context of its revelation period, consists of three parts. In the first part, the importance of narratives in the Quran is explained, and general information about narratives is provided. The second and third parts extensively analyze the story of Hz. Maryam, focusing on the chapters of Maryam and Al-Imran. To understand the messages contained in these chapters, information about the history, culture, social structure, and religious background of both Makkah and Madinah, where these chapters were revealed (one in Makkah and the other in Madinah), is provided. Furthermore, considering Hz. Maryam's significant role in Judaism and Christianity, the study also touches upon the relations with the People of the Book during the periods of revelation. Lastly, the evaluation of the narrative within the context of both periods of revelation is conducted.

Considering the chronological order of revelation, the first place where a detailed account of Hz. Maryam's life is found is in the chapter of Maryam, which was revealed

in Makkah. Although this chapter was revealed early on, it narrates not the childhood period of Hz. Maryam's life but rather the period when she became pregnant with Hz. Isa. Some information about the birth and upbringing of Hz. Maryam is mentioned in the chapter of Al-Imran, which was revealed in Madinah. When considering the relation between revelation and biography, it can be observed that the Quranic narratives do not aim to provide historical facts or follow a strict chronological order, but rather convey the intended messages. Therefore, the life of Hz. Maryam is studied within the framework of the chronological order of the Quran. While there are narratives in the Qur'an that can be seen as a stage in the construction of monotheism in Mecca, there are also narratives in Medina that can be evaluated within the realm of social relationships. These narratives serve as an example of presenting the intended message of the narratives in an appropriate form.

Key Words: Qur'an, Story, Meaning and Comment, Maryam, Ahl al-Kitab.

ÖN SÖZ

İnsan, yaratılışını, varlığını, yeryüzündeki konumunu, bireysel boyutta iç âlemini ve toplumsal manada insanlar arası ilişkilerindeki yaşamını anlamaya ya da anlamlandırmaya ihtiyaç duyan bir varlıktır. Tarih boyunca insanın yaşadığı şartlar ve koşullar her devirde farklılık arz etmişse de insanın anlam dünyasına dair meramı, her daim devam etmiştir. Kendini veya evreni tanıma, yaratan ile bağ kurma, hayatını devam ettirme, insanlarla iletişim halinde bulunma gibi konular, Kur'ân'ın da özellikle üzerinde durduğu hususlardır. Kur'ân'da ele alınan bu konuların bir kısmı insanlara kıssa üslubu ile aktarılmıştır. Bu bağlamda kıssaları insana dair anlatımların bir parçası olarak değerlendirdiğimizde, gerek insanı iç âlemi ile buluşturan, gerekse yeryüzünde ona rehberlik sunan bir amaç ve gayeye eşlik ettiği söylenebilir. Diğer bir ifadeyle Kur'ân'da kıssalarla insana, kendi yaşantısı ile bağlantılı örnekler sunulması, Kur'ân'ın rehberlik metotlarından biri olarak değerlendirilebilir. Zira Kur'ân'ın en temel özelliği insan için bir rehber olmasıdır.

Kur'ân, indirildiği döneme ve tüm çağlara hitap eden bir içeriktedir. Ancak bu durum, onun tarihin bir döneminde belli bir muhitte inzâl edilmiş olduğu gerçeğine aykırı düşmez. Bu nedenle kıssaların öncelikle ilk dönem muhatapları için bir anlam inşa ettiği söylenebilir. Kur'ân, inzâl edildiği tarihî vasatın şartlarını içeren unsurlarla insan hayatına yön vermektedir. Kur'ân, yol gösterici bir kitap olarak insanları hidayete ulaştırmak, muhataplarının eksikliğini gidermek, insanlara doğruyu iletmek için gönderilmiştir. Kur'ân'da hedeflenen bu gayenin ortaya çıkmasında ise zaman, mekân, durum, hâl gibi unsurların etkin rol oynadığı gözlemlenmektedir. Bu sebeple Kur'ân âyetlerini indirildiği dönemin şartlarına göre anlama çabası, günümüze sunulan mesajın da ortaya çıkmasına olanak sağlamaktadır. Zira Kur'ân'ın evrensel hitabını görmek, indirildiği tarih ve kültür içinde inşa ettiği anlama ulaşmanın gerekliliğini de beraberinde getirmektedir.

Bu çalışmada kıssa anlatımının insan ile ilişkisine dikkat çekme bağlamında kıssanın tarihsel süreçte ifade ettiği anlamın araştırılması, kıssaların temel mesaj ve gayelerinin açıklanması, kıssaları Hz. Peygamber'in sîreti eşliğinde okumanın daha doğru ve sağlıklı sonuçlara ulaştıracığı üzerinde durulması uygun görülmüştür. Bu bağlamda Hz. Meryem kıssasının nüzûl dönemi içerisinde nasıl takdim edildiği, ilk muhatapları tarafından nasıl anlaşıldığı, Yahudi ve Hristiyanlarla ilişkinin hangi boyutta kurulduğu, Kur'ân'ın nasıl bir usul ve yöntem takip ettiğinin ortaya konulması hedeflenmektedir.

Tez konumun belirlenmesi ve çalışmamın şekillenmesinde tavsiye ve yönlendirmeleri ile destek bulduğum tez danışmanım değerli hocam Doç. Dr. Ertuğrul DÖNER başta olmak üzere, bilgisinden ve çalışmalarından istifade ettiğim Prof. Dr. Sami KILINÇLI ve çalışmamıza olan katkılarından dolayı Doç. Dr. Nurullah DENİZER hocalarıma teşekkürümü arz ederim.

Tez çalışma sürecinde kendileri ile geçirdiğim zamanı kısıtlama durumunda kaldığım halde, küçük yaşta gösterdikleri fedakârlık ve olgunluk için sevgili oğullarım Furkan Yasir ve Ali Eymen'e teşekkür eder, eğitim hayatım boyunca desteğini ve duasını eksik etmeyen kıymetli anneme, maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen tüm aileme şükranlarımı sunarım. Özellikle kaynaklara ulaşmada, teknik aşamalarda ve zorlandığım her alanda tezin arka planında gösterdiği özveri ve emeği ile bu yolda ilerlememi sağlayan, maneviyatı sayesinde ilham bulduğum değerli eşim Aykut FAYDALI'ya teşekkürü borç bilirim.

Merve FAYDALI

Adana / 2023

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	vi
ÖN SÖZ	viii
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Amacı ve Önemi	1
2. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları.....	2

BÖLÜM I

KUR'ÂN KISSALARI VE ÖNEMİ

1.1. Tarihsel Süreçte Kıssa Tarzı	8
1.2. Kur'ân'da Kıssa Lafzı.....	13
1.3. Kur'ân'da Kıssanın Mahiyeti ve Tarihsel Değeri.....	15
1.4. Kur'ân Kıssalarının Kaynağı	18
1.5. Kur'ân Kıssalarındaki Temel Mesaj ve Gaye.....	20
1.6. Kur'ân Kıssalarının Nüzûl Dönemi ile İlişkisi	22

BÖLÜM II

HZ. MERYEM KISSASI -MEKKE DÖNEMİ-

2.1. Kur'ân'ın Nüzûl Sürecinde Vahyin İlk Merkezi: Mekke	28
2.1.1. Mekke'de Allah İnancı	32
2.1.2. Mekke'de Ehl-i Kitapla İlişkiler	36
2.1.3. Mekke'de Müslümanların Durumu	41
2.2. İslâm'da İlk Hicret Yurdu: Habeşistan	45
2.2.1. Habeşistan'da Sosyal ve Dinî Yapı	45
2.2.2. Habeşistan Necâşîsi Ashame	47
2.2.3. Habeşistan'a Hicret.....	48
2.2.4. Habeşistan'da Muhacirlerin Durumu	50
2.3. Ana Hatlarıyla Meryem Sûresi	51
2.3.1. Meryem Sûresinde Hz. Zekeriya – Hz. Yahya Kıssası	53

2.3.2. Meryem Sûresinde Hz. Meryem – Hz. İsa Kıssası.....	57
2.3.2.1. Hz. Meryem’in Meleklerle Diyalogu	58
2.3.2.2. Hz. Meryem’in Rahmân’a Sığınması.....	59
2.3.2.3. Hz. Meryem’in Hamileliği	62
2.3.2.4. Hz. Meryem’in Bebeğiyle Dönmesi ve Hz. İsa’nın Konuşması	63
2.3.2.5. Hz. İsa Hakkında	66
2.3.3. Kıssanın Nüzûl Dönemi Bağlamında Değerlendirilmesi	68

BÖLÜM III

HZ. MERYEM KISSASI -MEDİNE DÖNEMİ

3.1. Kur’ân’ın Nüzûl Sürecinde Vahyin İkinci Yurdu: Medine	72
3.1.1. Medine’de Sosyal ve Dinî Hayat	73
3.1.2. Medine’de Ehl-i Kitapla İlişkiler	76
3.1.3. Medine’ye Gelen Necranlı Hristiyan Heyeti	79
3.2. Ana Hatlarıyla Âl-i İmrân Sûresi	82
3.2.1. Âl-i İmrân Sûresinde Hz. Meryem Kıssası.....	85
3.2.1.1. Hz. Meryem’in Mabede Adanması	87
3.2.1.2. Hz. Meryem’in Rızıklandırılması	90
3.2.1.3. Hz. Zekeriya’nın Hz. Yahya ile Müjdeleneşmesi.....	91
3.2.1.4. Hz. Meryem’in İbadeti ve İtaati	93
3.2.1.5. Hz. Meryem’in Himayesini Kimin Üstleneceğine Dair Kura Çekilmesi.....	94
3.2.1.6. Hz. Meryem’in Hz. İsa ile Müjdeleneşmesi	96
3.2.1.7. Hz. İsa Hakkında	98
3.2.1.8. Necran Heyetinin Mübâheleye Davet Edilmesi	99
3.2.2. Kıssanın Nüzûl Dönemi Bağlamında Değerlendirilmesi	100

SONUÇ	103
KAYNAKÇA.....	107
ÖZGEÇMİŞ	115

KISALTMALAR

b.	: İbn oğul/oğlu
Bkz/bkz.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed.	: Editör
Hz.	: Hazreti
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
thk.	: Tahkik Eden
ts.	: Tarihsiz
v. dğr.	: Ve diğerleri
yy.	: Yayın yeri yok.

GİRİŞ

1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Kur'ân, Hz. Peygamber'e yaklaşık yirmi üç yıllık zaman zarfında inzâl edilmiş bir kitaptır. Kur'ân'ın indirildiği dönemden günümüze kadar geçen zaman aralığı, onu anlama noktasında bazı problemleri de beraberinde getirmiş, Kur'ân âyetlerini anlama adına alternatif yöntemler geliştirme ihtiyacına sebebiyet vermiştir. Bu nedenle Kur'ân'ı anlama yöntemlerinden birinin de nüzûl döneminin kültür tarihini bilmekten ve o dönemde Kur'ân ve muhatapları arasındaki dinamik ilişkiyi göz önünde bulundurmadan geçtiği söylenebilir.

Kur'ân'ın bir toplumu inşa ederken sosyal, siyasal veya dinî açıdan o dönemin yapısını dikkate alması, ilk muhatap kitlenin içinde bulunduğu durum ve şartlara göre bir üslup ve yöntem içerisinde arz edilmesi gibi durumlar, onu vahyedildiği tarihsel ve toplumsal bağlamda anlama ve açıklamanın önemini ortaya koyar niteliktedir. Dolayısıyla Kur'ân'ı, öncelikle kendi nüzûl bağlamında incelemek, zamanı döngüsel bir çember çizerek başa getirme, Kur'ân'ın indirildiği dönemdeki hitabına daha yakından tanıklık edebilme gayesi taşıyan bir çalışma olacaktır.

Kur'ân âyetlerinin anlaşılması meselesi, âyetin indiği dönemde ortaya koyduğu işlevi tespit etmeye, muhatabının hangi eksikliğini giderip doğruyu getirdiğine, âyetlerin toplum için neyi ifade ettiğine ve ne gibi değişikliklere yol açtığına dair soruların da cevaplandırılmasını gerektirmektedir. Kur'ân'ın Hz. Peygamber zamanında, şartlara binaen canlı bir hitap-muhatap ilişkisini yansıtan yönü dikkate alındığında âyetleri Hz. Peygamber'in sîreti merkezli okumak, Kur'ân'ın anlaşılması problemini büyük oranda giderebilir.

Kur'ân'da kıssalar, temel inanç esaslarının ve bazı ahlakî prensiplerin bildirilmesinde, birtakım mesajların muhataplara iletilmesinde kullanılan ifade tarzlarından biri olması ve Kur'ân'da geniş bir alan kaplaması bakımından oldukça dikkat çekmektedir. Gerek kıssaların nüzûl seyrinde ilk muhataplarınca nasıl anlaşıldığını gerekse günümüz dünyasında kıssaların karşılık bulduğu anlamı belirleme amacı doğrultusunda kıssalar, çoğu kez ilim insanlarının gündeminde olmuştur. Bu çalışmada ele alınacak olan Meryem kıssası birçok araştırmacı tarafından incelenmiş ve Hz. Meryem'in hayatına ilişkin açıklamalarda bulunulmuştur.

Hız. Meryem, gerek Yahudi ve Hristiyan toplumu, gerekse Müslümanlar arasında oldukça ilgi görmektedir. Kur'ân âyetlerine bakıldığında, Hız. Meryem'in hayatına dair anlatımların en geniş çerçevede Meryem ve Âl-i İmrân sûrelerinde aktarıldığı gözlemlenmektedir. Bu sûrelerden birinin Mekke, diğerinin Medine'de inzâl edilmiş olması, kıssanın anlatıldığı üslup, yöntem ve konu farklılıklarını inceleme fikrini doğurmuştur. Nitekim Hız. Peygamber zamanında tedricen indirilen Kur'ân vahyinin işlevsel yapısını gözlemlemek, metnin arka planındaki hadiseleri irdelemek ve nüzûl dönemi muhataplarına verilen mesajı çözümlemek için kıssanın nüzûl seyrini dikkate alarak yapılan okumalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu sebebe binaen çalışmamızda Hız. Meryem kıssası, Mekke ve Medine olmak üzere iki farklı dönemde Kur'ân âyetlerinin nüzûl tertibi esas alınarak incelemeye tabi tutulmuştur.

2. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

Hız. Meryem, Yahudi ve Hristiyan kültürünün kesişim noktasında yer almasından ötürü dinler arası disiplinlerde hayatı çokça araştırılan önemli bir şahsiyettir. Tefsir, Kelam, Dinler Tarihi, Din Eğitimi, Din Sosyolojisi, Din Psikolojisi gibi birçok alanda araştırma konusu olmuştur. Bu bağlamda Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm'da Hız. Meryem, kimliği, kişiliği, iffeti, fazileti, örnekliği, aile yapısı gibi özellikleriyle incelenmiştir. Meryem sûresi, dil, kıraat veya din eğitimi gibi farklı açılardan değerlendirilmiş, Meryem kıssası sosyal, psikolojik yönden ele alınmış, İncil ve Kur'ân'daki anlatımlar karşılaştırılmış, Hız. Meryem'in hayatına ilişkin açıklamalara daha çok doğumu, çocukluğu, gençliği üzerinden kronolojik düzeyde yer verilmiştir.

Hız. Meryem ile ilgili bazı kitaplar ve tez çalışmaları şunlardır:

Kitaplar:

-Tümer, Günay, *Hristiyan ve İslâm Dinlerinde Meryem*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2011. Bu çalışma Dinler Tarihi alanında önemli bilgiler sunan, Hız. Meryem'in Hristiyanlıkta ve İslâm'daki yerinin mukayese edildiği kıymetli bir kaynaktır.

- Gökür, Bilal, *Meryem Sûresi Tefsiri Metin ve Yorum İncelemesi*, Fecr Yayınları, Ankara 2012. Bu çalışmada Hız. Meryem'in hayatı Meryem sûresi kapsamında anlatılmıştır.

-Turpcu, Betül; *Din Eğitimi Açısından Kur'an-ı Kerim'de Hz. Meryem'in Terbiyesi*, Araf Yayınları, İstanbul 2012. Bu matbu yüksek lisans çalışmasında Hz. Meryem'e dair açıklamalar din eğitimi açısından değerlendirilmiştir.

-Schleifer, Aliah, *İslâm'ın Kutsal Meryem'i, Peygamber mi? Evliya mı?*, çev. İbrahim Kapaklıkaya, İstanbul 2003. Bu eser Hz. Meryem'in nübüvveti meselesine dairdir.

-Kalyoncu, Hamdi, *Kur'an'da Hz. İsa ve Meryem*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2017. Bu kitapta, Kur'an'da Hz. İsa ve Hz. Meryem için söylenenler, Müslüman-Hristiyan iletişimi kapsamında anlatılmıştır.

Bu eserlerin yanı sıra Hz. Meryem hakkında daha çok halka hitap eden ve roman tarzında yazılan eserler de bulunmaktadır.

Tezler:

-Akin, Nimetullah, *Müslüman-Hristiyan Diyalogu Açısından Meryem Suresi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996. Bu çalışmada geçmişten günümüze Müslüman- Hristiyan münasebetleri ile ilgili bilgiler verilmiş, Meryem sûresi bu diyalog çerçevesinde ele alınmıştır.

-Güler, Nurdane, *Kur'an'da Örnek Bir Şahsiyet Olarak Hz. Meryem* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2001. Bu çalışmada Kur'an kıssalarına dair bilgiler sunulmuş, kıssalarda kadın kimliği üzerinden incelemeler yapılmıştır. Daha çok Hz. Meryem'in yaşadığı tarihi ortam, hayatı ve kişiliğine dair bilgiler ön planda olup, Hz. Meryem'in Müslüman hanımlar için örnek kadın şahsiyet oluşu üzerinde durulmuştur.

-Koç, Emine, *Kur'an Bağlamında Meryem Kıssasına Sosyo-Psikolojik Bakış* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2009. Bu tezin ilk bölümünde kıssaların özellikleri ve amaçlarına dair bilgiler yer almaktadır. Bu bağlamda Meryem kıssasının ihtiva ettiği amaç ve mesajlara yer verilmiştir.

-Kurt, Maksude, *Tanrıça Kültü ve Hristiyanlık'taki Meryem Figürüne Etkileri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Rize Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize 2010. Hristiyanlık öncesi Tanrıçaların incelendiği bu tezde, Tanrıça kültürünün Hristiyanlıktaki Meryem figürünü nasıl etkilediğine dair bilgiler ihtiva etmektedir.

-Avcı, Hatice, *Kur'an'dan İffet Örnekleri: Hz. Meryem Hz. Yusuf* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,

Elazığ 2012. Bu çalışmada Hz. Meryem ve Hz. Yusuf merkezinde özellikle iffet kavramı incelenmiştir.

-Aydın, Selami, *Taberi Tefsirinde ve Hristiyanlıkta Hz. Meryem* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2012. Bu çalışmada Hz. Meryem'in hayatı, *Taberî Tefsiri* kapsamında incelenmiştir.

-Üner, Yaşar, *Dinî Kıssalar Açısından Luka İncili ve Meryem Suresi Üzerinde Karşılaştırmalı Bir İnceleme* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale 2014. Bu çalışmada Luka İncili ve Meryem sûresinde geçen farklılıklar ele alınmıştır.

-Ablay, Rıfat, *Meryem Suresinin Kırâatlar Yönünden İncelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2015. Bu çalışmada Meryem sûresi, kıraat açısından incelenmiştir.

-Uzuner, Saliha Gülnur, *Katolik Mezhebine Göre İsa'nın Annesi Meryem* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2015. Bu çalışmada Hz. Meryem, Hristiyan kaynaklarında ve Katolik mezhebinde incelenmiştir.

-Üveyik, Yıldız, *Meryem Sûresi'nin Arap Dili Ve Belâgatı Açısından Tahlili* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum, 2018. Bu çalışmada Meryem sûresi, dil ve belagat alanında araştırılmıştır.

-Alan, Faruk, *Meryem Suresi Tefsiri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır, 2018. Bu tezde Meryem sûresinin özelliklerine dair açıklamalar yapılmış, sûrede geçen kıssalar incelenmiştir.

-Güler, Ümmühan, *İncil ve Kur'an'da Hz. Meryem'in Doğumu ve Hamileliği Süreci* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2018. Bu çalışmada İncil ve Kur'ân metinlerinin karşılaştırılması yapılmıştır.

-Keklik, Hayrunnisa, *Kelâm'da Kadının Peygamberliği ve Hz. Meryem* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2018. Bu çalışma Hz. Meryem'in nübüvvet meselesine dairdir.

-İnan, Meryem, *Hz. Meryem'le İlgili Rivayetlerin İncelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2019. Bu çalışmada ise daha çok Hz. Meryem'le ilgili hadis rivayetleri incelenmiştir.

-Alhouran, Hadıl Ibrahim, *Kur'an-ı Kerim ve Tefsir Kaynaklarında Hz. Meryem ve Oğlu İsa (as)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bayburt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bayburt, 2020. Bu çalışmada Hz. Meryem'in fazileti, Hz. İsa'nın nübüvveti, teslis inancı, mucize gibi bahislere yer verilerek Kur'an'dan açıklamalar sunulmuştur.

-Cellek, Rukiye, *Kur'an-ı Kerim'de Örnek Aile Bireyi Olarak Hz. Meryem* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2020. İlgili çalışmada Hz. Meryem'in hayatı, "aile" kavramının incelenmesine konu edinilmiştir.

-Dündar, Ümmügülsüm, *Kur'an'da Adı Geçen Yegâne Kadın Olarak Hz. Meryem* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siirt, 2021. Bu çalışmanın birinci bölümünde Hz. Meryem ile ilgili bilgilere yer verilmeyle birlikte Kur'an'da ismi geçmeyip de kendilerine atıfta bulunan kadın şahsiyetlerden bahsedilmiştir. Bu bağlamda Kur'an'da adı geçen kadın olarak Hz. Meryem'in fazileti, peygamber olup olmadığı gibi meseleler üzerinde durulmuştur.

-Karaca, Zeynep, *İkonolojide Meryem* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2018. Bu çalışma, Hristiyanların Hz. Meryem'i Tanrıça olarak kabul etmelerine dairdir.

-Eroğlu, Cemil, *Meryem Suresinin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ağrı, 2020. Bu çalışmada Meryem sûresi, din eğitimi açısından ele alınmıştır.

-Aktürk Şahin, Zeynep, *Tefsir Geleneğinde Hz. Meryem* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2022. Bu çalışmada Hz. Meryem'in Yahudilik ve Hristiyanlık'taki konumu dile getirilmiş, tarihi şahsiyeti ve teolojik kimliği hakkında bilgiler verilmiştir. Hz. Meryem'in hayatını bir bütün olarak ele alan bu çalışmada, Kur'an'ın nüzûl dönemi muhataplarına verdiği mesajlara dair bilgiler de mevcuttur.

Hz. Meryem ile ilgili zikrettiğimiz çalışmaların dışında, konumuzla alakalı gördüğümüz, kıssaların nüzûl-sîret bağlamında incelenmesine dair şu çalışmaları da sıralayabiliriz:

- Ay, Mahmut, *Kur'an Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak -Hz. Musa Kıssası Örneği-*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2019.

-Aldanma, Halit, *Nüzul-Siret Bağlamında Hz. Yusuf Kıssası* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2020.

-Küçükvar, Zekiye Sena, *Hz. Nûh Kıssasını Sîret Bağlamında Okumak* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize, 2020.

-Kolay, Kadir, *Nüzûl-Sîret Bağlamında Hz. Süleyman-Belkıs Kıssası* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uşak, 2022.

Bizim çalışmamızda yukarıda zikri geçen incelemelere ek olarak Hz. Meryem kıssasının anlatıldığı Kur'ân âyetleri, inzâl edildikleri zaman, mekân, ortam açısından değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Kur'ân'da kıssalara neden bu kadar yer verildiğinden söz edilmesi, Kur'ân'ı tarihsel bağlamını gözeterek okumanın önemine dair bilgiler ışığında Meryem kıssasının mesajları üzerinde durulması ve kıssanın tarihsel arka planına vakıf olmak adına Mekke ve Medine şehirlerinin, dinî, sosyal, kültürel bağlamda incelenmesi, çalışmamızı konuyla ilgili diğer çalışmalardan ayırmakta ve onun özgün yönünü oluşturmaktadır.

Çalışmamızda öncelikle Kur'ân âyetleri, başvuru en temel kaynak olmaktadır. Bununla birlikte Kur'ân âyetlerinin daha iyi anlaşılması adına tefsir kitapları, kıssanın nüzûl dönemi göz önünde bulundurulacağı için tefsir kitaplarının yanı sıra tarih ve siyer kitapları da başvuru kaynakları arasında yer almıştır. Ayrıca kıssanın inzâl edildiği ortamda bulunan Yahudi ve Hristiyan gruplarından bahsedilerek kutsal metinlerden istifade edilmiş, konu ile ilgili tez çalışmaları ve makaleler incelenerek gerekli literatür taraması sonucunda toplanan veriler sistematik bir şekilde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Hz. Meryem ile ilgili açıklamalarda, daha önce yazılan tezlerin tekrarına düşmemek adına âyetlerin tefsirinde daha çok nüzûl dönemini vurgulayan ifadeler yer verilmiştir.

Çalışmamızda tefsir literatüründen Mukâtil b. Süleymân'ın (ö. 150/767) *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, Taberî'nin (ö. 310/923) *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, Fahreddîn er-Râzî'nin (ö. 606/1210) *Mefâtihu'l-Gayb*, Kurtubî'nin (ö. 671/1273) *el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kur'ân*, İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, Elmalılı Hamdi Yazır'ın (ö. 1942) *Hak Dîni Kur'an Dili*, Seyyid Kutub'un (ö. 1966), *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, İbn Âşûr'un (ö. 1973) *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Mevdûdî'nin (ö. 1979) *Tefhîmu'l-Kur'ân*, İzzet Derveze'nin (ö. 1984) *et-Tefsîru'l-Hadîs*, Muhammed Esed'in (ö. 1992) *Kur'an Mesajı*, Câbirî'nin (ö. 2010), *Fehmu'l-Kur'ânî'l-Hakîm* isimli eserlerinden istifade edilmiştir.

Vahyin nüzûl dönemi ile ilgili bilgiler ise İbn İshâk'ın (ö. 151/767) *Sîretu İbn İshâk*, İbn Hişâm'ın (ö. 218/833) *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, İbn Sa'd'ın (ö. 230/845), *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, Mevdûdî'nin *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı*, İzzet Derveze'nin *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, Âsım Köksal'ın (ö. 1998) *H. Muhammed ve İslamiyet*, Muhammed Hamidullah'ın (ö. 2002) *İslâm Peygamberi* isimli kaynaklardan araştırılmıştır.

Kur'ân meali olarak Türkiye Diyanet Vakfı Yayınlarının Kur'ân-ı Kerîm Açıklamalı Meâli esas alınmıştır.

BÖLÜM I

KUR'ÂN KISSALARI VE ÖNEMİ

Kur'ân kıssaları, hacim itibariyle Kur'ân'da oldukça geniş bir alan teşkil etmektedir.¹ İnsan için hidayet, rehber ve kılavuz olarak gönderilen Kur'ân'ın,² kıssalara bu denli yer vermesi, kıssaların mahiyeti ve önemini de gündeme getirmektedir. Bu nedenle insanın kıssalarla olan bağlantısını çözümleme adına yapılacak faaliyetler, Kur'ân'daki kıssa anlatımını, kıssalarla verilmek istenen mesajları ve vahiy sürecinde muhatapların kıssalar karşısındaki tutumunu daha anlaşılır hale getirebilir. O yüzden bu bölümde, kıssa tarzı anlatım kültürünün tarihsel sürecine kısaca göz atmanın faydalı olacağı kanaatiyle önce tarihteki birtakım anlatım biçimleri ve özelliklerinin ele alınması, Kur'ân'da kıssa kavramının incelenmesi ve sonrasında Kur'ân kıssalarının mahiyeti, tarihsel değeri, mesajları ve inzâl edildiği dönemle ilişkisinin değerlendirilmesi uygun görülmüştür.

1.1. Tarihsel Süreçte Kıssa Tarzı

İnsanoğlunun hikâyesi, var olduğu ve yeryüzü ile buluştuğu ilk andan itibaren başlamıştır.³ İnsan, gerek yaşadığı zaman içinde gerekse geleceğe dair düşüncelerinde, geçmişin hikâyesinden, orada yaşanan olay ve hatıralardan, gördüklerinden istifade etmiş, zaman zaman bunları etrafındakilere anlatmıştır.⁴ Aslında insan bilincinin en temel özelliği, kendi hikâyesini algılamak için başkalarının hikâyesine ihtiyaç duyması ve kendini orada fark etmesidir. O yüzden bu anlatımlar, kişiyi kendisiyle yüzleştirmesi, nasıl bir varlık olduğunu kavraması ve yaşamını tasvir etmesine eşlik etmesi açısından oldukça önemli görülmüştür.⁵

İnsanlık tarihinin belki de ilk dönemleri denilebilecek bir zaman diliminde, o dönem insanları için insanoğlunun hikâyesini tasvir etmede kullanılan yöntemlerden biri, Yaratılış'ı anlama çabasının bir ürünü olarak karşımıza çıkan *mitos* ve *simgeler* olarak

¹ Hz. Peygamber döneminde yaşanan bazı olay ve gazvelerle ilgili haberler de dâhil edildiği zaman kıssalar, Kur'ân'ın neredeyse yarısı kadar bir alanı kaplamaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Şengül, İdris, *Kur'an Kıssalarının Tarihi Değeri*, Otto Yayınları, Ankara 2019, s. 41.

² Bakara 2/2; Âl-i İmrân 3/138; Yûnus 10/57; Nahl 16/89; Neml 27/2.

³ Nasr, Ali Muhammed, "Arap Edebiyatında Hikâye ve Kur'ân-ı Kerim'deki Kıssaların Müdafaası", çev. Abdülkerim Seber, *Ağrı İslâmi İlimler Dergisi*, 2018, sayı: 2, s. 125.

⁴ Şengül, *Kur'an Kıssalarının Tarihi Değeri*, s. 63.

⁵ Tatar, Burhanettin, "Kur'an Kıssalarının Temel Anlamları Üzerine Felsefi Notlar", *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 2009, cilt: 6, sayı: 1, s. 111.

görülmüştür.⁶ İnsanın varlığını, eylemlerini ve yaşadığı evreni anlamlandırma çabası mit olgusu biçiminde var olmuştur.⁷ *Mit* kelimesi Yunanca “mithos/muthos”tan türemiş bir kelime olup “söz” ya da “konuşma” manasında kullanılmakta ve sözlü olarak nakledilen anlatılara/hikâyelere karşılık gelmektedir.⁸

Mircea Eliade’nin (ö. 1986) tanımına göre mitler, insana bugünkü halini, ölümlü, cinsiyetli ve kültür sahibi olma özelliğini veren, kutsal ya da doğaüstü olan şeyin dünyaya müdahalesini, kimi zaman da çeşitli ve heyecan verici akınlarını tasvir eder. Bir başka ifadeyle en eski zamanda, “başlangıçtaki” masallara özgü zamanda olup biten olayları, kutsal bir öyküyü anlatan mitler, bir gerçekliğin nasıl yaşama geçtiğini, bir şeyin nasıl yaratıldığını, nasıl var olmaya başladığını anlatmakta ve “yaratılış”ın öyküsünü sunmaktadır.⁹ İnsanoğlunun varlık âlemindeki konum ve kökenini anlamlandırma çabası içerisinde mitoslar, ruhanî varlıkları, doğaüstü varlık birimlerini, metafiziksel karaktere sahip üstün değer ve ilkeleri algılama eğiliminin bir parçası olmuştur.¹⁰

Bir anlatım tarzı olarak mitlerin dışında *efsane*, *destan* ya da *halk masalları* gibi türler de mitolojik anlatı sınıfında kabul edilmektedir. Özellikle halk masalları, her toplumda oldukça yaygın kullanılan bir türdür. Herhangi bir tarihe işaret etmeyen bu masallar, genellikle eğlence teması içermekle birlikte salt eğlence maksadıyla anlatılmayan, eğitimsel fonksiyona sahip, ahlakî birtakım davranışların yerleştirilmesi hedefini de kapsayan bir içeriktedir. Efsane ve destanlar ise daha çok bugünkü dünyaya yakın bir zaman dilimine hasredilen, göçlerden, savaş ve zaferlerden, geçmiş kahramanların ya da yöneticilerin fiillerinden bahseden anlatılardır.¹¹ Kısacası duygularını yoğun mertebede yaşayan insan için sevinç, üzüntü, korku veya heyecan dolu olaylar, hayalinde karşılık bulan his veya sezgiler her zaman bir anlatma ve nakil keyfiyetini de beraberinde getirmiştir. İnsanlığın uygarlık ve kültür düzeyi ile paralel oranda gerçekleştiği düşünülen bu tür anlatım ve aktarımların her asırda farklılık gösterdiği; kimi zaman işaret, çizgi veya resimlerle ifade edilip, kimi zamansa söz veya yazı ile aktarıldığı ifade edilmiştir. Hatta son asırda bu anlatım biçimlerinin tiyatro, sinema, radyo veya televizyon gibi iletişim teknikleri ile devam ettiği dile getirilmiştir.¹²

⁶ Armstrong, Karen, *Tanrı’nın Tarihi*, çev. Oktay Özel v.dğr., Pegasus Yayınları, İstanbul 2017, s. 31.

⁷ Bayat, Fuzuli, *Mitolojiye Giriş*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2019, s. 83.

⁸ Batuk, Cengiz, “Mit, Tarih ve Gerçeklik Sorunu Üzerine Notlar”, *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, cilt:6, sayı: 1, 2009, s. 28.

⁹ Eliade, Mircea, *Mitlerin Özellikleri*, çev. Sema Rifat, Alfa Yayınları, İstanbul 2018, s. 17.

¹⁰ Döner, Ertuğrul, *Tefsirde İsrâiliyyât’ın Kaynak ve Bilgi Değeri*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2017, s. 255.

¹¹ Batuk, “Mit, Tarih ve Gerçeklik Sorunu Üzerine Notlar”, s. 35-36.

¹² Şengül, *Kur’an Kıssalarının Tarihi Değeri*, s. 63.

Sonuç itibariyle düşünce veya izah şeklinin bir parçası olan mitler,¹³ olağanüstü olayları içeren efsane, masal, destan gibi menâkıbnâme türü eserler, folklorik İslâm kültüründe yer alan evliya menkıbeleri, vaizlik veya kıssacılık gibi anlatım tarzlarının, halk kitleleri arasında oldukça rağbet gördüğü söylenebilir.¹⁴

Gerek *hikâye*, *destan*, *mitoloji*, gerekse *kıssa* diye isimlendirilen geçmişe dair anlatımlar, aslında medeniyetlerin kendilerini ifade etme şekilleridir. Çünkü medeniyetler, varlıklarını tarihî bir zemin ve kökene dayandırmak isterler.¹⁵ Tatar'ın ifadesiyle, "Her büyük kültür ve medeniyet, kendisini bir Büyük Kıssaya (Grand Story ya da Giambattista Vico'nun deyiimiyle Mitos) dayandırmalıdır. Bu kıssa(lar), Mircea Eliade'nin kimi kültürlerle referansla söylediği gibi '*ab origine*', '*ab initio*' yani bir kültürün -daha öncesi olmayan- kutsal başlangıcını temsil edebilir veya Yahudi, Hristiyan ve İslâm kültürlerinde olduğu üzere, doğrudan kutsal metinlerin oluşturduğu büyük söylem alanları içinde rol oynayan kıssa(lar) olabilir."¹⁶ Kısacası bütün dönemlerde toplumların kıssa tarzı anlatımlardan uzak kalmadığı söylenebilir.¹⁷

İnsanın yaşamında bir şekilde var olan kıssa tarzı anlatımlar, geçmişte olduğu gibi Kur'an öncesi dönemde de devam etmiştir. Zira Câhiliye olarak bilinen İslâm öncesi Arap toplumunda Arap halk edebiyatının büyük bir bölümünü, komşu milletlerin mitolojilerinden alınan yıldız hikâyeleri, cin ve dev masalları, atasözleri hikâyeleri veya hayvan masalları oluşturmaktadır. Hatta asıl Arap hikâyeciliğinin özelliklerini taşıyan *Eyyâmü'l-Arab* olarak isimlendirilen hikâye türü, kabileler arasında cereyan eden mücadele ve savaşları kapsamakta, muhtemelen bu savaşlarda sergilenen yiğitlik ve kahramanlık örneklerini sergilemektedir. Bazı şarkiyatçılar, Arapların Yunanca'dan sadece felsefe, tıp, matematik kitaplarını tercüme ettiklerini, hikâye türüne ise ilgisiz kaldıklarını söylemiş olsalar da Arapların Hz. Süleyman ve Belkıs kıssasını, cin masallarını, Hint, Roma ve Yunan hikâyelerini bildikleri tespit edilmiştir. Ayrıca *Mu'allakât-ı Seb'a*'da geçen aşk ve kahramanlık hikâyeleri, hayvan masalları ile Kusay b. Kilâb'ın (ö. 480/1087) maceraları da birer hikâye özelliğine sahiptir. Öte yandan bazıları Câhiliye devrine ait olan ve daha sonra yazıya geçirilen "Sîretü Antere, Sîretü'z-Zîr Sâlim, Kıssatü Bekir ve Tağlib, Kıssatü'l-Burâk, Kıssatü Benî Hilâl" gibi hikâyeler

¹³ Bayat, *Mitolojiye Giriş*, s. 123.

¹⁴ Öztürk, Mustafa, *Kur'an Kıssalarının Mahiyeti*, Kuramer Yayınları, İstanbul 2016, s. 17.

¹⁵ Ay, Mahmut, *Kur'an Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak -Hz. Musa Kıssası Örneği-*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2019, s. 34.

¹⁶ Tatar, "Kur'an Kıssalarının Temel Anlamları Üzerine Felsefi Notlar", s. 101.

¹⁷ Nasr, "Arap Edebiyatında Hikâye ve Kur'an-ı Kerim'deki Kıssaların Müdafaası", s. 123.

de bunların arasında zikredilmiştir. Câhiliye devrinde kıssacılar tarafından anlatılan *ahbâr* ve *kıssalar*, o dönemin bazı hayat kesitlerine dair bilgiler sunmaktadır. Sonuç itibarıyla Arap edebiyatında kıssa türü söylemlerin, bazı devirlerde değişiklik göstererek *kıssa*, *hikâye*, *nâdire*, *uhdûse*, *üstûre-esâtîr*, *mesel-emsâl*, *haber-ahbâr* gibi isimler altında çok eskilere kadar uzanan bir anlatım tarzı olduğu görülmektedir.¹⁸

İnsan, hayatı boyunca kıssalara konu olabilecek birçok olaya şahit olur. Tabiatı gereği çeşitli yönlerden ağır ve zor şartlarla karşı karşıya kalır. Dolayısıyla insanın içinde bulunduğu durumu yansıtan her fiil ve davranış, kıssaların oluşumuna birer sebeptir. Böylece insan hayatı, adeta kıssalar zincirinin bir parçası haline gelir. Öyle ki çöl hayatının getirdiği açlık, susuzluk ve kuraklıkla mücadele eden Arapların karmaşık hayatları da kıssa tarzı anlatımlara konu olmuştur. Hatta Araplarda kıssacılık, günlük hayatlarının bir rutini haline gelmiştir.¹⁹ Güzel ahlak ve davranışları örneklediren, kötülüklerden uzaklaşmayı öğreten veya hoş vakit geçirmeyi sağlayan ahabâr ve kıssaları anlatmak özel bir meslek haline dönüşmüş, bu mesleği icra edenlere de *kâss* veya *kassâs* denilmiştir.²⁰

İslâmiyet'in geldiği dönemde de kıssa/kıssacılık geleneğinin devam ettiği görülmektedir.²¹ Nitekim Kureyş'in meşhur kıssacısı olarak bilinen Nadr b. el-Hâris (ö. 3/624) Kur'ân âyetleri okunduğu vakit, Kureyş'e hitaben "Ben bunlardan daha güzel sözler söyleyeceğim." diyerek eski İran krallarına ait ahabâr ve kıssaları anlatmaya başlamıştır.²² Sa'd b. Ebû Vakkâs'tan (ö. 56/675) rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber'e Kur'ân âyetleri nâzil olduğunda bir süre bunları okumuş, sonra orada bulunanlar 'Ey Allah'ın Rasûlü, bize biraz kıssa anlatsan.' dediklerinde, "(Ey Muhammed!) Biz, sana bu Kur'ân'ı vahyetmekle geçmiş milletlerin haberlerini sana en güzel bir şekilde anlatıyoruz..."²³ âyeti nâzil olmuştur. Hz. Peygamber bir süre daha Kur'ân okuduktan sonra, bu sefer de ashaptan bazıları 'Ey Allah'ın Rasûlü, bize biraz sohbet etsen.' dediklerinde, "Allah sözün en güzelini, birbiriyle uyumlu ve bıkılmadan

¹⁸ Yazıcı, Hüseyin, "Hikâye", *DİA*, İstanbul 1998, XXVII, 480.

¹⁹ Şengül, *Kur'an Kıssalarının Tarihi Değeri*, s. 66-67.

²⁰ Çetin, Nihad M., "Ahabâr", *DİA*, İstanbul 1988, I, 488.

²¹ Cirit, Hasan, *Hadiste Vaaz, Kıssacılık ve Kussâs* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1997, s. 48.

²² İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddin Abdülmelik, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakâ v.dğr., *Turâsu'l-İslâmî*, yy. 1375, I, 300.

²³ Yûsuf 12/3.

*tekrar tekrar okunan bir kitap olarak indirdi...*²⁴ manasına gelen âyet nâzil olmuştur.”²⁵

Bu hususlar göz önüne alındığında, İslamî dönemde de kıssa/kıssacılık geleneğinin devam ettiği, insanların kıssa anlatma veya dinlemeye karşı ilgili oldukları gözlemlenmektedir.²⁶

Yukarıda zikri geçen rivayetlere bakıldığında kıssanın, Câhiliye Araplarının iletişimlerinde sıkça kullandıkları anlatım biçimlerinden biri olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Kur’ân’ın, muhatabının toplumsal ve kültürel değerlerini, edebî ve olgusal yönlerini gözeterek nâzil olmuş bir kitap olduğu, bu yüzden de mesajını iletirken muhatabının yaygın olarak kullandığı ve etkilendiği bir iletişim dili üzerinden konuştuğu söylenebilir.²⁷ Ayrıca Kur’ân’ın temel konuları ve mesajlarının muhataplara iletilmesinde işlevsel bir araç olarak kıssa anlatımına oldukça fazla yer vermesi, nüzûl dönemindeki Arap toplumunun haber iletme ve dinlemeye dayalı şifâhî kültür ve geleneğe mensubiyeti ile de irtibatlı görünmektedir.²⁸

Arap edebiyatında bir anlatım tekniği olarak hikâye yerine “söz, haber” gibi anlamlara gelen *kıssa* terimi tercih edilmiştir. Kur’ân’da özellikle peygamberlerin hayatını anlatan kısımlar, *hikâye* manasına gelen *kasas*, *hadîs* (söz), *nebe’* (*haber*) gibi kavramlarla ifade edilmiştir.²⁹ Kur’ân’ın genel anlatımında kıssalar, hikmet ve gaye temeline dayalı bir perspektifte aktarılmıştır.³⁰ Kıssalarla tarihî seyrin planlaması, kronolojik olarak değil; ahlâkî ve terbiyevî bir gayeye eşlik etmektedir. Bu nedenle kıssa anlatımı Kur’ân’da, kendine has bir üslupla ele alınmıştır.³¹ Böylece Kur’ân’ın inzâlî ile birlikte kıssa edebiyatının da, Arap ve İslâm dünyasında özel bir kimliğe bürünmüş olduğu söylenebilir.³² Kur’ân’da kıssalar, hakikat arayışı içinde olan insan için, kuru bir bilgiyle ona rehberlik eden, yol gösteren anlatılar değil; canlı, dinamik ve işlevsel bir ilmin ürünüdür. Zira ilmin insanın kendi varoluşuyla ilgili olduğu kabul edildiğinde varoluşa anlam yükleyen, kişiye dinî-ahlâkî sorumluluk bilinci aşılayan her anlatı, ister

²⁴ Zümer 39/23.

²⁵ Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Dâru'l-Hicr, Riyad 2001, XIII, 7-8; İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Mahmut Abdulkadir el-Arnaût, Dâr Sâder, Beyrut 1863, III, 121.

²⁶ Cirit, *Hadiste Vaaz, Kıssacılık ve Kussâs*, s. 48.

²⁷ Yavuz, Ömer Faruk, “Kur’ân’ın Temel Amaçlarının İfade Edilmesinde Bir Anlatım Tekniği Olarak “Kıssa”nın Rolü”, *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, Nisan 2009, cilt: 6, sayı: 1, s. 121.

²⁸ Öztürk, *Kur'an Kıssalarının Mahiyeti*, s. 377.

²⁹ Yazıcı, “Hikâye”, *DİA*, XXVII, 480.

³⁰ Kılıç, Sadık, “Tarih Felsefesi Açısından Kıssalar”, *I. Kur'an Sempozyumu*, Bilgi Vakfı Yayınları, Ankara 1994, s. 88.

³¹ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2017, s. 199.

³² Şengül, *Kur'an Kıssalarının Tarihi Değeri*, s. 65.

tarihî kıssa, ister menkıbe, ister mitoloji olsun bir şekilde ilim kıymetine sahip olmaktadır.³³

Kıssa, hikâye, destan, mit, efsane, masal gibi anlatım tarzları arasında elbette birçok farkın bulunduğu aşikârdır. Fakat konumuzun dışında kalacağı için bu farklılıklara burada yer verilmemiştir. Kur’ân’da kıssa kavramının analizi ve kıssaların mahiyeti gibi konular da ayrı bir başlık altında inceleneceği için burada detaya girilmemiştir. Ayrıca Yahudilik veya Hristiyanlıkta mevcut kıssa anlatımları arasında da farklılıkların bulunduğunu söylemekle birlikte semavî dinler arasında kıssaların farkını incelemek, konunun sınırlarını genişleteceği için bu meseleler de burada izah edilmemiştir. Bizim bu bölümde üzerinde durduğumuz husus, insanı yaratan ve onu en iyi tanıyan Allah’ın, Kur’ân’da kıssalara geniş bir alan açmasının belki bir sebebi olarak düşünebileceğimiz kıssa tarzı anlatımların insan ile ilişkisine dikkat çekmektir.

Sonuç olarak anlatma eylemi, insanın yaşadığı müddetçe içinde bulunduğu hayatı anlama çabasının da bir karşılığı olmuştur. Tarihsel süreçte kıssa tarzı ile ortaya çıkan bu çaba, insanın varlığı ile başlayan bir seyri takip etmektedir. Varlık alanına çıkması ile birlikte neden-sonuç ilişkisini sorgulayan insan için, doğasındaki inanç esasına dayalı temeli kuvvetlendiren, yaşamını sürdürürken kendi tecrübesinde yinelenmesi ve belki de yenilenmesine eşlik eden, geçmiş, şimdi ve gelecek arasında bir bağ işlevi gören anlatımlar, insanlık tarihi boyunca önemini muhafaza etmiştir. Bu minvalde Kur’ân kıssalarının, nakil keyfiyetine derin manalar yükleyen ve maddi-manevî kazanımlarda bulunan içeriğiyle ön planda tutulduğu söylenebilir. Kur’ân’da kıssalar, fert veya toplumların sosyokültürel manada ihtiyaç duyduğu alanı dolduran, insan hayatına tesir eden ve onun duygularına eşlik eden bir anlatım üslûbu olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.2. Kur’ân’da Kıssa Lafzı

Kur’ân’ın geçmiş tarihlere ait olay ve şahıslardan bahseden anlatımları İslamî literatürde *kıssa* lafzı ile tabir edilmektedir.³⁴ Kıssa, lügatte “söz, haber, mevzu, hal” gibi anlamlarla birlikte son devir Arap edebiyatında “hikâye” (daha çok dinî ve ahlâkî), “tarih” (özellikle Endülüs Arapçasında) ve “dilekçe/hak talebi yazısı” manalarına karşılık gelir. Bir kimse veya topluma ait hadiselerin etraflıca anlatılma, hikâye edilme keyfiyetini içeren kıssa, Arap edebiyatında hikâye yerine kullanılmıştır. Ancak hikâye, gerçekçi-

³³ Öztürk, *Kur’an Kıssalarının Mahiyeti*, s. 382-383.

³⁴ Döner, *Tefsirde İsrâiliyyât’ın Kaynak ve Bilgi Değeri*, s. 215.

hayalî, önemli veya önemsiz her türlü durumun nakledilmesini ifade ederken kıssa, tarihî gerçekliğinin bulunması bakımından hikâyeden farklıdır. Ayrıca kıssa, olayların adım adım takip edilecek özellikte önemli, ilginç, doğru ve gerçekçi oluşunun ön planda tutulması ile hikâyeden ayrılmaktadır.³⁵ Gerek Kur'ân'ın semantik yapısı, gerekse kıssaların kaynağı ya da kıssa tekniğinin dinî bir amaçla din dili içerisinde şekillenmesi gibi hususlar, Kur'ân'daki kıssaları “hikâye” tekniğinden ayırmaktadır.³⁶

Kur'ân'da kıssa, “kasas” şeklinde geçen fiille aynı kökten türeyen lafızlarla ifade edilmektedir.³⁷ Şöyle ki, “ق-ص-ص” kökünden türeyen *kasas* lafzı, “haber vermek, iz takip etmek, izi sürülen, izi takip edilen haberler” gibi manalar içermektedir.³⁸ Kur'ân'da *kassa* fiili iki yerde³⁹ “bir kimsenin izini sürüp ardınca gitmek”, birçok yerde de “peygamber hikâyelerini anlatmak, haber nakletmek, hakkı, âyeti, rüyayı açıklamak, anlatmak”⁴⁰ gibi anlamlarda kullanılmıştır. Aynı kökten gelen *kisâs* kelimesi de Kur'ân'da dört yerde⁴¹ geçmektedir. İki kişiden her birinin diğerinin izini takip etmesi manasında kullanılan *kisâs* lafzı, bir fiil veya cezanın iki taraf için de uygulanmasını ifade etmesiyle terim anlamı da kazanmıştır.⁴²

Kur'ân'da kıssa literatürü içerisinde *kasas* kelimesi ve türevlerinin dışında benzer anlamda kullanılan farklı kavramlar da vardır. Örneğin *nebe'* ve çoğulu *enba'*, Arap dilinde “önemli, yararlı, büyük haber” anlamına gelmekte olup bazı âyetlerde kıssa manasında kullanılmıştır.⁴³ Bazı âyetlerde ise *hadîs*⁴⁴ kavramı ile “kıssa, hâdis, haber” gibi anlamlar kastedilmektedir. Bunların yanında *mesel* de “kıssa, hikâye, destan” anlamında kullanılırken darbimesellerdeki kıssalar, bir hususu etkileyici şekilde örnekleme amacıyla sembolik ve farazî nitelikteki anlatımlara karşılık gelmektedir.⁴⁵ Kur'ân'da *mesel* lafzı, kıssalar bağlamında kelimenin kök anlamı sınırları içerisinde ibret,

³⁵ Şengül, İdris, “Kıssa”, *DİA*, Ankara 2022, XXV, 498.

³⁶ Yavuz, “Kur'an'ın Temel Amaçlarının İfade Edilmesinde Bir Anlatım Tekniği Olarak “Kıssa”nın Rolü”, s. 122.

³⁷ Şengül, “Kıssa”, *DİA*, XXV, 498.

³⁸ İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-A'rab*, nşr. Abdullah Ali el-Kebîr, Dârü'l-Maârif, Kahire ts., s. 3650-3653; İsfâhânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, nşr. Nezâr Mustafa el- Bâz, ts., s. 522-523.

³⁹ Kehf 18/64; Kasas 28/25.

⁴⁰ Nisâ 4/164; En'âm 6/57, 130; A'râf 7/7, 35, 101; Hûd 11/100, 120; Yûsuf 12/3, 5; Nahl 16/118; Kehf 18/13; Tâhâ 20/99; Neml 27/76; Mü'min 40/78.

⁴¹ Bakara 2/178-179, 194; Mâide 5/45.

⁴² Şengül, “Kıssa”, *DİA*, XXV, 498.

⁴³ Mâide 5/27; Tevbe 9/70; Şuarâ 26/69; Kasas 28/3. Detaylı bilgi için bkz. Döner, *Tefsirde İsrâiliyyât'ın Kaynak ve Bilgi Değeri*, s. 218.

⁴⁴ Tâhâ 20/9; Zâriyât 51/24; Nâziât 79/15; Burûc 85/17-18.

⁴⁵ Şengül, “Kıssa”, *DİA*, XXV, 498.

örnek ve ders anlamında birçok yerde kullanılmakta;⁴⁶ ancak meseller, bir başka ifadeyle *Emsâlü'l-Kur'ân*, gaye olarak aynı amaca hizmet ederken yapı olarak kıssalardan farklı bir üslupta işlenmektedir.⁴⁷ Kısacası Kur'ân'da birçok kelimeye, lügat ve kök anlamlarının sınırı dâhilinde farklı ıstılâhî manalar yüklendiği görülmektedir. Kıssa kategorisinde zikredilen farklı lafızlar da bu manada değerlendirilebilir.

Özetle Kur'ân'da kıssa, kullanıldığı kök manasında da geçtiği gibi izi takip olunmaya değer⁴⁸ bir niteliğe sahiptir. Bu bağlamda takip edilmesi istenen izleri kıssalar, ulaşılması beklenen hedefi de kıssalar sonucu ortaya çıkan mesajlar olarak görebiliriz. Yani kıssalar, iz sürüp takip edilmesi istenen hadiselerdir. İzleri takip edip ardından gitmek, bir nevi iz sürme sanatının icra edilmesini anımsatmakla birlikte yoldaki izler, yolunu kaybeden için karşılaşılmaması muhtemel zorlukları aşmak adına da ehemmiyetlidir.

1.3. Kur'ân'da Kıssanın Mahiyeti ve Tarihsel Değeri

Kur'ân'daki kıssaların mahiyetini (neliğini) tespit etmek, onları anlamak için bir ön şarttır. Böyle bir tespitte bulunurken kıssaların “ne dediğinin” ifadesi, iki düzeyde değerlendirilebilir. Bunlardan birincisi, kıssalardaki söz diziliminin gerçekteki karşılığı olan kıssaların tarihî değeri, ikincisi ise kıssa ile ne anlatıldığının ya da nasıl bir mesaj verilmek istendiğinin sorusuna verilecek cevaplar ile mümkün olmaktadır. Birinci öncül, kıssaların gerçekte vaki olmuş olaylara mı yoksa bir kurguya mı karşılık geldiği ile alakalıdır. İkincisi ise genel olarak kıssada ne denildiğini tetkik ederek bunu tek tek kıssalarda tespit edebilmektir.⁴⁹ Yani Kur'ân kıssalarının mahiyetini kavrayabilmek, kıssaların tarihsel değeri ve kıssalar ile anlatılmak istenen muradın belirlenmesinden geçmektedir.

Kur'ân'da kıssalar, insanların ibret almaları ve hidayete ulaşmalarını sağlamak amacıyla çoğunlukla zaman ve mekâna dair aktarımlara yer verilmeden geçmiş peygamber ve kavimlerini ya da toplumları konu edinen hadiselerdir.⁵⁰ Kıssalarda olaylar bir başlangıçtan başlamaz ve geleneksel kısa öykü veya roman tarzında sonuca ulaşmaz;

⁴⁶ Nûr 24/34; Yâsîn 36/13; Zuhrûf 43/56-57, 59; Tahrîm 66/10-11; Ankebût 29/43.

⁴⁷ Şengül, İdris, “Kur'an Mesajını Ulaştırmada Kıssaların Önemi”, *I. Kur'an Sempozyumu* (Ankara, Nisan 1-3 1994), Bilgi Vakfı Yayınları, Ankara 1994, s. 135; Şengül, *Kur'an Kıssalarının Tarihi Değeri*, s. 60-61;

⁴⁸ Elmalılı, M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 2003, IV, 463.

⁴⁹ Görgün, Tahsin, “Kur'an Kıssalarının Neliği (Mahiyeti) Üzerine”, *IV. Kur'an Haftası Kur'an Sempozyumu* (Ankara, Ocak 17-18 1998), Fecr Yayınevi, Ankara 1998, s. 25-26.

⁵⁰ Demir, Şehmus, *Mitoloji Kur'an Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*, Beyan Yayınları, İstanbul 2019, s. 69; Görgün, “Kur'an Kıssalarının Neliği (Mahiyeti) Üzerine”, s. 29.

sadece bir sahne tasvir edilir ve bu sahnede bazı öğeler özellikle belirtilir. Toplumun içinde bulunduğu durum ve halin anlaşılmasında kıssalar, birer rol model oluşturmaktadır. Bu nedenle kıssalar vakıya uygundurlar, olgusal bir karakter arz ederler, tutarlıdır ve gerçeği yansıtırlar. Ayrıca kıssaların en önemli özelliği, söylediğinden daha fazlasını bünyesinde barındırıyor olmasıdır ki bu durum kıssalarda ne söylendiği değil, “kıssalar ile ne söylenildiği” sorusunun bir cevabı niteliğindedir.⁵¹

Kur’ân’da kıssalar, tarihin derinliklerindeki geçmişe ait izleri açığa çıkararak yalan veya hayal ihtimali bulunmayan bir anlatımla olaylara yeniden canlılık kazandıracak bir üslupta anlatılmıştır. Ancak bir tarih kitabı gibi detay ve ayrıntılardan bahsedilmemiş, muhatabı irşat edecek kadar bir kısım zikredilmiştir.⁵² Açıkçası kıssaların ne olduğu, neyi anlattığı ve niçin anlattığı hususunda, Kur’ân’ın geçmişte vuku bulmuş bir olayı gelecekteki insanlara aktarırken yalnızca ibret alınacak kadar bir kısmı zikretmiş olmasının,⁵³ yani detaydan uzak yer-mekân kavramları bilgisinden ziyade mesaj odaklı anlatım sergilemesinin, kıssaların tarihsel değerine dair bazı tartışmalara da sebebiyet verdiği gözlemlenmektedir.⁵⁴ Bu hususta Kur’ân kıssalarından bazılarının tarihî değeri konusundaki tartışmalar özellikle 19-20. yüzyıllarda Batı’da ortaya çıkan Kitâb-ı Mukaddes’i mitolojiden arındırma (demitolojizasyon) faaliyetleri neticesinde vuku bulmuştur.⁵⁵ Bu bağlamda Müslüman düşünürlerin çoğu tarafından dile getirilen şey, kıssaların tarihî gerçekleri anlatmamış olması halinde bir masala dönüşeceği düşüncesidir. Bu sebeple her kıssanın tarihî bir gerçekliği yansıtm zorunluluğunu da beraberinde getirmesini ifade eden bu yaklaşım, kıssalar hakkında öngörülen bir savunma olarak yorumlanmış, Kur’ân kıssalarının tümünün birer tarihî hakikat veya tümünün kurgusal bir anlatı kapsamında değerlendirilmemesi gerektiğine dikkat çekilmiştir.⁵⁶ Bir başka ifadeyle, Kur’ân’da anlatılan kıssaların geçmişte fiilen meydana geldiği ve tarihle tutarlı olduğuna dair benimsenen geleneksel yaklaşım sorgulanmaya başlanmıştır.⁵⁷

Kur’ân’ın, kıssalardaki bazı olay veya şahıslara ait bilgileri sunma ya da onları tanıtmaya gayesinde olmadığı düşüncesinden hareketle, kıssalarla hedeflenen asıl mana ve maksadın, edebî-sanatsal anlamlara karşılık geldiği düşünülmüş, Kur’ân’daki kıssa

⁵¹ Görgün, “Kur’ân Kıssalarının Neliği (Mahiyeti) Üzerine”, s. 27-30.

⁵² Şengül, *Kur’ân Kıssalarının Tarihi Değeri*, s. 54.

⁵³ Kaya, Remzi, “Kur’ân Kıssalarının Tefsir ve Teşîr’deki Yeri”, *Kur’ân ve Tefsir Araştırmaları-III* (İstanbul, Ekim 14-15 2000), İstanbul 2002, s. 508.

⁵⁴ Nasr, “Arap Edebiyatında Hikâye ve Kur’ân-ı Kerim’deki Kıssaların Müdafaası”, s. 139-140.

⁵⁵ Demir, *Mitoloji Kur’ân Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*, s. 67-68.

⁵⁶ Öztürk, Mustafa, *Kıssaların Dili*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2018, s. 79, 101.

⁵⁷ Demir, *Mitoloji Kur’ân Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*, s. 68.

öğelerinden çıkan anlamlar ile edebiyat alanında sözcüklerin ifade ettiği mananın örtüşmesi söz konusu edilmiştir. Kur'ân kıssalarındaki edebî öğelerin, ortaya çıkardığı duygu ve tepkilerin, Kur'ân'daki birçok yerde farklılaşması, edebiyat ve sanatın lafızlara yaklaşımı gibi değerlendirilmiş, bir kıssanın farklı biçimde başka yerde tekrarlanması, Kur'ân'ın kullandığı sanatsal üslupla ilişkilendirilmiştir. Bu bağlamda aktarılan hadiselerin, olay kahramanlarının veya haberlerin tarihî manalardan soyutlanması, Kur'ân'da uygulanan edebî bir işlem olarak sayılmıştır.⁵⁸ Böylelikle Kur'ân'ın tarihsel anlatımdan ziyade sanatsal-edebî bir anlatım sergilediği, müşriklerin Kur'ân'da *esâtîr*⁵⁹ (masallar) olduğuna dair iddialarının⁶⁰ Kur'ân'a bir zararı olmadığı ve dolayısıyla Kur'ân'da mitolojik kıssaların da olduğu gibi görüşler⁶¹ kıssalarla ilgili tartışmaların odak noktası olmuştur. Bu görüşe mukabil Kur'ân kıssalarındaki ilmî ve edebî güzelliğin, onun kurgu değil; gerçeği yansıttığı,⁶² Kur'ân'ın “geçmiş ümmetlerin haberleri” olarak aktardığı tarihî verilerin, kıssa olarak isimlendirilse de Kur'ân'ın bu edebî alanın dışına taşarak bünyesinde barındırdığı ilahî mesajların, kıssaların bilhassa tarihî özellik kazanmasına olanak sağladığı ifade edilmektedir.⁶³ Kur'ân kıssalarının tarihî gerçekliğinin bulunması, kıssaların hedef ve gayesi açısından da önemli görülmüş, ibret ve ders niteliğinde topluma ışık tutan, yol gösteren, uyaran, örneklendirilmeler yapan kıssaların veya kıssadaki şahsiyetlerin tarihî bir niteliğinin olmaması halinde kötülüğü engelleyici ya da iyi tavırları özendirici rolünün ortadan kalkacağı dile getirilmiştir. O yüzden kıssaları okuyan veya dinleyen insanların tabiatı gereği tarihte vuku bulmuş hadiselerle inandırıcı gözle bakmalarında, kıssalardaki şahsiyetleri taklit edip müspet veya menfi yönde dersler çıkarmalarında bu husus, önemli bir etken olarak zikredilmiştir.⁶⁴ Ayrıca kıssaların, Kur'ân'ın tarihî gerçeklikleri topluluklara aktarırken kullandığı üsluplardan sadece biri olması sebebiyle Kur'ân'ın her anlatımının kıssa özelliğinde

⁵⁸ Halefullah, Muhammed Ahmed, *Kur'an'da Anlatım Sanatı - el-Fennu'l-Kasasî*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2012, s. 300-301, 319.

⁵⁹ Esâtîr, sözlükte “gerçeğe uygun olmayan, düzensiz, asılsız ve boş sözler” demektir. Kur'ân'da “geçmiş milletler” anlamına gelen “evvelîn” kelimesi ile birlikte “esâtîru'l-evvelîn” şeklinde dokuz yerde geçmektedir. Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı uydurduğu ya da başkalarından yardım aldığını öne süren inkârcılar, bazen Kur'ân'ın tamamına bazen de ahirette diriltileceklerine dair haberlere “eskilerin efsaneleri” olarak bakmışlardır. Bu bilgilerden anlaşılmaktadır ki, bu lafız aslında kıssalar bağlamında değil, ahireti ve hesap vermeyi inkâr bağlamında kullanılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Gölcük, Şerafettin, “Esâtîr”, *DİA*, İstanbul 1995, XI, 359.

⁶⁰ İlgili âyetler için bkz. Enâm 6/25; Enfâl 8/31-32; Nahl 16/24; Mü'minûn 23/81-83; Furkân 25/5-6; Neml 27/67-68; Ahkâf 46/17; Kalem 68/10-15; Mutaaffîn 83/10-13.

⁶¹ Halefullah, *Kur'an'da Anlatım Sanatı el-Fennu'l-Kasasî*, s. 238.

⁶² Nasr, “Arap Edebiyatında Hikâye ve Kur'ân-ı Kerim'deki Kıssaların Müdafaası”, s. 124.

⁶³ Halil, İmâdüddîn, *İslâm'ın Tarih Yorumu*, çev. Ahmed Ağırakça, Akdem Yayınları, İstanbul 2019, s. 103.

⁶⁴ Şengül, *Kur'an Kıssalarının Tarihî Değeri*, s. 122.

olmadığı gibi her edebî güzelliğinin de Kur’ân’ın gerçeği anlatmasını gölgeleyecek bir yapıda bulunmadığı dile getirilmiştir.⁶⁵

Kur’ân’da kıssalar diliyle birçok tarihî olay anlatılmaktadır. Kıssaların tarihte yaşanmış gerçek olaylara işaret etmesi, gerek kıssalar bağlamında kullanılan kelimelerin semantiği açısından, gerek arkeolojik çalışmalar neticesinde,⁶⁶ gerekse kıssaların, ibret ve eğitim yönünden analiz edilmesiyle ortaya çıkmaktadır.⁶⁷

Sonuç olarak Kur’ân, muhataplarına kısas üslubu ile hitap ederken bazen kıssaların tekrarıyla, bazen de kıssalar bağlamında temel fikirlerin oluşmasına dair sunduğu tarihî olaylarla aslında bir metota işaret etmektedir.⁶⁸ Bu metot, insanın yaşadığı süreç zarfında içinde bulunduğu hal ve hareketlerine uygun düşen durumları kıssalar yoluyla tasavvur etmesi, Kur’ân’ın ise insanlara kıssalar vasıtasıyla rehberlik etmesi ile ilişkilendirilebilir.⁶⁹

1.4. Kur’ân Kıssalarının Kaynağı

Kur’ân kıssalarının kaynağı hakkındaki mesele, Hz. Peygamber’in nübüvvetinden şüphe duyanların, kıssaların kaynağını Kitâb-ı Mukaddes’te aramaları⁷⁰ ya da Arap ülkelerinde yaygın halk hikâyelerinden derlendiğine yönelik iddiaları ile alakalıdır.⁷¹ Kur’ân’ın kaynağının Kitâb-ı Mukaddes olduğuna yönelik söylemler, vahyin nüzûl süreci ile birlikte başlayıp tarih boyunca devam etmiştir.⁷² Özellikle Kur’ân ve Eski Ahit kıssaları arasında birtakım paralelliklerin bulunması, Hz. Peygamber’e Yahudi ve Hristiyan geleneğine ait bilgiler aktaran bir hocasının bulunduğu iddiasını⁷³ gündeme getirmiş ve Hz. Peygamber’in ahiret inancına ilişkin anlatıları “eskilerin masalları”⁷⁴ olarak nitelendirilmiştir. Kur’ân kıssalarının kaynağı hakkında son dönemlerde ortaya çıkan bir diğer husus ise, Eski Ahit kıssalarına uygulanan tenkidin Kur’ân kıssaları için de işlevsel kılınması yönündedir. Daha önce de ifade edildiği gibi 19-20. yüzyıllarda

⁶⁵ İmâdüddîn, *İslâm’ın Tarih Yorumu*, s. 103.

⁶⁶ Kur’ân kıssalarının tarihî gerçekliği bulunduğu dair kazı çalışmaları ve bazı bilimsel araştırmalarla ilgili detaylı bilgi için bkz. Dartma, Bahattin, “Arkeolojik Veriler Bağlamında Kur’ân Kıssalarının Fiilen Gerçekleşmemiş Hadiseler Olduklarına Dair”, *Akademik Araştırmalar Dergisi* (Ağustos-Ekim 2003), sayı: 18.

⁶⁷ Şengül, *Kur’an Kıssalarının Tarihî Değeri*, s. 103.

⁶⁸ Şengül, *Kur’an Kıssalarının Tarihî Değeri*, s. 86-87.

⁶⁹ Görgün, Tahsin, *İlâhî Sözün Gücü*, Külliyyat Yayınları, İstanbul 2013, s. 103.

⁷⁰ Şimşek, *Kur’an Kıssalarına Giriş*, s. 9.

⁷¹ Şengül, *Kur’an Kıssalarının Tarihî Değeri*, s. 147.

⁷² Demir, *Mitoloji Kur’an Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*, s. 75.

⁷³ Nahl 16/103. “Şüphesiz biz onların: “Kur’an’ı ona ancak bir insan öğretiyor” dediklerini biliyoruz. Kendisine nisbet ettikleri şahsın dili yabancıdır. Hâlbuki bu (Kur’an) apaçık bir Arapça’dır.”

⁷⁴ En’âm 6/25; Furkân 25/4-5; Ahkâf 46/17; Kalem 68/15.

Batı’da ortaya çıkan Kitâb-ı Mukaddes’i mitolojik unsurlardan arındırmaya yönelik geliştirilen tenkit metotları, Kur’ân kıssaları için de uygulanmaya çalışılmıştır.⁷⁵

Kıssaların Kitâb-ı Mukaddes kaynaklı olmasına ilişkin zikredilen iddialara karşı İslâm geleneğinde benimsenen yaklaşım, Kur’ân ve Kitâb-ı Mukaddes arasında metot ve üslup açısından birçok farkın bulunması, yapı ve muhteva yönünden değişiklik arz etmesi sebebiyle bu tarz iddiaların tutarsız olduğu yönündedir.⁷⁶ Ayrıca Kur’ân’daki kıssaların Kitâb-ı Mukaddes’te benzer şekilde yer alması meselesi, aynı ilâhî vahiy kaynağından gelmesi şeklinde kabul görmüştür.⁷⁷ Kur’ân, kendinden önceki kutsal kitaplarla kaynak birliği içinde olduğunu kaydetmekte, o kitapların da Allah’ın kelamı oluşunu vurgulayıp içeriklerine atıfta bulunmaktadır.⁷⁸ Kur’ân’da, Tevrat ve İncil’in tasdik edildiğini bildiren âyetler,⁷⁹ Kur’ân’ın uydurma bir söz olmadığını, geçmiş peygamberlere gönderilen vahiy gibi Kur’ân vahyinin de aynı ilâhî kaynaktan geldiğini vurgulamak içindir. Aynı zamanda bu tarz vurguların Kur’ân’ın inzâl edildiği dönemde Müslümanlar ile Ehl-i kitap arasında yakınlık oluşturma stratejisini içerdiği de düşünülebilir.⁸⁰

Kıssaların Arap ülkelerinde yaygın halk hikâyelerinden derlendiği iddiası hususunda ise Hz. Peygamber ve kavminin, Nûh tufanı, Âd ve Semûd kavmi gibi bazı kıssalarla ilgili icmalen bilgi sahibi oldukları kabul edilmektedir.⁸¹ Nitekim Kur’ân’da, vahye muhatap olan ilk topluluğa seslenirken tarihte helak olmuş bazı kavimlerin yurtlarında dolaştıklarından bahsedilmekte,⁸² onların birtakım tarihî kıssalardan haberdar olduğuna atıf yapılmaktadır.⁸³ Ancak nesilden nesile aktarımda meydana gelmesi muhtemel ifade farklılıkları, ekleme ya da çıkarma sonucu oluşan anlam kaymaları gibi sorunlar, Kur’ân’ın anlatımı ile tashih edilmiştir.⁸⁴ Açıkçası kıssaların vahiy kaynaklı olmadığını iddia edenler, zaten daha önceden bildiklerini söyledikleri bir kıssanın Hz. Peygamber tarafından anlatılmasını onun nübüvvetinin delili olarak görmemiş olabilirler. Ancak Kur’ân’da tam da bu hususta “Bunlar bizim sana vahiy yoluyla bildirmekte olduğumuz gayb haberlerindendir.”⁸⁵, “Musâ’ya emrimizi vahyettiğimiz sırada sen batı

⁷⁵ Gündüz, Şinasi, “Kur’an Kıssalarının Kaynağı Eski Ahit mi? Yapı, Muhteva ve Kaynak Açısından Torah Kıssaları”, *IV. Kur’an Sempozyumu* (Ankara, Ocak 1998), sayı: 10, s. 49-53.

⁷⁶ Detaylı bilgi için bkz. Şengül, *Kur’an Kıssalarının Tarihi Değeri*, s. 160-172.

⁷⁷ Şengül, *Kur’an Kıssalarının Tarihi Değeri*, s. 157.

⁷⁸ Albayrak, Halis, *Tarihin İçinden Kur’ân’ı Algılamak*, Şule Yayınları, İstanbul 2016, s. 78.

⁷⁹ Bakara 2/41, 89, 91, 97, 101; Âl-i İmrân 3/3, 50, 81; Nisâ 4/47.

⁸⁰ Öztürk, *Kur’an Kıssalarının Mahiyeti*, s. 84.

⁸¹ Sağlam, Bahaeddin, *İlmi ve Edebi Yönleriyle Kur’an Kıssaları*, Tebliğ Yayınları, İstanbul 1985, s. 35.

⁸² İbrâhîm 14/45; Tâhâ 20/128; Secde 32/26.

⁸³ Şengül, *Kur’an Kıssalarının Tarihi Değeri*, s. 148.

⁸⁴ Demir, *Mitoloji Kur’an Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*, s. 72.

⁸⁵ Âl-i İmrân 3/44; Hûd 11/49.

yönünde bulunmuyordun ve (o hadiseyi) görenlerden de değildin. Aksine onları sana gönderen biziz.”⁸⁶ ifadeleri ile kıssalar, Hz. Peygamberin nübüvvetine delil kılınmaktadır. Öte yandan Kur’ân’da Arapların bazı kıssaları bilmediğini belirten âyetler,⁸⁷ de bulunmakta, bunlar Arapların kıssaları şifâhî olarak öğrenmelerine rağmen Kur’ân’da geçtiği şekliyle tamamına vakıf olmadıkları yönünde yorumlanmaktadır.⁸⁸

Sonuç olarak Hz. Peygamber tarafından nakledilen Kur’ân kıssaları, Mekke veya Medine’de yaşayan herhangi bir kişinin bilgisine değil; Allah’ın vahyine dayanmaktadır. Bunların da ötesinde Kur’ân’ın vahiy kaynaklı oluşu bir Müslüman için öncelikle iman (güven ve itimat) meselesidir. Bu noktada iman etme, Hz. Peygamber’in nübüvvetine kesin güven duyulmasını ifade eder ki esasen Kur’ân’ın Allah kelamı oluşu, Hz. Peygamber’in varlığı ve beyanına matuftur.⁸⁹

1.5. Kur’ân Kıssalarındaki Temel Mesaj ve Gaye

Kur’ân’daki kıssalar birçok dinî hedefi gerçekleştirme maksadıyla anlatılmıştır.⁹⁰ Özellikle tevhid inancı ve Allah’a itaat başta olmak üzere bireysel ve toplumsal anlamda iyiliğin emredilip kötülüğün nehyedilmesi esasına dayalı dinî-ahlakî ilkelerin özümсенip uygulanması, kıssaların esas gayeleri arasındadır.⁹¹ Kıssalarla ulaşılması hedeflenen maksat, geçmiş peygamber veya milletlerin başına gelen hadiselerden ders çıkarılması yönündedir. Bu sebeple kıssalarda vakıaların ayrıntılarından ziyade toplumların ortak problemlerini ihtiva eden hususlara yer verilmesi ve olayın ibret içeren tarafına dikkat çekilmesi, Kur’ân’ın ahlakî alanda eğitim verme gayesini ortaya koyar niteliktedir.⁹²

Kur’ân, muhataplarına kıssa üslubu ile hitap ederken fitraten onların psikolojik ve sosyolojik yönlerini de gözetten bir anlatım metodu sergilemektedir.⁹³ Kur’ân’da kıssaların ders, ibret ve öğütler içermesi,⁹⁴ kıssaları tefekkür etmenin gerekliliği⁹⁵ gibi hususlar ön planda tutulmuş; ancak kıssalardan ibret alma ve ders çıkarmanın içerik açısından tam olarak neye karşılık geldiği açıkça belirtilmemiştir. Dolayısıyla kıssaları

⁸⁶ Kasas 28/44-45.

⁸⁷ Hüd 11/49.

⁸⁸ Detaylı bilgi için bkz. Ay, *Kur’an Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak -Hz. Musa Kıssası Örneği-*, s. 45.

⁸⁹ Öztürk, *Kur’an Kıssalarının Mahiyeti*, s. 101.

⁹⁰ Nasr, “Arap Edebiyatında Hikâye ve Kur’ân-ı Kerim’deki Kıssaların Müdafaası”, s. 151.

⁹¹ Öztürk, *Kur’an Kıssalarının Mahiyeti*, s. 213.

⁹² Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 199.

⁹³ Şengül, *Kur’an Kıssalarının Tarihi Değeri*, s. 42.

⁹⁴ Bakara 2/66; Hüd 11/120; Yûsuf 12/111; Nûr 24/34.

⁹⁵ A’râf 7/176.

okuyan veya dinleyen birçok insanın, kendi hayat tecrübesi içinde karşılık bulan manalarla onlara hissedar olması muhtemel görünmektedir. Zira insan, yaşamı süresince içinde bulunduğu manevî, ahlakî, sosyal ya da siyasî gerçekliklere karşılık gelen misalleri müşahade ettiği takdirde hidayet bulan bir varlıktır. Bu anlamda kıssalar, insanın karşılaşabileceği birçok duruma eşlik eden birer sembol ve örneklik arz etmektedir.⁹⁶ Bu durum Kur'ân'ın müttâkîler için hidayet rehberi kılınması,⁹⁷ kıssaların rol model ve kılavuz olma vasfını da açığa çıkarır mahiyettedir.

Kıssaların gayelerinden biri de Hz. Peygamber'in nübüvvetinin ve ona gelen vahyin ispat edilmesidir. Daha önce de bahsedildiği gibi bazı âyetlerde Hz. Peygamber'in, anlatılan hadiselerden haberdar olmadığı,⁹⁸ kıssanın yaşandığı olay esnasında bizzat hazır bulunmadığı, şahit olmadığı,⁹⁹ vahyedilenlerin gayb haberleri olduğu¹⁰⁰ gibi ifadelerle Hz. Peygamber'in risaletine ve Kur'ân vahyine işaret eden deliller bulunmaktadır.¹⁰¹

Kıssalar, Hz. Peygamber ve ona tabi olanlara, önceki Peygamberlerin ve iman edenlerin tebliğ sürecinde birbirine benzer zorluklarla karşılaştığını anlatarak onlara teselli veren, öğüt ve hatırlatma niteliği olan anlatımlardır.¹⁰² Bu noktada Hz. Peygamber ve ilk Müslümanların kıssalardan ne anladığı ya da nasıl yorumladıklarının bilgisi, kıssaların mesajının bugüne doğru bir şekilde ulaşmasını da sağlayacak mihenk taşı niteliğinde değerlendirilebilir.¹⁰³ Dolayısıyla kıssalardaki temel mesaj ve gayenin belirtilmesi, indiriliş sürecinde neyi ifade ettiğine vakıf olmayı da gerekli kılmaktadır. Bu nedenle kıssaların nüzûl dönemine gidilerek konunun nüzûl-sîret ilişkisi bağlamında incelenmesi, Kur'ân kıssalarının amacının belirlenmesi açısından önem arz etmektedir.¹⁰⁴ Zira vahiy, tarih, toplum, zaman, mekân gibi unsurlardan bağımsız olarak inzâl edilmediği için Kur'ân'daki kıssalar da öncelikle nüzûl ortamıyla bağlantılı manalar içermektedir.¹⁰⁵ Bununla beraber Kur'ân'ın inzâline şahit olamayıp yalnızca metni ile muhatap olan sonraki nesiller için de geçmiş peygamberlerin hayatlarına dair anlatım, Hz.

⁹⁶ Görgün, *Îlâhî Sözün Gücü*, s. 118.

⁹⁷ Bakara 2/2.

⁹⁸ Yûsuf 12/3.

⁹⁹ Kasas 28/44-46.

¹⁰⁰ Âl-i İmrân 3/44; Hûd 11/49.

¹⁰¹ Kutub, Seyyid, *Kur'ân'da Edebî Tasvir*, çev. Ömer Aydın-Ertuğrul Özalp, İşaret Yayınları, İstanbul 2015, s. 176-178.

¹⁰² Hûd 11/120. Bkz. Şengül, *Kur'an Kıssalarının Tarihi Değeri*, s. 259.

¹⁰³ Öztürk, *Kur'an Kıssalarının Mahiyeti*, s. 225-227.

¹⁰⁴ Ay, *Kur'an Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak -Hz. Musa Kıssası Örneği-*, s. 90.

¹⁰⁵ Öztürk, *Kur'an Kıssalarının Mahiyeti*, s. 214.

Peygamber'in yaşadığı zorlukları düşünme ve tebliğ mücadelesini daha iyi kavrama imkânı sağlayabilir.¹⁰⁶

1.6. Kur'ân Kıssalarının Nüzûl Dönemi ile İlişkisi

Kur'ân'ın nüzûlü, yirmi küsur yılı kapsayan bir sürece tekabül etmekte olup, Allah'ın insana hak ve hakikati gösteren hitabının, çağrısının ve mesajının lütfedilmesi manasına gelmektedir.¹⁰⁷ Kur'ân vahyinin nüzûl tarihi, hem Hz. Peygamber hem de vahye muhatap olan toplum için oldukça önem arz etmektedir. Çünkü ilk vahiyden son vahye kadar geçen aralık, Hz. Peygamber'in siyeri ile birlikte Kur'ân'ın da siyerini oluşturmuştur.¹⁰⁸ Nitekim konumuz olan Meryem kıssasının nüzûl-sîret bağlamında taşıdığı anlamın çözümlenmesi de Kur'ân'ın siyerine yapılan bir yolculuktur.

Kur'ân'ın metin halinde bir bütün olarak indirilmeyip geniş bir zaman dilimine yayılan parça parça indirilişi, onun anlaşılır olmasını büyük oranda etkilemiştir. Zira vahyin bir kitap olarak okunup idrak edilmesi ile hayatın içinde anlam alanına sahip bir hitap olması aynı şey değildir. Şayet Kur'ân, Hz. Peygamber döneminde de kitap şeklinde bütün olarak inzâl edilmiş olsaydı, bugünkü gibi okuyarak anlaşılması gereken bir metin olması muhtemeldi. Oysa vahiy, nüzûl tarihi ile ilişkili olarak indirilmiş, ilk muhataplar bu anlamın birer parçası olmuştur. Bu nedenle günümüze ulaşan en doğru anlamı siyerin içinde aramak oldukça kıymetli bir yoldur.¹⁰⁹ Öte yandan Kur'ân vahyinin ilk muhatap kitle tarafından anlaşılması zihinsel bir ayrıcalık değil, Kur'ân vahyinin aktif manada muhatabıyla karşılıklı kurduğu ilişkiden kaynaklanmaktadır. Kur'ân, hitabının aktarılmasında en önemli rolü üstlenen dil mefhumu ile ait olunan kültür evreninin içinde güncel bir sesleniş gerçekleştirmiş ve muhataplarının zihin dünyasında derin izler bırakılabilmektedir. Buna mukabil okunan bir Kur'ân metninden ziyade duyulan bir hitapla kurulan sıcak ilişkinin etkileyici tesirine tanıklık edemeyen sonraki nesiller içinse bu imkânın aynı ölçüde olmadığı görülebilmektedir.¹¹⁰

¹⁰⁶ Kolay, Kadir, *Nüzûl-Sîret Bağlamında Hz. Süleyman-Belkıs Kıssası* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uşak 2022, s. 13-14.

¹⁰⁷ Coşkun, Muhammed, *Kur'an Yorumunda Sîret- Nüzûl İlişkisi*, Fikir Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 33-34. Ayrıca A'râf 7/26; Tevbe 9/26; Zümer 39/6; Hadîd 57/25 gibi ayetlerde "elbiselerin, sekinetin, hayvanların, demirin" inzâlinde bahsedilmesi, "nüzûl" lafzının "lütuf" manasında kullanıldığına dair birer örnek olmaktadır.

¹⁰⁸ Keleş, Ahmet, "Mushaf-Kur'an Ayrımında Siyerin Rolü ve Mushaf'ı Kur'an Olarak Okumanın İmkânı", *Kur'an'ı Nüzul Dönemiyle Okumak*, ed. Adnan Demircan, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2021, s.10.

¹⁰⁹ Keleş, "Mushaf-Kur'an Ayrımında Siyerin Rolü ve Mushaf'ı Kur'an Olarak Okumanın İmkânı", s. 10.

¹¹⁰ Özsoy, Ömer, "Çağdaş Bir Sorun Olarak 'Kur'an'ın Anlaşılması' Sorunu", *Güncel Dinî Meseleler Birinci İhtisas Toplantısı (Tebliğ ve Müzakereler)* (Ankara, Ekim 02-06 2002), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2004, s. 41-42.

Hız. Peygamber ve sahabe için Kur'ân, yaşadıkları sevinç, keder, zulüm veya zafer anında dile getirilen mesajlarla dolu bir hitap, Allah'ın bilfiil müdahale ve yönlendirmesine şahit oldukları bir vahiy mahsulü idi. Bu sebeple ashab, Kur'ân'ın mesajını anlamada zorluk çekmiyor, Kur'ân metnini inceleyerek değil, hayatları boyunca yaşayarak anlıyorlardı.¹¹¹ Onlar için Hız. Peygamber, "Kur'ânî değer" duygusunu hayata aktarmada bir rehber ve lider olarak emsal teşkil etmekteydi. Bu nedenle Kur'ân ile beraber Siyer-Megâzî kitaplarına bakıldığında iman eden ilk muhatap çevrenin bu duyguyu tam manasıyla algıladıkları görülmektedir.¹¹² Esasen vahyin ilk muhatapları için sorunun, "anlama" yönünde değil, "iman-inkâr" cihetinde olduğu söylenebilir. Ancak Kur'ân metninin bir Mushaf olarak incelemeye tabi tutulduğu bugünkü mesele ise, Kur'ân'ı anlama meselesidir.¹¹³

Kur'ân, belirli bir zaman diliminde inzâl edilmiş olmasına rağmen tarihsel/kültürel bağlamından uzaklaştırılarak âyetler üzerine muhtelif yorumların yapıldığı bir konuma getirilmiştir. Aslında tarih boyunca yazılı birçok eser, okuyanların kendi kültür ve dil birikimleriyle yorumlanmaktadır.¹¹⁴ Oysaki bir kelimeyi bağlamını bilmeden anlamaya çalışmak, ona nasıl bakılırsa bakılsın yanlış anlama riskini beraberinde getirecektir.¹¹⁵ Zira bir düşünce ya da düşünce sistemini anlamamanın en etkili yolu onu kendi bağlamı içerisinde okuyup görmekten geçer.¹¹⁶ Çünkü zaman, metni anlamlı kılacak en kuvvetli bağdır.¹¹⁷ Bu sebeple Kur'ân'da geçen bir kıssanın doğru anlaşılıp yorumlanması da büyük oranda kıssanın nâzil olduğu durum bağlamı içinde değerlendirilmesiyle mümkündür. Kısacası genelde Kur'ân metninin anlaşılması, özelde ise Kur'ân'daki kıssaların manası ilk muhatap kitlenin tarihî tecrübesinde açığa çıkmaktadır. Çünkü her anlamlı söz gibi Kur'ân'ın da asıl mana ve maksadı, bağlam vasıtası ile anlaşılabilir.¹¹⁸ Kur'ân kıssalarını nüzûl süreci ile okuyup kendi bağlamında anlamaya çalışmak, kıssaların aslî manasına ulaşmayı kolaylaştıracağı gibi, kıssalarla günümüz insanına yönelik verilen mesajları doğru tespit etme imkânı vermesi ve bu

¹¹¹ Albayrak, *Tarihin İçinden Kur'ân'ı Algılamak*, s. 18.

¹¹² Serinsu, Ahmet Nedim, *Kur'ân ve Bağlam*, Şule Yayınları, İstanbul 2018, s. 225.

¹¹³ Coşkun, *Kur'an Yorumunda Sîret- Nüzûl İlişkisi*, s. 18.

¹¹⁴ Gezer, Süleyman, *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur'an*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2015, s. 250.

¹¹⁵ Gezer, *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur'an*, s.258; Uzun, Nihat, *Bağlam ve Kur'an'ın Anlaşılması Üzerine*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016, s. 16.

¹¹⁶ Ünver, Mustafa, *Kur'ân'ı Anlamada Siyâkın Rolü Bütünlük Üzerine*, Sidre Yayınları, Ankara 1996, s. 69.

¹¹⁷ Cündioğlu, Düccane, *Kur'an'ı Anlamanın Anlamı*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2005, s. 94-95.

¹¹⁸ Öztürk, *Kur'an Kıssalarının Mahiyeti*, s. 205, 208.

mesajların dünya ve ahiret hayatına ilişkin boyutlarını da daha belirgin kılması açısından önemlidir.¹¹⁹

Kur'ân, sözlü bir hitap olarak anlaşılmaya çalışıldığında bu hitabın yarısının elimizdeki yazılı Kur'ân metnini, diğer yarısının da Hz. Peygamber'in sîretini içerdiği söylenebilir. Dolayısıyla Kur'ân metninde bağlam ilişkisinin kurulması siyak-sibak¹²⁰ bütünlüğünün yanında hitap-muhatap ilişkisinin de dikkate alınmasını gerektirmektedir. Bu bağlantının sağlanması içinse nüzûl dönemi şartlarının tespit edilmesi adına esbâb-ı nüzûle dair rivayet malzemeleri, bizatihi Kur'ân'ın kendisi, siyer, hadis, tarih kaynakları ve bu alanda veri oluşturacak her türlü kaynaklar başvuru niteliğinde değerlendirilmelidir.¹²¹

Mukâtil b. Süleymân ve Taberî gibi erken dönem müfessirleri tarafından benimsenen yaklaşıma göre Kur'ân, bir kelim olarak mütakellimin maksat ve muradına delalet eder. Yani Kur'ân metninde kastedilen sabit bir mana (maksat/murad) olduğu, bu mananın ilk Müslüman neslin algısını yansıtan vahyin nüzûl ortamında şekillendiği söylenebilir. Hz. Peygamber'in kendisine gelen vahyi doğruca bir söz/kelam olarak muhataplarına iletmediği, sahabenin de âyetleri özümseyip kavradıkları düşünüldüğünde, Kur'ân vahyinin sahabenin zihninde karşılık bulan yönü, Kur'ân metninde kastedilen aslî manaya ulaşmada ilk adres olarak görülmektedir. Bu nedenle Kur'ân metninde Allah'ın kastettiği asıl maksada, ilâhî manaya ulaşmada nüzûl ortamının belirlenmesi, erken dönem tefsir kaynaklarında da ortaya koyulmuş bir yöntemdir.¹²² Esasen tefsir ilmi, ilahî muradın tespit edilmesi hususunda Kur'ân'ın inzâl edildiği dönemdeki ilk ve aslî manaya ulaşmayı gaye edinen ve bu mananın yaşanan zaman dilimine aktarılmasını ya da güncel şartlar altında nasıl anlaşılması gerektiğini ortaya koymayı amaçlayan bir ilim dalıdır. Tefsir ve kelam alanında önemli bir konuma sahip olan Mâtürîdî'nin Kur'ân'ın tefsiri hakkında, tefsiri sahabeye, te'vîl'i ise fukahaya özgü değerlendirmesi de, sahabenin Kur'ân'ın nüzûl dönemine şahit olup, âyetlerin inzâline bizzat tanıklık etmeleri ile

¹¹⁹ Aldanma, Halit, *Nüzul-Siret Bağlamında Hz. Yusuf Kıssası* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2020, s. 10.

¹²⁰ Siyak- sibak lafızları bir terkip olarak kullanıldığında sibak ile sözün evveline, baş tarafına, önceki bölümüne atıf yapılmakta, siyak ise hangi amaçla söylendiğini ifade etmektedir. Daha geniş bilgi için bkz. Uzun, *Bağlam ve Kur'an'ın Anlaşılması Üzerine*, s. 15 vd. Ayrıca siyak-sibak terkihi tek bir sözcükle Türkçe'de "bağlam", İngilizce 'de "context" kelimeleriyle karşılık bulmaktadır. Daha geniş bilgi için bkz. Serinsu, *Kur'an ve Bağlam*, s. 217.

¹²¹ Coşkun, *Kur'an Yorumunda Siret- Nüzul İlişkisi*, s. 16-19.

¹²² Öztürk, Mustafa, "Tefsir Geleneğinde Nüzul-Siret İlişkisi", *Kur'an'ı Nüzul Dönemiyle Okumak*, ed. Adnan Demircan, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2021, s.106-107.

alakalıdır.¹²³ Bu durum, tefsir ilminin nüzûl dönemiyle birebir ilişkisini de açığa çıkarır niteliktedir.¹²⁴

Kur'ân'ın nüzûl çağı ve nüzûl ortamının sosyal, siyasî ve iktisadî yapısının bilinmesi, gelecek nesillere anlatılması ve nakledilmesi, o dönem insanların zihin dünyasını oluşturan kavramları tespit etmeyi kolaylaştırmakta ve Kur'ân'ı anlama çabasına derin bir boyut kazandırmaktadır.¹²⁵ Kur'ân bir bütün olduğu için tek bir âyeti dahi anlamak adına, Kur'ân'ın ilk muhataplarına yönelik yirmi küsur senede oluşturduğu kendi ve yakın çevresiyle ilişkisi ya da daha geniş söylem çerçevesinde gerçekleştirdiği dönüşümü adım adım izlemek, bu süreçte kullanılan araçları tespit etmek, arka plandaki tabloyu bütün halinde görebilmeyi kolaylaştıracaktır.¹²⁶ Bu yüzden tefsir faaliyetleri bir nevi Kur'ân'ın nüzûl çağına doğru yapılan arkeolojik bir çalışmanın ürünü olarak da değerlendirilebilir.¹²⁷ Bu faaliyetlerde Kur'ân'ın ilk hitap çevresindeki insanlarla ilgili sosyal ve olgusal durumu gözettiği dikkate alınarak Kur'ân âyetlerinin indiği esnada meydana gelen olay ve yaşanan süreçle ilişkisinin tespit edilmesi önemli bir husustur.¹²⁸ Böyle bir tespit faaliyeti, Allah'ın murad ettiği anlamın nüzûl döneminde varlık alanına çıkan manasına ulaşmaktan geçmektedir ki bu da ancak tarih ve siyer verileri ile rivayet kültürünün yoğrulduğu bir çalışmayı gerekli kılmaktadır.¹²⁹ Açıkçası Kur'ân'ın anlaşılması üzerine beyan edilen tüm bu öneriler, kıssaları Hz. Peygamber'in sîreti bağlamında incelemenin önemini de ortaya çıkarır mahiyettedir.

Kur'ân ile ilgili ilmî kaynaklarda, hadis ve siyer kitaplarında vahyin ilk muhataplarınca bir karşılığının olduğu, kıssalarda geçen karakterlerle o dönemdeki şahısların yaşantılarının özdeşleştiği ve bunların Hz. Peygamber'in sîretinin yansımaları olarak görüldüğüne dair birçok delil bulunmaktadır. Buna göre kıssaların muhatapın ders ve ibret alması sebebiyle aktarıldığına dair Kur'ân'daki ifadeler,¹³⁰ nüzûl asrı insanının kendi hayatlarında kıssalardan hisse çıkarabilecek benzer bir durumun içinde olduğunu göstermektedir. Kıssaların Hz. Peygamber'e destek veren, onun moral gücünü artıran yönü de¹³¹ kıssaların Hz. Peygamber'in hayatıyla olan irtibatını açığa çıkarmaktadır. Zira

¹²³ Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, thk. Mecdî Bâ Sellûm, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2005, I, 349.

¹²⁴ Öztürk, "Tefsir Geleneğinde Nüzul-Siret İlişkisi", s.105.

¹²⁵ Serinsu, *Kur'ân ve Bağlam*, s. 60.

¹²⁶ Polat, Selahattin, "Kur'an'ın Aydınlığına Doğru Esbab-ı Nüzul Üzerine", *I. Kur'an Haftası Kur'an Sempozyumu* (Ankara, Şubat 03-05 1995), Fecr Yayınları, Ankara 1995, s. 114.

¹²⁷ Öztürk, "Tefsir Geleneğinde Nüzul-Siret İlişkisi", s.107.

¹²⁸ Döner, *Tefsirde İsrâiliyyât'ın Kaynak ve Bilgi Değeri*, s. 214.

¹²⁹ Öztürk, "Tefsir Geleneğinde Nüzul-Siret İlişkisi", s.107-108.

¹³⁰ Yûsuf 12/7, 111; Nâziât 79/26.

¹³¹ Hûd 11/120.

zorluklar ve sıkıntılar karşısında destek bulabilmek için benzer olaylara tanık olmak gerekir. Ayrıca Kur'ân'da geçmiş peygamber ya da kavimlerin tarihinden bahsedilirken sık sık Hz. Peygamber dönemindeki muhataplara dönüş yapılarak birtakım soruların yöneltmesi¹³² gibi durumlar da kıssaların nüzûl dönemi ile ilişkisini çağrıştırmaktadır.¹³³

Nüzûl-sîret çalışmalarına katkı sağlayan başka bir örnek, Taberî'nin tefsirinde müşahade edilmektedir. Taberî, Mekkî ve Medenî sûrelerde yer alan İblis kıssasının tefsirinde, Mekke'de inzâl edilen Sâd sûresindeki İblis karakteri¹³⁴ üzerinden kibirli, haset ve inatçı yönüyle Mekke müşriklerine atıf yapıldığından,¹³⁵ Medine'de indirilen Bakara sûresinde ise İblis figürü¹³⁶ üzerinden Medine Yahudilerinin kınandığından bahsetmiştir.¹³⁷ Ayrıca Hz. Âdem ve İblis kıssasının Mekkî ve Medenî sûrelerdeki anlatımına bakıldığında Hz. Âdem'in topraktan yaratıldığını öne sürerek secde etmeyen İblis'in durumu, Mekkeli müşriklerin Hz. Peygamber'e topraktan yaratılmış bir beşer yerine nurdan yaratılmış bir meleğin elçi olarak gönderilmesini daha doğru bulmaları ile benzer görünmektedir. Öte yandan İblis'in Hz. Âdem'e secde etmemek için ileri sürdüğü gerekçelerden bahseden âyetler Mekke'de indirilmişken, Hz. Âdem'e halifelik verildiğinden söz eden âyetin¹³⁸ özellikle Mekke'de değil de Medine'de anlatılması dikkat çekicidir. Bu durum Mekke döneminde zulüm, baskı ve işkence ile geçen döneme nazaran Medine'de siyasî açıdan daha güçlü konumda olunması sebebiyle Hz. Peygamber'in Medine'nin hakemliğini icra ederek Hz. Âdem'in görevini devam ettirdiğinin bir vurgusu olarak yorumlanmıştır.¹³⁹

Özetle Kur'ân'ın belli bir toplum ve tarihin etrafında şekillenmesine rağmen bugün meal-metin düzeyinde kurulan ilişkiler neticesinde tarihteki canlılığından koparılması, Câhiliye ortamında ne gibi değişiklikler yapıp hangi metotla bunları düzelttiğinin gözden kaçırılmasına neden olabilir.¹⁴⁰ Bu sebepten ötürü Kur'ân kıssalarının Hz. Peygamber'in sîreti ile ilişkisi üzerine yapılan çalışmalar, ilk muhatapların anladığı manayı bugüne taşıyan, Kur'ân'ı bir metin olmanın ötesine

¹³² Kamer 54/41-43; Müzzemmil 73/15-19.

¹³³ Detaylı bilgi için bkz. Ay, *Kur'an Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak -Hz. Musa Kıssası Örneği-*, s. 93-103.

¹³⁴ Sâd 38/71-85.

¹³⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, XX, 146.

¹³⁶ Bakara 2/30-38.

¹³⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, I, 535.

¹³⁸ Bakara 2/30.

¹³⁹ Ay, *Kur'an Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak -Hz. Musa Kıssası Örneği-*, s. 104-105.

¹⁴⁰ Kılınçlı, Sami, *Nüzul Sürecinde Müslümanların Gayrimüslimlerle İlişkileri-Mekke Dönemi-*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2018, s. 15.

geçirerek canlılığını mana boyutunda sürdürebilmesine olanak sağlayan faaliyetler olarak değerlendirilebilir.

Siyer ilmi, insanlığa sadece Hz. Peygamber'in davranışlarını, mücadelesini ve hayat hikâyesini anlatmada örnekler sunmayıp, Kur'ân vahyinin gayesini ve muhtevasını da ortaya çıkarmada etkin bir yere sahiptir. Hz. Peygamber'in ve diğer peygamber kıssalarının Kur'ân'ın içeriğinde geniş bir muhtevaya sahip olması gibi, Kur'ân da ancak Hz. Peygamberin hayatında canlılık kazanan bir vahiydir. Kur'ân ve siyer ilminin paralel bağlamda okunması halinde, Kur'ân'a dair incelemelerin daha verimli olacağı düşüncesiyle bu çalışmada Hz. Meryem kıssası nüzûl-sîret bağlamında işlenecektir.

BÖLÜM II

HZ. MERYEM KISSASI -MEKKE DÖNEMİ-

Kur'ân kıssaları, nüzûl dönemi içerisinde birbirinden farklı zamanlarda nâzil olmuştur. Bunlardan bazıları Mekkî, bazıları ise Medenî Kur'ân kıssaları kapsamındadır. Kıssaların aktarıldığı zaman dilimini gözetmek, Mekke'de davet evresinde olunan dönem ile Medine'de devlet aşamasına geçilen sürede ifade edilen farklı anlatımların anlaşılmasını da kolaylaştırabilir.¹⁴¹ Bu bağlamda çalışmamızda Mekke döneminde anlatılan Meryem kıssasının tahlilini yapabilmek için öncelikle kıssanın indirildiği dönemin ve vahyin genel ortamına dair yapının ön plana çıkarılması adına bazı detaylara yer verilmesi uygun görülmüştür. Bu nedenle kıssanın anlatıldığı Meryem sûresinin inzâl edildiği tarih göz önünde bulundurularak sûrenin muhtevasına ve vahyin ortamına aşına olmak adına Mekke dönemine dair anlatım, Habeşistan hicretinin yapıldığı zamana kadar ana hatlarıyla ele alınmıştır. Ayrıca Habeşistan'a hicret edildiğinde Meryem sûresinin Habeş Kralı karşısında okunduğuna dair rivayetleri değerlendirme bağlamında Habeşistan'ın sosyal-dinî yapısı ve Habeşistan kralı Necâşî hakkında da kısa bilgiler verilmiştir. Böylelikle kıssanın tarihsel arka planının müşahede edilmesinin, nüzûl-sîret ilişkisinin açığa çıkmasına da imkân sağlayacağı düşünülmektedir.

2.1. Kur'ân'ın Nüzûl Sürecinde Vahyin İlk Merkezi: Mekke

Mekke'nin yerleşim yeri olarak ortaya çıkışını belirleyen en önemli faktör, merkezdeki Kâbe'dir. Bu anlamda Mekke'deki hayatın, Kâbe'nin inşasıyla başladığı söylenebilir.¹⁴² Arap dünyasında İslâmiyet öncesi de kutsallığını daima korumuş olan Kâbe'nin yapımı, Hz. Âdem ile başlamış olup, Hz. İbrahim döneminde yeniden inşa edilmiştir.¹⁴³ Kur'ân'da Kâbe'nin yapımını Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail'in birlikte üstlendiklerinden bahsedilmektedir.¹⁴⁴

Allah, Hz. İbrahim'e Kâbe'nin yerini gösterdiği vakit, kendisine hiçbir şeyin ortak koşulmamasını, Kâbe'nin her türlü şirk unsurlarından arınmış şekilde temiz

¹⁴¹ Câbirî, Muhammed Âbid, *Fehmu'l-Kur'âni'l-Hakîm*, ed-Dâru'l-Beydâ Dâru'n-Neşri'l-Mağribiyye, Mağrib 2008, I, 271.

¹⁴² Bozkurt, Nebi- Küçükaşçı, Mustafa Sabri, "Mekke", *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 556.

¹⁴³ Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan, Beyan Yayınları, İstanbul 2021, s. 40.

¹⁴⁴ Bakara 2/125-127; İbrahim 14/37.

tutulmasını ve insanlar arasında hac geleneğinin kurulmasını emretmiştir.¹⁴⁵ Hz. İbrahim döneminden itibaren Mekke’de tevhid inancı hâkimken, daha sonraları onun uygulamaları unutulmuş, zamanla Hz. İbrahim’in soyundan gelenlerin önemli bir kısmı bu inancı terk etmeye başlamış, Mekke’de putperestlik yaygın hale gelmiştir.¹⁴⁶ Mekke sınırlarının genişlemesiyle oradan ayrılmak durumunda kalan insanlar, Kâbe’ye olan saygılarından ötürü yanlarına Harem’in taşlarından alıp onlara ibadet etmeye başlamış, konakladıkları yere bu taşları koyup Kâbe’yi tavaf ettikleri gibi etrafında tavaf etmişlerdir. Ayrıca Mekke dışına yaptıkları seyahatlerde putperest toplulukların etkisiyle başka ülkelerden aldıkları putları da Mekke’ye taşıyarak onlara hürmet göstermişlerdir. Bununla beraber hac veya umre yapmak, tavaf etmek, telbiye getirmek gibi ibadetleri sürdürmüş; ancak dinî olmayan uygulamaları da bunlara dâhil etmişlerdir.¹⁴⁷ Böylelikle Mekke’de gün geçtikçe Hz. İbrahim’den kalan temel düşünce, ilke, ölçüt ve kriterlerde sapmalar meydana geldiği, itikâdî, sosyal ve ahlâkî alanda toplumun aslî yapısını bozan davranışlar sergilendiği görülmektedir.

Öte yandan Araplar arasında putlara tapmayan, Yahudi ve Hristiyan da olmayan, tek bir ilahın varlığına inanan ve ona kulluk eden kimselerin bulunduğundan da söz edilmektedir. Kur’ân’da *hanîf* olarak anılan bu kimseler, Allah’a şirk koşmayan ve Hz. İbrahim’in dininin takipçileri olarak görülmektedir.¹⁴⁸ Kur’ân’a göre hanîflik, Yahudilik ve Hristiyanlıktan öncedir. *Hanîf* kelimesi, Hz. İbrahim’in imanını ifade etme bağlamında şirkin karşıtı olarak kullanılmakla birlikte Kur’ân’da “Hz. İbrahim’in Yahudi veya Hristiyan olmadığına”¹⁴⁹, “Ehl-i kitabın hanîfler olarak Allah’a kulluk etmelerinin emrolunduğuna”¹⁵⁰ dair vurgular da bulunmaktadır.¹⁵¹

Açıkçası Kur’ân’ın nüzûl sürecinde Mekke’yi anlayabilmek, İslâmiyetten önceki Arap tarihini bilmeyi, bu dönemin kültürünü ve düşünce yapısını gözlemlemeyi de gerekli kılmaktadır. Genel olarak Arap Yarımadası özelde ise Mekke’de İslâm öncesi geleneği yansıtan bu dönem, Câhiliye çağı olarak ele alınmaktadır.¹⁵² Buna göre Câhiliye dönemi, İslâm öncesi Arapların yaşantısını ortaya koyan bir zaman zarfı olarak yalnızca olup biten tarihî bir süreci değil, başlı başına bir kültürü temsil etmektedir. Câhiliye devri

¹⁴⁵ Hac 22/26-27.

¹⁴⁶ Apak, Âdem, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, Ensar Yayınları, İstanbul 2012, s. 272.

¹⁴⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, I, 76-77.

¹⁴⁸ Bakara 2/135.

¹⁴⁹ Âl-i İmrân 3/67.

¹⁵⁰ Beyyine 98/5.

¹⁵¹ Detaylı bilgi için bkz. Kuzgun, Şaban, “Hanîf”, *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 33-39.

¹⁵² Okuyan, Abdurrahman, “Arap Yarımadası’nda İslâm Öncesi Dini Yapı”, *İlahiyat/I*, (Aralık 2018), s. 108.

denildiğinde, gurur, öfke, kavmiyet duygusu ile ön plana çıkan, cömertlik, yiğitlik ve asalet ile saygınlık kazanma arzusu gibi dünyevî isteklerden müteşekkil, İslâm'dan önceki bir inanç ve yaşama biçimi karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Kur'ân ve Hz. Peygamber'in kınadığı İslâm öncesi Câhiliye davranışlarını anlatan en anlamlı ve özet bilgiler de, Habeşistan kralı karşısında Müslümanlar adına söz alan Cafer b. Ebû Tâlib (ö. 8/629) tarafından dile getirilmiştir.¹⁵³ Buna göre Hz. Cafer, kralın huzurunda meramını şu şekilde anlatmıştır: “Ey Melik, biz Câhiliye ehli bir kavimdik, putlara tapar, ölü eti yer, zina yapardık. Akraba hakkına riayet etmez, komşularımızı gözetmezdik. Güçlü olanlarımız zayıf olanlarımızı ezerdi. İşte biz bu haldeyken Allah bize, aramızdan soyunu, doğruluğunu ve güvenilirliğini bildiğimiz bir peygamber gönderdi. O, bizi, Allah'ın birliğini tanımaya ve O'na ibadet etmeye çağırdı. Ağaç ve taştan yaptığımız putlara tapmaktan, Allah'a ortak koştan uzaklaştırdı. Bize doğru söylemeyi, emanete sahip çıkmayı ve akrabalık bağına önem vermeyi, komşularla güzel geçinmeyi, haramdan ve kan dökmekten sakınmayı emretti. Zinadan, yalandan, yetim malı yemekten, iffetli kadına iftira etmekten menetti. O, bize, diğer insanlara kötülük yapmaktan uzak durmayı, sadece Allah'a ibadet etmeyi, sadaka vermeyi, oruç tutmayı, iyi ve güzel fiiller işlemeyi öğretti.”¹⁵⁴

İnsan, hayatını devam ettirdiği birçok alanda doğru yolu bulma ya da kendi tercihi doğrultusunda daha güzel imkânlar üretebilme adına destek almaya ihtiyacı olan bir varlıktır. Bu yüzden her ferdin kendi hayatı için ihtiyaç duyduğu bu yardımı alması ve insana fıtratında mevcut olan doğru yolun gösterilmesi, Allah tarafından Peygamberler ve kitaplar gönderilmesi ile mümkün olmaktadır.¹⁵⁵ Bu bağlamda Allah'ın Hz. Peygamber'e vahyettiği Kur'ân¹⁵⁶ ile merkezî konumda olan Mekke'de cihanşümul bir hareketin başlangıcı gerçekleşmiştir.¹⁵⁷

İlahî bildirilerin gönderilmesindeki amaç; hayatı, dini ve ibadeti yanlış yorumlayan veya kendilerine gönderilen kutsal mesajları, kitapları farklı şekillerde tahrif eden toplumların, Allah'ın muradına uygun şekilde inançlarını ve hayatlarını yeniden

¹⁵³ Apak, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, s. 116-118.

¹⁵⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 336.

¹⁵⁵ Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, çev. Alparslan Açıkgenç, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016, s. 40.

¹⁵⁶ Hz. Muhammed'e gelen ilk vahiy ile ilgili bilgiler için bkz. İbn İshâk, Muhammed b. Yesâr, *Sîretu İbn İshâk*, Ma'hedu ed-Dirâsât ve'l-Ebhâs li't-Ta'rib, Mağrib 1976, s. 114; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 239-240; İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, thk. Ali Muhammed Amr, Mektebetu'l-Hâncî, Kahire 2001, I, 164.

¹⁵⁷ Mekke'nin vahyin merkezi olarak seçilmesi hususunda detaylı bilgi için bkz. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, s. 40-41.

kazanmalarını sağlamaktır. Bu amaca ulaşma sürecinde doğru inanç ve davranışlarda kalıcılık sağlanırken, düzeltilebilir olanlar düzeltilip tamamen yanlış olanlar ise ortadan kaldırılmaktadır.¹⁵⁸ Esasen ilahî tebliğin Mekke'ye ulaşması ile yapılan şey de, Mekkelilerin sahip oldukları nitelikleri düzeltmek, geliştirmek ve kötü alışkanlıklarını gidererek onlara bu yaşamı gerçekleştirebilecekleri yeni bir ideal sunmak olmuştur.¹⁵⁹

Mekke'de inzâl edilen Kur'ân vahyinin ilk emirleri Hz. Peygamber'in önce kendi kabilesi ve şehrini uyarması ile başlamıştır. Bunun için ilk inen âyetler, Hz. Peygamber'in bu görevi nasıl yerine getireceği ile ilgili talimatları içermektedir. Daha sonrasında hakikatten sapan ve batıl inancın ağına düşen toplumun yanlış düşünce ve kavramlarının bertaraf edilmesi hedeflenmiştir. Bir sonraki adımda ise Hz. Peygamber ve ona tabi olanların tutarlı, makul ve mantıklı olan yolu takip edip, Allah'ın emrine uygun olan ahlâk ilkelerini benimsemeleri istenmiştir.¹⁶⁰

Kur'ân vahyinin gönderilmesi ile birlikte gün geçtikçe bireysel olarak İslâm dinine girenler olduğu gibi, kadın-erkek gruplar halinde iman edenler de olmuş ve bunlar Kâbe'nin etrafında toplanınca İslâm, Mekke'nin gündemi arasında yer almaya başlamıştır.¹⁶¹ Mekke döneminin ilk yıllarında inanan ve inanmayan gruplar arasında keskin bir kopuş yaşanmamış, Hz. Peygamber'in fonksiyonu, konumu, vahyin muhtevası ve mesajı gibi meseleler, zamanla yaşanan hadiseler neticesinde vahyin konu ve üslup değişikliğini belirleyen nüzûl sürecinde ortaya çıkmıştır.¹⁶² Öyle ki Mekkelî müşrikler, önceleri Hz. Peygamber'in söylediklerini inkâr etmemiş, ancak "Abdumuttalib'in oğlu gökten haber alıp konuşuyor." diyerek alay etmişlerdir. Ta ki Allah, tapmış oldukları tanrıları/putları ayıplayıp, babalarının küfür üzere ölerak helak olduklarını söyleyince durum değişmiş ve Hz. Peygamber'e yüz çevirip, düşmanlık etmeye başlamışlardır.¹⁶³

Mekke'de inen Kur'ân âyetleri kısa, az ve öz emirler ihtiva etmektedir. Âyetlerin bu sade, duru ve etkileyici üslûbu, dönemin edebî özellikleri ile de bütünlük içerisinde. Zira Mekkeî âyetler, Mekkelilerin dil bilgisi, şiir ve edebiyata karşı duydukları merakı cezbeden bir içeriğe sahiptir. Ayrıca vahyin genel muhtevasında ortaya koyulan hakikatler, delil ve misaller, tavsiye ve uyarılar, Mekkelilerin ve Arap toplumunun tarih ve kültürüyle uyum içerisinde. Böylelikle davetin kolayca anlaşılıp kabul edilmesinin

¹⁵⁸ Kılınçlı, *Nüzul Sürecinde Müslümanların Gayrimüslimlerle İlişkileri-Mekke Dönemi*-,s. 14.

¹⁵⁹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, s. 41.

¹⁶⁰ Mevdûdî, Ebu'l Âlâ, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı*, çev. Ahmet Asrar, Pınar Yayınları, İstanbul 2021, II, 125.

¹⁶¹ Kılınçlı, *Nüzul Sürecinde Müslümanların Gayrimüslimlerle İlişkileri-Mekke Dönemi*-,s. 95.

¹⁶² Kılınçlı, *Nüzul Sürecinde Müslümanların Gayrimüslimlerle İlişkileri-Mekke Dönemi*-, s. 211.

¹⁶³ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, I, 169.

amaçlandığı düşünülebilir. Bu minvalde az sayıda da olsa bir grup bu daveti kabul etmiş, çoğunluk ise atalarının dinine bağlı kalma düşüncesinden vazgeçememiştir. Ancak ilahî davetin sınırları zamanla daha geniş bir alana, Mekke dışına yayılmaya başlamıştır. Bu aşamada Müslümanlar ile muhalefet grup arasındaki mücadele, iman sahiplerine karşı iftira ve ithamlar, fitne ve vesveselerle İslâm'a girecek kimselerin önüne koyulan engellemeler, alıkoymalar, boykot ve nihayet eziyet ve işkence ile devam etmiş, Müslümanları iki defa Habeşistan'a ve sonunda da Medine'ye hicrete mecbur bırakmıştır.¹⁶⁴

Özetle Kur'ân vahyinin Mekke dönemi, bir eğitim ve hazırlık dönemi olmuştur. Vahye muhatap olan ilk topluluğa iman ve tevhit hakikatinin hatırlatılması, inançları uğruna sabır, cesaret, dayanıklılık ve tahammül duygularının geliştirilmesi gibi gayeler, Medine dönemine doğru bir ön adım olarak da değerlendirilebilir.¹⁶⁵

Sonuç itibarıyla değerlerini kaybetmiş bir topluma yön vermede Kur'ân'ın izlediği metodun açığa çıkarılarak takip edilmesi, bugün insanoğlunun yaşadığı sıkıntılara çözüm üretebilmesi adına da ehemmiyet arz etmektedir. Şu yüzdendir ki, Kur'ân'ı okuyan her Müslümanın hidayet kaynağını onda bulabilmesi ve Kur'ân'ın anlamını çözümleme gayesi, Kur'ân vahyinin gelişim sürecinin takibinde ve vahye tanıklık etmiş ilk muhatap kitlenin hayat tecrübesinde saklıdır.

2.1.1. Mekke'de Allah İnancı

Kur'ân'ın inzâl edilmeye başlandığı ilk âyetlerde Allah'ın iyilik ve kudretini açıklayan birçok ifade bulunmaktadır. Kur'ân'da Allah'ın varlığı, ne Hz. Peygamber'in ne de mesajın iletildiği kitlenin bilmediği bir şey olarak sunulmamıştır. Dolayısıyla Kur'ân'da belirtilen ifadelerle göre vahyin nüzûl döneminde Allah inancı varlığının kabul edildiği görülmektedir.¹⁶⁶ Zira “gökleri ve yeri yaratanın, güneşin ve ayın hareketlerini belirleyenin, gökten su indirenin, yeryüzüne canlılık bahşedenin Allah” olduğunu belirtmeleri,¹⁶⁷ “gemiye bindikleri ve denizde fırtınaya yakalandıkları zaman Allah'a yönelmeleri”,¹⁶⁸ “yeminlerini Allah üzerine yapmaları”¹⁶⁹ Câhiliye dönemi Araplarında

¹⁶⁴ Mevdûdî, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı*, II, 126-127.

¹⁶⁵ Ünver, Mustafa, *Tefsir Usûlünde Mekkî-Medenî İlmi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1998, s. 283.

¹⁶⁶ Watt, W. Montgomery, *Hiz. Muhammed Mekke'de*, çev. Süleyman Kalkan, Kuramer Yayınları, İstanbul 2020, s. 103.

¹⁶⁷ Ankebût 29/ 61,63.

¹⁶⁸ Lokmân 31/32.

¹⁶⁹ Nahl 16/38; Fâtır 35/42.

Allah kavramının bulunduğunu göstermektedir ki Allah, onlar için Kâbe'nin Rabbidir.¹⁷⁰ Ancak Mekke'de müşrik zihniyetin "Allah" dediğinde düşündüğü "yüce Tanrı" anlayışı ile İslâm inancının ortaya koyduğu Allah inancı birbirinden farklılık arz etmektedir. Vahyin ilk sıralarında inen âyetlerde "Allah" lafzının yerine, "Rab" lafzının kullanılması da muhtemelen yanlış anlama ihtimallerinin ortadan kaldırılması ve tevhid akidesinin tedricen yerleştirilmesinin bir sonucudur.¹⁷¹ Rab sıfatını ön plana çıkaran ilk âyet veya sûrelerdeki vurgu, putların Rab olmadığı anlamını çağrıştırmakla birlikte putlara yönelik inancın sorgulanması yönünde de bir başlangıç olmuştur.¹⁷²

İzzet Derveze'ye göre Araplar, ilk zamanlarda maddeye ve doğaya tapan putperest kimselerdi. İyilik ve kötülüğü sembolize eden gizemli güçlerin, ruhların varlığı inancı onlarda zamanla oluşmaya başladı ki Kur'ân'ın indirildiği zaman dilimine girdiklerinde onlar, göklerin ve yerin sahibi, evreni düzenleyen, doğaya egemen olan, başlarına gelen her felakette sığındıkları, kötülüğü savma gücü ve kudretini onda buldukları ulu bir tanrının varlığını kabul ettiler. Fakat onlar Allah'ın varlığını kabullenmekle birlikte önceki tanrılarından bağımsız kalmamış ve bu hareketlerini doğru bulmuşlardır. Zira onlar, bu kadar güç ve kuvvete sahip olan, ulu, yüce ve dilediğini yapmaya kadir olan Allah'ın bu işlerden razı olmaması halinde, şefaatchi olarak gördükleri ma'butlara ibadet etmelerine izin vermeyeceği düşüncesindeydiler. Her ne kadar Araplar, Allah'a ortak koştukları ma'butlarını Allah'ın dengi gibi görse ya da onları birer arabulucu, şefaatchi veya Allah'a yakınlaştıran nesneler olarak addetse de ulûhiyet ve kudrete sahip bir Allah'ın varlığını kabul etmeleri, dinî düşüncelerinin gelişmiş olduğunu göstermektedir. Ancak maddeye ya da doğa güçlerine tapma merhalesinden Allah'ı düşünme veya kabul etme seviyesine geçseler de *"Onların çoğu, ancak ortak koşarak Allah'a iman ederler."*¹⁷³ âyetinde de ifade edildiği gibi yalnız Allah ile yetinme, bir olduğunu kabullenme olgunluğuna erişemedikleri görülmektedir.¹⁷⁴

Kur'ân'ın nüzûlü tamamlanana kadar ibadet, ahlâk ve muâmelatta tedricî bir uygulama söz konusu olduğu gibi, tevhidin yerleştirilmesi, şirkin eleştirilmesi gibi hususlarda da aynı metot tatbik edilmiştir.¹⁷⁵ Zira Mekke'de inzâl edilen ilk âyetlerde,

¹⁷⁰ Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Tanrı ve İnsan*, çev. M. Kürşat Atalar, Pınar Yayınları, İstanbul 2019, s. 158-161.

¹⁷¹ Watt, W. Montgomery, *Günümüzde İslâm ve Hristiyanlık*, çev. Turan Koç, İz Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 117.

¹⁷² Kılınçlı, *Nüzul Sürecinde Müslümanların Gayrimüslimlerle İlişkileri-Mekke Dönemi-*, s. 198.

¹⁷³ Yûsuf 12/106.

¹⁷⁴ Derveze, Muhammed İzzet, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. Mehmet Yolcu, Yarın Yayınları, İstanbul 2019, I, 361-365.

¹⁷⁵ Kılınçlı, *Nüzul Sürecinde Müslümanların Gayrimüslimlerle İlişkileri-Mekke Dönemi-*, s. 396.

Allah'ın “bir” olduğunu ifade eden tevhid ilkesine çok fazla vurgu yapılmayıp putlara yönelik açık eleştirilerin daha sonraki dönemlerde yapılması, mevcut Allah inancının olumlu bir şekilde ortaya çıkarılması maksadını taşımaktadır. Kur'an'da, kendilerini açlıktan koruyan, korkudan emin kılan,¹⁷⁶ yeryüzünde ekinler, üzüm bağları, sebzeler, zeytinler, hurmalar, meyveler yetişmesini için yağmuru yağdıran ve bunların insanlar ve hayvanlar için olduğunu¹⁷⁷ belirten âyetlerle Arap toplumundaki Allah inancı daha belirgin ve güçlü hale getirilmiştir. Ayrıca Allah'ın “topraktan yeşil otu çıkarıp sonra onu kapkara bir sel artığına çevirdiğinden”¹⁷⁸ bahsedilmesiyle, yaratılan varlıkların geçiciliği ve Yaratan'ın kalıcılığı arasındaki zıtlığa vurgu yapıldığı gözlemlenmektedir.¹⁷⁹ Doğrusu Kur'anî metot ile ortaya konulan ve yerleştirilmeye çalışılan düzen, olumlu unsurlarla mücadele etmek değil, bunların belirgin hale gelip öne çıkarılması ile mantıksal bir çıkarım sağlamaktır. Nitekim Kur'an'ın ifade ettiği söylem, mutlak hâkimiyetin Allah'a ait olduğunu bilip,¹⁸⁰ gereken kulluğu yerine getirmeyen müşrik zihniyetin büyülenmişçesine içinde bulundukları durumun şaşılacak bir hadise olarak gözler önüne serilmesidir.¹⁸¹

Arapların zihninde Allah düşüncesinin peygamberlikten daha önce belirlediği tahmin edilmekte ve Allah sözcüğünün Arap dilinde yeni olmadığı düşünülmektedir.¹⁸² Özellikle Allah düşüncesinin Arapların zihin dünyasına Yahudi ve Hristiyan dinî grupların kanalıyla yayıldığı varsayılmaktadır. Bilhassa Allah'ın oğullar, kızlar edinmesi, meleklerin Allah'ın kızları olarak görülmesi ve şefaatçi olarak kabul edilmeleri gibi inanışlar Arapların, Hristiyanların kesişlerini şefaatçi olarak görmelerinden etkilendiklerini ve onlardan alıntı yaptıklarını gösterir niteliktedir.¹⁸³ Arapların inançlarına göre meleklerin, Allah'ın kızları olarak görülmesi, Hristiyanlardaki Allah'ın tek oğul edinme fikrinin zamanla gelişip törpülenerek birçok kız edinmiş olmasına dönüşme ihtimalinin çok uzak olmadığı ifade edilmektedir. Üstelik Araplar akıl ve mantıklarına uydurmaya çalıştıkları bu düşünceyi savunup, Hz. İsa'nın “oğul” oluşu düşüncesinden daha uyumlu hale getirme adına mücadele etmişlerdir. Zira onlara göre meleklerin Allah'ın kızları olması düşüncesi, Meryem oğlu İsa'nın Allah'ın oğlu

¹⁷⁶ Kureyş 106/4.

¹⁷⁷ Abese 80/25-32

¹⁷⁸ A'lâ, 87/4.

¹⁷⁹ Watt, *Hız. Muhammed Mekke'de*, s. 102-103.

¹⁸⁰ Mü'minûn 23/88-89.

¹⁸¹ İzutsu, *Kur'an'da Tanrı ve İnsan*, s. 182.

¹⁸² Derveze, *Kur'an'a Göre Hız. Muhammed'in Hayatı*, I, 366.

¹⁸³ Derveze, *Kur'an'a Göre Hız. Muhammed'in Hayatı*, I, 419; Watt, *Hız. Muhammed Mekke'de*, s. 103.

olduğunu söylemekten daha isabetli ve mantıklı görünmektedir. Nitekim meleklerin görünmeyen ruhanî varlık olmaları hasebiyle Allah ile daha fazla benzerlik ve uyum içerisinde olduğunu, Meryem oğlu İsa'nın ise diğer insanlar gibi bir beşer olmasını gerekçe kılmışlardır. Kur'an'da bu yaklaşımların tümü reddedilmiş, böyle bir kıyasın yanlış olduğu bildirilmiştir. Meryem oğlu İsa, ancak Allah'ın kendisine birçok nimet bahsettiği bir kuldur ve İsrailoğullarını Allah'a ibadet etmeye davet eden bir elçidir.¹⁸⁴

Câhiliye döneminde Arabistan'ın etrafında Habeşistan, Hire, Suriye, Bizans İmparatorluğu gibi Hristiyan devletlerin bulunduğu ve Mekke'de ticaretin yaygın olduğu düşünüldüğünde Mekkelilerin seyahatler esnasında Hristiyan dinî düşüncelerinden etkilenmiş olabilecekleri söylenebilir.¹⁸⁵ Kâbe'nin iç duvarına asılan Hz. İsa ve Hz. Meryem portreleri de bu olasılığı desteklemektedir.¹⁸⁶ Dolayısıyla Arabistan'da Yahudi ve Hristiyanların Kitâb-ı Mukaddes'teki "Tanrı"ya karşılık olarak "Allah" kelimesini kullanması, Câhiliye Araplarındaki Tanrı tasavvurunun da aynı lafız ile ifade edilmesinde etkili olduğu düşünülebilir.¹⁸⁷ Ancak Câhiliye dönemi Araplarında geçerli olan Allah kavramı ile İslamî boyutta ortaya çıkan Allah kavramı her ne kadar birbirine yakın olsa da Kur'an'da eleştirilen husus, burada zikredilenin tam tersidir. Allah'tan başka şeylere itaat ve ibadet edilmesidir.¹⁸⁸

Özetle Arap toplumunun genelinde, Allah inancının bulunduğu söylenebilmekle birlikte onların şirk inancında ısrar ettikleri görülmektedir. Müşrikler, taptıkları putların kendilerini Allah'a yakınlaştırdığını varsayarak onları birer yardımcı ve ahirette şefaatçi olarak görmektedirler. Bu nedenle Allah'ı baş Tanrı, diğerlerini de yardımcı Tanrı olarak konumlandırmışlardır. Bu yüzden Kur'an vahyinin özellikle vurguladığı mevzu, Allah'ın var olması değil; tek gerçek ilah olmasını ifade eden Tevhid inancı ve hesap gününün hakikatidir. Müşrikler, Allah'a inanmakla birlikte başka varlıkları ilahlaştırdıkları, melekleri Allah'ın kızları olarak gördükleri için Kur'an'da sıkça "Allah'ı hakkıyla tanımama"¹⁸⁹ hususunda tenkit edilmişlerdir. Bununla birlikte toplumun genelinde Allah ve ahiret inancının olması, Hz. İbrahim'in yolundan gittiğini söyleyen, hac, umre ya da kurban gibi ibadetlere devam eden ve bir arayış içinde olan zümrenin bulunması dikkate alındığında din konusunda kafalarının karışık olduğu söylenebilir.¹⁹⁰ Açıkçası Arapların

¹⁸⁴ Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, I, 311-312.

¹⁸⁵ İzutsu, *Kur'an'da Tanrı ve İnsan*, s. 165-166.

¹⁸⁶ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, s. 41, 74.

¹⁸⁷ İzutsu, *Kur'an'da Tanrı ve İnsan*, s. 166.

¹⁸⁸ İzutsu, *Kur'an'da Tanrı ve İnsan*, s. 159-160.

¹⁸⁹ Hac 22/74; Zümer 39/67.

¹⁹⁰ Kılınçlı, *Nüzul Sürecinde Müslümanların Gayrimüslimlerle İlişkileri-Mekke Dönemi*, s. 101-103.

zihin dünyasındaki müphem Allah inancı ve ilahlık konusundaki kafa karışıklığının ifade ettiği anlam şirk, böyle bir belirsizliğin netleştirilmesi de tevhid olarak tanımlanabilir.¹⁹¹

Allah'ın bir ve tek olduğunu, hiçbir ortağı bulunmadığını vurgulayan, öldükten sonra dirilişin ve hesaplaşma gününün hakikatlerini ortaya koyan, her yapılan iş ve davranışın bedelini hatırlatan Kur'ân vahyi, puta tapmanın mantığa sığmayan yönlerini açığa çıkararak tevhid inancını yerleştirmekte, ilahî adaletin tecelli edeceği hesaplaşma günüyle uyararak da ahiret bilincini inşa etmektedir.¹⁹² Ancak, hayat algısı ve yaşamını şirk üzere temellendirmiş bir toplum için tevhid inancına sahip olmak, atalarının inandığı putları ve şefaatçi kabul ettikleri melekleri reddetmelerini gerektirdiği için, başta liderler ve toplumun diğer fertlerini gerek dinî, gerekse ticarî ve siyasî ayrıcalıklarının tehlikeye düşeceği endişesine sevk etmiştir.¹⁹³

Sonuç olarak İslâm öncesi Mekke'de Kâbe üzerindeki sahiplik duygusunun soya bağlı bir kutsallığa dönüştüğü, Kâbe'deki putların Kâbe'nin kutsallığını gösteren somut simgeler olarak algılandığı, yavaş yavaş kaybolan bir Allah telakkisinin meydana geldiği gözlenmektedir. Kur'ân vahyinin muhatapların hassasiyetlerinin yoğun olduğu konularda mevcut yapıyı merkeze alan hitap biçimi, kurulu olan dengenin temellerini oldukça iyi değerlendirdiğini gösterir mahiyettedir. Bu anlamda Kur'ân'ın putlara yönelik eleştirisini nispeten geriye bırakması, putları doğrudan konu edinmek yerine tevhid anlatıları çerçevesinde dolaylı olarak eleştirme amacını taşıdığı, tevhid inancını doğal bir inanma biçimi şeklinde sunarak zamanla kaybolan ve etkinliğini yitiren Allah tasavvurunu yeniden inşa etmeyi öncelediği kanısına ulaştırabilir. Neticede Kur'ân'ın var olan düzeni reddetme yerine planlı denilebilecek şekilde eleştiriye tabi tuttuğu görülebilir.¹⁹⁴ Böylece Kur'ân'ın inzâl edilmeye başladığı ilk dönemden itibaren toplumdaki dinî, siyasî ya da ahlakî davranış ve tutumlara karşı merhale merhale yol kat edip düzen oluşturduğu, yalnızca müşrik Arap toplumuna değil, yanlış inanç sistemlerini bünyesinde barındıran birçok dinî veya fikrî akımlara da yol göstermeyi hedeflediği söylenebilir.

2.1.2. Mekke'de Ehl-i Kitapla İlişkiler

Kur'ân'da bahsedilen “Ehlü'l-kitâb (Ehl-i kitap)” tabiri ile terim olarak Müslümanlar dışında kutsal kitap sahibi olan din mensupları ifade edilmektedir. Kur'ân,

¹⁹¹ Kılınçlı, *Nüzul Sürecinde Müslümanların Gayrimüslimlerle İlişkileri-Mekke Dönemi-*, s. 197.

¹⁹² Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, s. 89.

¹⁹³ Kılınçlı, *Nüzul Sürecinde Müslümanların Gayrimüslimlerle İlişkileri-Mekke Dönemi-*, s. 102-103.

¹⁹⁴ Türcan, Selim, *Kimlik ve Kitâb İlişkisi Bağlamında İlk Dönem Kur'an Tasavvuru ve Dönüşümü*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2020, s. 135-136, 144.

Ehl-i kitap olarak Yahudi ve Hristiyanları muhatap almıştır. Bunun sebebi, bu iki din mensubunun birtakım eksik veya yanlış bilgilere sahip olmalarıyla birlikte Allah, kitap, peygamber, ahiret gibi inançlarının bulunması, ilâhî kaynağa dayanmaları ve Kur'ân'ın indirildiği dönemde insanlar tarafından bu dinlerin biliniyor olmasından kaynaklanmaktadır.¹⁹⁵

Kur'ân'da "Ehl-i kitap" tamlamasının dışında "Ehl-i zikir" tabiri de kullanılmış olup bununla Tevrat ve İncil hakkında bilgi sahibi olan Yahudi ve Hristiyan bilginleri kastedilmiştir. İnsandan peygamber olamayacağı iddiasında bulunun müşriklere cevaben Kur'ân âyetlerinde, bilmiyorlarsa Ehl-i zikir'e sormaları gerektiğine işaret edilmiştir.¹⁹⁶

Hicaz bölgesinde Ehl-i kitap belirli bir etkinliğe sahip olarak Müslümanlarla bir arada yaşıyordu. Kur'ân'ın çeşitli âyetlerinde, İslâm dışı din mensupları arasında Ehl-i kitap ayrı bir konumda değerlendirilmekte, üstünlük ve farklılıkları dile getirilmekte, özellikle Hristiyanlarla diyalog kurulması önerilmekte fakat Hristiyanların temel inanç esaslarındaki hataları ve Müslümanlarla ilişkilerindeki eksiklik ve yanlışlıkları da vurgulanmaktadır.¹⁹⁷ Kur'ân'da Ehl-i kitap, Ehl-i zikir gibi terimlerle ifade edilen husus, temeli ilâhî vahye dayandığı halde çeşitli sebeplerle bozulan dinleri Peygamber'in getirdiği kitaba çağırarak müşriklerden ayırmaktır. Bu durum, ortak özellikleri bulunan din sahiplerini bir noktada birleştirme hedefiyle kitap ehline karşı sıcak bir yaklaşım sergilendiğini de göstermektedir.¹⁹⁸

Kur'ân'ın inzâl edildiği dönemde Hicaz bölgesinde Yahudi ve Hristiyanların mevcudiyeti kabul edilmekle birlikte Mekke'de Ehl-i kitabın varlığı hususunda ihtilaf bulunmaktadır. Ancak Mekke'de kitap ehlinden birtakım insanların bulunduğu ve Hz. Peygamber'in onları risaletini doğrulamaya ve kendisine uymaya davet ettiğine işaret edilmiştir.¹⁹⁹ Örneğin İzzet Derveze, Kur'ân ayetlerinden yola çıkarak Mekke'de Ehl-i kitabın varlığından söz etmiş²⁰⁰ ve bunların daha çok Hristiyanlardan olduğunu belirtmiştir. Bunlardan bazıları, bolluk ve servet sahibi, şahsiyet ve manevi güç yönünden sağlam iradeli, bazıları da hizmetçi ve köle sınıfındadır. Onların içinde dinî ve kültürel

¹⁹⁵ Ehl-i kitap tabirinin hangi din mensuplarını kapsadığına dair ihtilaflı görüşler bulunmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Kaya, Remzi, "Ehl-i Kitap", *DİA*, İstanbul 1994, X, 516-517.

¹⁹⁶ İlgili âyetler için bkz. Nahl 16/43; Enbiyâ 21/7; İsrâ 17/107; Hac 22/54; Kasas 28/80. Kaya, Remzi, "Kur'ân-ı Kerim'e Göre Ehl-i Kitap (Ehlü'l-Kitap)", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005, sayı: 19, s. 32-33.

¹⁹⁷ Kaya, "Kur'ân-ı Kerim'e Göre Ehl-i Kitap (Ehlü'l-Kitap)", s. 38.

¹⁹⁸ Kaya, Remzi, "Mekkî Sürelerde Ehl-i Kitap", *Kur'an Nüzulünün Mekke Dönemi Sempozyumu* (Çorum, 29 Haziran-01 Temmuz 2012), Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum 2013, s. 180.

¹⁹⁹ Döner, *Tefsirde İsrâiliyyât'ın Kaynak ve Bilgi Değeri*, s. 153-154.

²⁰⁰ İlgili âyetler için bkz. En'âm 6/20,114; A'râf 7/157; Yûnus 10/94; Ra'd 13/36; Nahl 16/43; İsrâ 17/107-108; Meryem 19/34-37.

manada üstün seviyeye ulaşmış, Kur'ân'ın vahiy kaynaklı olup olmadığı hususunda şahit gösterilecek konumda olan, Mekke halkının güven ve itimadını kazanmış, dinî ve dünyevî hususlarda soru sorulacak merciye ulaşan kimseler bulunmaktadır. Bunlardan bazıları Peygamber'e inanan, Kur'ân'ı dinlediğinde secdeye kapanan, iman ve itaatte sebat gösteren kimseler olup, bazıları da mücadelecî, delil getirmede zalim ve taşkınlık yapan, tartışma yanlısı kimselerdir.²⁰¹

Mekke'de Hristiyan gruplar arasında köleler,²⁰² Esed b. Abdüluzza kabilesine mensup olanlar,²⁰³ yabancı asıllı Hristiyanlar²⁰⁴ ve Arap asıllı Hristiyanların varlığından söz edilmektedir. Mekke'ye yerleşen yabancı Hristiyanlardan çoğunun Bizans, Sûryan ve Suriye Hristiyanları oldukları kaydedilmiş, dolayısıyla bunların Hicaz halkından ziyade Mısırlı, Iraklı, Habeşistanlı, İranlı oldukları ifade edilmiştir.²⁰⁵ Sosyal açıdan farklı konum ve statülerdeki bu Hristiyanların, etrafında bulunan insanlara Tevrat ve İncil'den birtakım bilgiler aktarmaya çalıştıkları, Hristiyanlığa ait bazı hikâyeler anlattıkları, hatta onları kendi dinlerine geçirme gayretinde oldukları, fakat bu hususta çok da başarılı olmadıkları belirtilmiştir.²⁰⁶ Hristiyanlığın Araplar içinde önemli bir etki oluşturmamasıyla birlikte bazı kaynaklarda Yabancı Hristiyanların Mekke'de diğer hacılar gibi ağırlandığı, Kâbe içindeki Hz. İsa ve Hz. Meryem portrelerini boyamalarına izin verildiği, hatta ticarî getiri açısından teşvik edildiği nakledilmektedir. Zira Araplar için Hz. İsa ve Hz. Meryem portreleri, kendi putlarının yanına iki putun daha eklenmesinden ibarettir.²⁰⁷

Mekke'de Ehl-i kitabın varlığı kaydedilmekle birlikte sayılarının, büyük kitleler oluşturacak seviyede olmadığı belirtilmektedir. Farklı ülkelerden gelmiş olma ihtimalleri, göç etme şartları ve bazılarının yeni gelmiş olma durumları, etkili bir topluluğu oluşturmalarını engellemiş olabilir. Mekkî âyetlerde, onlarla ilgili herhangi bir çatışma veya tartışma ortamını bildiren bir delil bulunmaması da bu kanıyı destekler mahiyettedir.²⁰⁸

²⁰¹ Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, I, 93.

²⁰² Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, s. 62; İzutsu, *Kur'an'da Tanrı ve İnsan*, s. 166. Hatta Mekke'deki kölelerin büyük çoğunluğunun Hristiyan olduğu rivayet edilmektedir. Bkz. Çelikkol, Yaşar, *İslâm Öncesi Mekke*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2003, s. 186.

²⁰³ İzutsu, *Kur'an'da Tanrı ve İnsan*, s. 166.

²⁰⁴ Çelikkol, *İslâm Öncesi Mekke*, s. 185.

²⁰⁵ Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, I, 94-95.

²⁰⁶ Sönmez, Zekiye, *İslâm'ın Ortaya Çıktığı Dönemde Arap Yarımadası'nda Hristiyanlık* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010, s. 113.

²⁰⁷ Çelikkol, *İslâm Öncesi Mekke*, s. 185.

²⁰⁸ Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, I, 95.

Habeşistan'la ilişkiler bağlamında kral Necâşî'nin ülkesinde Müslümanları en güzel şekilde ağırlayıp barındırması veya Habeşistan'dan bir grup Hristiyan'ın Mekke'ye gelerek İslâm'a girmelerinden bahseden Kasas sûresindeki âyetler,²⁰⁹ İslâm'ın ilk yıllarından itibaren Müslümanların Hristiyanlarla tanışıklığını göstermektedir. Diğer taraftan Hz. İsa'nın getirdiği dine samimi bir kalple inananların aynı şekilde Hz. Peygamber'e de iman edebileceğini ortaya koyan bu veriler, Hristiyanlarla kurulan ilişkilerin de bir örneğini sunmaktadır. Risaletin altıncı yılında, Ehl-i kitap olan Bizansların, Mecûsî olan Sâsânîlere yenik düşmesine üzülen Müslümanların durumu ya da Rumların ileride galip gelecekleri fikri ile bir nevi müjde vaadi içeren Rûm sûresindeki Ehl-i kitaba işaret eden anlatımlar da Mekke'de Müslümanlar ve Hristiyanlar arasındaki yakın ilişkileri gösterir niteliktedir. Müslümanların Ehl-i kitaba karşı bakış açısını ortaya koyan bu durum, Mekke döneminde müşriklerden işkence gören Müslümanların Ehl-i kitabı kendilerine daha yakın hissetmeleri, ahiret, nübüvvet, kitap inancında müşriklere nazaran Ehl-i kitapla ortak yönde buluşmaları şeklinde yorumlanabilir. Habeşistan'da Necâşî'nin Müslümanlara karşı tutum ve tavrının da bu sevgiyi artırmış olması muhtemel görünmektedir.²¹⁰ Konumuz kapsamında Mekke'de Hristiyanlarla ilişkileri değerlendirecek olursak Hz. Meryem'e dair anlatımın, ileride de işleneceği gibi tartışmaya mahal veren bir içerikten ziyade bilgilendirme, delillendirme ve hatırlatma bağlamında ortak bir noktada buluşma hedefi içermekte olup Hristiyanların yanlış inançlarını tashih etmeye yönelik bir üslûpla işlenmesi de bu kanaati doğrulayabilir.

Mekke'de Yahudilerin varlığı hakkında ise ihtilaflı görüşler bulunmaktadır.²¹¹ Yahudilerle, Hristiyanlar kadar çok temas durumunun olmadığı, Yahudi ile putperest Arapların daha çok Medine'de yakın ilişki kurduklarından bahsedilmektedir.²¹² Zira Medenî âyetler, bu konuda Yahudilerden oldukça fazla söz eden olay ve tartışmalarla doludur. Bununla beraber, Mekke'de inen Kur'ân vahyinde onların hilelerinden, aldatmalarından veya çeşitli alanlardaki çalışmalarından bahseden, Yahudilerin ayıplarını ortaya koyan ya da onlarla tartışıldığını belirten âyetlerin bulunmaması, Ehl-i kitabın

²⁰⁹ Kasas sûresi 51-54 arası âyetlerde şöyle buyrulmaktadır: “*Andolsun ki biz, düşünüp öğüt alsınlar diye, sözü (vahyi) birbiri ardınca yetiştirmişizdir (aralıksız vahiylerimizi göndermişizdir). Ondan (Kur'ân'dan) önce kendilerine kitap verdiklerimiz, ona da iman ederler. Onlara (Kur'ân) okunduğu zaman: Ona iman ettik. Çünkü o Rabbimizden gelmiş hakikattir. Esasen biz daha önce de Müslüman idik derler. İşte onlara, sabretmelerinden ötürü, mükâfatları iki defa verilecektir. Bunlar kötülüğü iyilikle savaurlar, kendilerine verdiğimiz rızıktan da Allah rızası için harcarlar.*”

²¹⁰ Kaya, “Mekki Sürelerde Ehl-i Kitap”, s. 176-178.

²¹¹ Mekke ve Medine dönemi Ehl-i kitapla ilgili detaylı bilgiler için bkz. Döner, *Tefsirde İsrâiliyyât'ın Kaynak ve Bilgi Değeri*, s. 153-160.

²¹² Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, s. 62.

Mekke’de var olmadığını değil güçlü ve etkin bir çoğunluğa ulaşmadıklarını göstermektedir.²¹³

Mekkî âyetlerde Ehl-i kitap hakkında genel anlamda olumlu ifadeler bulunsa da onların tarihte yaptığı hataları hatırlatılarak eleştirildikleri ve uyarıldıkları da görülmektedir. Özellikle İsrailoğulları’nın Kızıldeniz’den Sina Yarımadası’na ulaştıklarında putlara tapan bir kavim görüp de Hz. Musa’dan kendilerine de put yapmasını istemeleri, Sâmirî’nin yaptığı buzağı heykeline tapmaları, girecekleri şehre bağışlanma isteyerek girmeleri emredildiği halde bunu yapmamaları ve bu yüzden cezalandırılmaları, Tevrat’a uymamaları ve Allah’ın âyetlerini dikkate almamaları²¹⁴ gibi hususlar bunlardan birkaçıdır. Ayrıca Hz. İsa’nın doğumu ve peygamberliği hususunda Yahudi ve Hristiyanların ihtilafa düşmeleri ve buna cevaben Allah’ın çocuk edinmediğinin vurgulanması, içlerinden zamanla hayırsız nesillerin gelmiş olması,²¹⁵ Hristiyanların Ashâb-ı Kehf hakkında gereksiz tartışmaları²¹⁶ gibi konular da anlatılmıştır. Ancak yine de bu âyetlerdeki üslûp, Medine dönemindeki kadar katı ve sert bir kalıpta değildir.²¹⁷

Sonuç olarak Kur’ân, Hz. Muhammed ve önceki peygamberlerin aynı evrensel dinî hakikatten bahseden kurtuluş yoluna çağırdıklarını dile getirmiş, aynı kaynaktan gelmesine rağmen zamanla farklı bir yapıya bürünen Yahudi ve Hristiyanlığın ilk halini hakikat olarak kabul etmiş, Kur’ân’ın nüzûl sürecindeki durumlarına ise dinî ve sosyolojik gerçeklik olarak değer vermiştir. Kur’ân, İslâm haricinde yanlış ya da batıl olan dinleri geçersiz kılarak çatışma ortamından uzak bir diyalogun sürdürülmesini hedeflemiştir. Kur’ân’ın ön gördüğü strateji, farklı dine mensup kimselerden uzaklaşma değil uzlaşma yolunun tercih edilmesidir. Bu sebeple Ehl-i kitapla ilişkiler ortak değerler etrafında birleşme ve doğruların ortaya koyulması ile bir buluşma sağlanması yönünde gelişmiştir.²¹⁸ Örneğin Habeşistan’a hicret olayından önce Meryem sûresinin nâzil olması, böylelikle Müslümanların gidecekleri ülkenin dinî düşüncesi hakkında bilgi edinmeleri de bu stratejinin adımları olarak değerlendirilebilir.

²¹³ Derveze, *Kur’an’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı*, I, 95-97.

²¹⁴ A’râf 7/138; 148-152; 161-162; 169.

²¹⁵ Meryem 19/34-37, 59; Zuhuruf 43/65.

²¹⁶ Kehf 18/21-22.

²¹⁷ Kılınçlı, *Nüzul Sürecinde Müslümanların Gayrimüslimlerle İlişkileri-Mekke Dönemi-*, s. 367-368.

²¹⁸ Kılınçlı, *Nüzul Sürecinde Müslümanların Gayrimüslimlerle İlişkileri-Mekke Dönemi-*, s. 212-214.

2.1.3. Mekke’de Müslümanların Durumu

Mekke’de inzâl edilmeye başlayan Kur’ân vahyinden sonra İslâm dinine girenler, Allah’ın birliğini ve Hz. Peygamber’in nübüvvetini kabul etmişlerdir. İlk vahiyden sonra ise yaklaşık üç yıl kadar bir kesinti olmuş, Hz. Peygamber’i hüznölendiren²¹⁹ bu süre zarfında kendisinin başından geçen olaylar belli bir muhite yayılmış, bazı Mekkeliler Allah’ın Hz. Peygamber’i terk ettiğini söyleyerek bu durumu alay konusu haline getirmişlerdir. Bu kesinti/fetret devrinden sonra ilahî tebliğ, en yakın akrabaların davet edilmesi ile devam etmiş, şehirdeki birçok kişi bu dinî hareketten haberdar olmuş, Hicr sûresi 94-95. âyetlerle ifade bulan²²⁰ alenî tebliğ başlamıştır.²²¹ İzzet Derveze’ye göre ilk inen sûrelerin muhtevâsından hareketle davet, aslında en başından itibaren her şeyiyle apaçık bir şekilde ortaya koyulmuştur. Ancak Hz. Peygamber tebliğ vazifesini ifa ederken Müzzemmil sûresi 10. âyetinde de telkin edildiği üzere,²²² azgın ve inatçı gruplardan sakınmış, Müslümanları zorlayacak katı bir tutumdan uzak durmuş, zayıf olan arkadaşlarını koruyup kollamak amaçlı cemaatle namaz kılma veya Kâbe’de açıktan Kur’ân okuma gibi eylemlerde bulunmamıştır.²²³

Davetin ilk etabında Hz. Peygamber’in hanımı Hatice (ö. 619) ve evlatlığı Zeyd (ö. 8/629) ona iman etmiştir. Ayrıca Kureys’in ileri gelenlerinden Ebûbekir (ö. 13/634), Osman (ö. 36/656), Sa’d b. Ebû Vakkâs, Saîd b. Zeyd (ö. 52/671), Talha b. Ubeydullah (ö. 36/656), Zübeyr b. Avvam (ö. 36/656), Ebû Ubeyde b. Cerrah (ö. 19/639), Abdurrahman b. Avf (ö. 33/653), Abdullah b. Mes’ûd (ö. 30/650), Hz. Peygamber’in amcaoğullarından Ali (ö. 41/661) ve Cafer, Ehl-i kitaptan Selmân (ö. 36/656), kölelerden Yâsir (ö. 615), onun hanımı Sümeyye (ö. 615) ve oğlu Ammâr (ö. 37/657) gibi birçok isim ilk iman edenler arasında zikredilmiştir.²²⁴

Hz. Peygamber’in İslâm’a ilk davet girişimi, doğal olarak daveti kabul edeceğini tahmin ettiği, özellikle Mekke’nin zenginlik ve liderlik vasıflarına sahip olan kimselerdir. Çünkü burada başarılı olduğunda genel olarak halk arasında da başarı sağlanacağını ummaktadır. Zira toplumda saygı duyulan ve zengin ailelerden Ebûbekir, Osman, Abdurrahman b. Avf gibi isimlerin İslâm’a girmesi, bu alandaki çalışmaların neticesini

²¹⁹ İbn İshâk, *Sîretü İbn İshâk*, s. 115.

²²⁰ “Sana emrolunanı açıkça söyle ve ortak koşanlardan yüz çevir! (Seninle) alay edenlere karşı biz sana yeteriz.”

²²¹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, s. 86-89.

²²² “Onların (müşriklerin) söylediklerine katlan ve onlardan güzellekle ayrıl.”

²²³ Derveze, *Kur’an’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı*, II, 30-31.

²²⁴ Derveze, *Kur’an’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı*, II, 37.

göstermektedir. Ancak bu davetle yalnızca zengin halk kitlesine hitap edilmemiş; yukarıda da zikredildiği gibi köle, fakir ve akrabası olmayan kimselerden birçok isim de Hz. Peygamber'in yanında yer almıştır.²²⁵ Mekke'de hac mevsimi geldiğinde ise birçok Arap, Hz. Peygamber'in davasından haberdar bir şekilde memleketlerine dönmüş, böylelikle onun adı Arap ülkelerine yayılmıştır.²²⁶

Hız. Peygamber, tebliğinin ilk aşamasında inanmayanlar tarafından herhangi bir red veya uzaklaşma görmemiş, ancak müşriklerin tapmakta olduğu ilahları ayıpladığı vakit, ona muhalefet ederek düşmanlık besleyenler olmuştur. Amcası Ebû Tâlib ise yeğenini koruma altına almıştır. Bunun üzerine Kureys'in ileri gelenleri birçok kez Ebû Tâlib'e heyet göndererek yeğenin kendilerine teslim edilmesini istemişlerdir. Olup bitenlerden ötürü amcasının, himayesini kaldıracağını düşünen Hız. Peygamber, kararlılığını kesin ve net ifadelerle ortaya koymuş ve bir eline güneşi bir eline ayı da verseler davasından asla dönmeyeceğini açıklamıştır.²²⁷ Ebû Tâlib ise kavminin kendisini terk etmesi ve düşman olmasına rağmen Hız. Peygamber'i savunup ona yardım etmeye devam etmiştir.²²⁸

Mekke'nin ileri gelen liderleri İslâm davetine karşı başından itibaren olumsuz tavır sergilemişlerdir. Onların bu tutumu büyük ölçüde Mekke'de inananların güç ve sayı yönünden sınırlı kalmasına, işkence ve eziyetlerin baş göstermesine sebebiyet vermiştir. Çoğu lider kendi görüşlerinde ısrar etmeye, mantık ve hakikat standartlarını ihlal etmeye başlamış, hırs ve düşmanlıkta ileri giderek hile ve tuzaklarını ortaya çıkarmış, aradaki uçurum giderek genişlemiştir. Arap toplumunda liderlik vasfının önemli ve etkin bir otorite olması, hem onların ortada böyle bir görev varsa bunu ancak kendilerinin hak edebileceğini düşünmelerine²²⁹ hem de bu durumda Peygamberi siyasî bir şahsiyet olarak gördükleri için yönetimin ele geçirileceği gibi endişelere sevk etmiştir.²³⁰

Muhalefetin gittikçe büyümesiyle birlikte Kureyslilerden her kabile kendi içlerindeki Müslümanlara saldırıp, zayıf gördüklerini hapsedmiş, darp ederek açlık ve susuzlukla onlara işkence etmeye başlamışlardır.²³¹ Kadın-erkek ayrımı yapmaksızın özellikle bazı köleler, boyunlarından ip geçirilerek caddelerde sürüklenip, vücutları

²²⁵ Derveze, *Kur'an'a Göre Hız. Muhammed'in Hayatı*, II, 38. Ayrıca ilk Müslümanlar hakkında detaylı bilgi için bkz. Köksal, Mustafa Âsım, *Hız. Muhammed ve İslamiyet*, Şâmil Yayınevi, İstanbul 1989, III, 89-256.

²²⁶ İbn İshâk, *Sîretu İbn İshâk*, s. 132.

²²⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 264-266.

²²⁸ İbn İshâk, *Sîretu İbn İshâk*, s. 136.

²²⁹ Derveze, *Kur'an'a Göre Hız. Muhammed'in Hayatı*, II, 42-45.

²³⁰ Watt, *Hız. Muhammed Mekke'de*, s. 151.

²³¹ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 317.

kızgın demirlerle dağlandığında başta Hz. Ebûbekir olmak üzere bazı sahabeler bu köleleri satın alarak işkenceleri önlemeye çalışmış fakat yüksek fiyat verilmesine rağmen efendileri onları satmaya yanaşmamışlardır.²³² Sonunda kavurucu güneşin altında çıplak bedenleri ile kızgın kumların üzerine yatırılıp üzerlerine ağır taşlar koyarak saatlerce bekletilen, elleri ayakları zincirlere bağlanmış vaziyette azgın müşriklerin kamçılarının altında kalan bazı Müslümanlar Allah için canlarını orada teslim etmişlerdir.²³³

Kendilerine gelen bu eziyetin ve belanın şiddetinden ötürü dinlerinden dönmek durumunda kalanlar olduğu gibi kâfirlere karşı metanet içerisinde sabredip sebat gösterenler de olmuştur.²³⁴ Eziyet ve cefa gösterenlerin başında bazen baba-oğul, bazen kardeş-yeğen gibi yakın akrabaların olması,²³⁵ Müslümanların sadece bedenlerini değil gönüllerini de yakan bu sahnelerle tanık olmaları, fiziksel şiddetin yanında duygusal şiddetin de boyutlarını gözler önüne sermektedir.

Mekke’de inzâl edilmiş olan Burûc sûresinde, tarihte yaşanan bir işkence hadisesi anlatılmaktadır. Âyetler, iman sahibi kadın ve erkeklerin içi ateşle dolu hendeklere atılıp yakılarak öldürülmeleri ve bunu uygulayanların ise cehennem azabı ile cezalandırılmasından bahsetmektedir.²³⁶ Kur’ân’da bu kimseler hakkında yalnızca “*Ashâb-ı Uhdûd*” ifadesine²³⁷ işaret edilmekle yetinilip, fazla ayrıntıya girilmemiş olması neticesinde, Arap toplumunun kıssada anlatılanlar hakkında bilgisinin bulunduğu ve bu hadiseden haberdar olduğu varsayılabilir. Nitekim bir zamanlar sırf Allah’a inandıkları için intikam alma uğruna dinlerinden döndürülmeye çalışılan, yakıtı ateş olan çukurlara atılarak öldürülen zümrenin durumu, aynı hadisenin bugün de Mekkeli müşrikler tarafından iman edenlere karşı uygulandığını göstermektedir. Dolayısıyla zulmün safhalarını anlatan Burûc sûresindeki bu âyetler, Mekkelilere yönelik sert bir eleştiri ve uyarıyı içermekte olup, iman edenleri övgü ve takdirle anmakta ve kalplerine esenlik vermektedir.²³⁸ Ayrıca işkencelerin yoğunlaştığı, inananların zorlu imtihanlardan geçtiği ve nihayetinde Habeşistan’a hicret edildiği o günlerde nüzûl sürecinin atmosferine

²³² Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, s. 92-93.

²³³ Derveze, *Kur’an’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı*, II, 118.

²³⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, I, 317.

²³⁵ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, s. 92.

²³⁶ Burûc 85/1-14.

²³⁷ Ashâb-ı Uhdûd’un kimler olduğu hususunda farklı rivayetler vardır. Bir rivayete göre bunlar Ehl-i kitaptan olup dönemin kralına karşı gelen topluluktur. Bir başka rivayete göre Yemen’de yaşayan iman sahibi kimselere eziyet eden kâfirler oldukları söylenilmektedir. Bir rivayete göre ise, Zû Nuvas isimli bir komutan Necranlı Hristiyanları Yahudi olmaya zorlamış ve kabul etmedikleri için onları ateş çukurlarına atmıştır. Detaylı bilgiler için bkz. Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vili Âyi’l-Kur’ân*, XXIV, 270-275; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, V, 202-206.

²³⁸ Derveze, *Kur’an’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı*, II, 116-118.

uygun düşen bu kıssanın zikredilmiş olması, sahabenin gönlüne teselli verirken aynı zamanda onları gidecekleri yurdun tarihi hakkında da bilgilendirmektedir. Görülen o ki bu durum, yalnızca şimdinin değil geçmişin de sayfalarında izlerini bırakmıştır. Bu yüzdendir ki bir zamanlar Habeşistan'da aynı tevhid davası uğruna yaşanan sıkıntıların zikredilmesi, yakın geçmişte oranın da bir tevhid beldeşi olduğunu vurgularken, hicret edenlerin bu bilgiyi gittikleri yere götürerek Habeş halkına atalarının yaşadığı hikâyeyi anımsatmaları zımnen istenmektedir.²³⁹ Üstelik bu çalışmada da dile getirildiği üzere Habeşistan hicretinin öncesinde inzâl edilen Meryem sûresi de yine Hıristiyanlık tarihinde önemli bir yeri olan Hz. Meryem ve Hz. İsa ile ilgili bilgileri aktarmaktadır. Böylelikle muhacirleri kendilerine ev sahipliği yapacak beldenin dini ve tarihi hakkında bilgi sahibi kılarken kıssaların temel gayesi olan ders, ibret, teselli ve nasihati de kalplerine nakşetmektedir.

Kur'ân ayetleri o gün sözlü bir hitap olarak nüzûl döneminde yaşanan hadiseler üzerine işkencenin boyutlarını ve sonuçlarını sergileyen âyetlerle kâfirleri yaptıklarından ötürü cezalandırılacağı hususunda uyarırken, bu tavırlarından vazgeçip doğru yola dönmelerini telkin etmekte, iman edenlere ise teselli ve nasihat vermektedir. Bugünse yazılı bir kitap olarak yalnızca tarihte yaşanmış bir hadiseyi aktarmakla kalmayıp, o günkü gibi geçmişin örneklerini sunmakta, benzer vakıalarda Habeşistan'ın tarihini Mekke'de anlatırken canlılığını koruduğu gibi şimdiki zamanda da etkinliğini devam ettirmektedir.

Şirki ve taassubî zihniyeti eleştiren Kur'ân vahyi Mekke'de tevhid ve ahiret ilkelerinin, ahlâk ve medeniyetin temellerini atmıştır. Üstelik her geçen gün şiddetlenen baskı, zulüm, işkence ve muhalefete karşı ilahî davet gittikçe güçlenmiş ve genişlemiştir.²⁴⁰ Nitekim Habeşistan hicreti de baskı ve muhalefetin en şiddetlendiği bu esnada gerçekleşmiştir.²⁴¹ Bu hicret, İslâm davetinin başka ülkelere ve milletlere ulaşp genişlemesine de olanak sağlamıştır.

Mekke döneminin ortalarında indiği düşünülen Zümer sûresi 10. âyet ile Nahl sûresi 41. ve 42. âyetler,²⁴² zulme uğrayan Müslümanlara hicret izninin verildiğini göstermektedir.²⁴³ Bu bağlamda Zümer sûresi 10. âyette: “(Resûlüm!) Söyle: Ey inanan

²³⁹ Ay, *Kur'an Kıssalarını Siret Bağlamında Okumak -Hz. Musa Kıssası Örneği-*, s. 112.

²⁴⁰ Mevdûdî, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı*, II, 127-128.

²⁴¹ İbn Hişâm, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, I, 321-322.

²⁴² Derveze'nin nüzûl sırasına göre yazdığı tefsirinde Zümer sûresi 59, Nahl sûresi 70. sıradadır. Bkz. Derveze, *Muhammed İzzet, et-Tefsîru'l-Hadîs*, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 2000, I, 15-16.

²⁴³ Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, II, 120.

kullarım! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Bu dünyada iyilik yapanlara iyilik vardır. Allah'ın (yarattığı) yeryüzü geniştir. Yalnız sabredenlere mükâfatları hesapsız ödenecektir.” buyrulmaktadır.

Nahl sûresi 41-42. âyetler ise şu şekildedir: “Zulme uğradıktan sonra Allah yolunda hicret edenlere gelince, onları dünyada güzel bir şekilde yerleştireceğiz. Eğer bilirlerse ahiretin mükâfatı elbette daha büyüktür. (Onlar) sadece Rablerine tevekkül ederek sabredenlerdir.” Her iki âyet de hicretin iman edenlere yapılan baskı ve zulümden sonra gerçekleştiğini göstermektedir. Allah'ın inananları ve sabır gösterenleri güzel bir yurt ile müjdelemesi, onlardan övgüyle bahsetmesi, işkenceye maruz bırakılan zayıf kesimlerin dinî ve manevî yönde kuvvetlenmelerini de sağlamıştır.²⁴⁴

Netice itibarıyla bütün baskı, zulüm ve işkenceler sonrasında müminler, Hz. Peygamber'in önerdiği Habeşistan'a hicret etmişlerdir. Hicretin yapıldığı yer ile ilgili bilgiler, hicretin sebepleri ve sonuçlarına dair değerlendirmeler bir sonraki bölümde detaylı bir şekilde aktarılmıştır.

2.2. İslâm'da İlk Hicret Yurdu: Habeşistan

Çalışmanın bu bölümünde Habeşistan'ın içinde bulunduğu sosyal ve dinî yapının incelenmesi, Habeşistan hükümdarı Necâşî'nin hayatı ve kişiliği, Hz. Peygamber ile Necâşî arasındaki ilişki gibi konulara yer verilmiştir. Bu bağlamda ilgili başlıklar altında incelenen meseleler, Meryem kıssasının indirildiği nüzûl dönemini ve ileride de temas edileceği üzere Cafer b. Ebû Tâlib'in Habeşistan kralı Necâşî'ye Meryem kıssasının anlatıldığı ilgili bölümleri okuması sonucunda gelişen olayları değerlendirme açısından katkı sağlayacağı düşüncesiyle aktarılmıştır.

2.2.1. Habeşistan'da Sosyal ve Dinî Yapı

Bugünkü adı “Etiyopya” olarak geçen Habeşistan, Afrika'nın en büyük ülkelerinden biridir.²⁴⁵ İslâm'ın ilk yıllarında birçok işkenceye maruz kalmış bir grup Müslümanın hicret etmek zorunda kaldığı Habeşistan, coğrafi konumundan dolayı kitlesel göç hareketlerinin merkezinde yer alan kadim bir yerleşim bölgesidir. Habeş hanedanlığının, Etiyopya'nın başşehri Aksum'da Hz. Süleyman ve Sebe melikesi

²⁴⁴ Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, II, 120.

²⁴⁵ Dursun, Davut, “Etiyopya”, *DİA*, İstanbul 1995, XI, 488.

Belkıs'ın çocukları ile başladığına dair efsanevî bir anlatım bulunmakla birlikte Hz. Nuh'a kadar dayanan eski bir tarihi olduğu da söylenmektedir.²⁴⁶

Habeşistan, aldığı göçler sebebiyle farklı din ve kültürlerin hâkimiyeti altında kalmıştır. Göçmenlerin dinî inançları tesiri altında kalan ülkede pagan inancının yayıldığına dair söylentiler olmakla birlikte krallığın Süleyman soyundan geldiği görüşü dikkate alındığında ülkede öteden beri Yahudi kanunlarının da uygulanageldiği kanısına varılmaktadır. Ayrıca Yahudiliğin ülkeye ulaşmasında Mısır kanalıyla gelen sürgünlerin de etkisi olduğu düşünülmektedir. Ancak yerli halk arasında özellikle pagan inancının hâkim olduğu, çok Tanrılı inançları ile bilinen Sebeli göçmenlerin ise ülkenin pagan inanışını kendi tanrıları ile otorite altına aldıklarından bahsedilmektedir.²⁴⁷

Öte yandan IV. yüzyılda ülkenin dinî yapısında büyük bir değişim olmuş, Hristiyanlık hızla yayılmıştır. İskenderiye patriği tarafından gönderilen bir rahip, ülkenin putperest kralı Ezana'nın Hristiyan olmasını sağlamış ve kendisi de Aksum'un ilk rahibi olmuştur. Böylelikle Habeş kilisesi, Monofizit İskenderiye kilisesine bağlanmıştır.²⁴⁸ İskenderiye patriğinin "Monofizitlik" ismini verdiği görüşe göre, İsa Mesih'in hem ilahî hem insanî tabiatının birleşmesiyle ilahî olan tek bir tabiatının olduğu kabul edilmektedir.²⁴⁹ Ülkede Katolik ve Protestan mezhebini benimseyenler bulunsalar da çoğunun Monofizit Ya'kûbî olduğu söylenmektedir.²⁵⁰

Ya'kûbîler üç uknumu benimsemekle birlikte kelimenin et ve kana bürünerek ilah olan Mesih'in ortaya çıktığını kabul etmişlerdir. Onlardan bir kısmı Mesih'in, Allah'ın kendisi olduğunu söylemiş, bazıları onu sadece bir hayal olarak görürken bazıları da tek bir cevher olup üç uknumun onun cesedinde birleştiğini iddia etmişlerdir. Bu firkada Mesih'in Meryem'den doğup, öldürülerek haça çekildiği konusunda görüş birliği bulunmaktadır. Ancak bunun nasıl olduğu hususunda ihtilaf edilmiştir. Ya'kûbîler, İsa'nın iki cevherden bir cevher olduğuna ve aynı zamanda da "doğmuş" olduğuna inandıkları için Meryem'in bir ilah doğurduğu sonucuna varmışlardır. Medine döneminin sonlarına doğru inzâl edilen sûrelerden biri olan Mâide sûresinde yer alan "*Andolsun ki, 'Allah kesinlikle Meryem oğlu Mesîh'tir.'* diyenler kâfir olmuşlardır."²⁵¹ âyeti, bu

²⁴⁶ Öztürk, Levent, "Etiyopya", *DİA*, İstanbul 1995, XI, 491.

²⁴⁷ Öztürk, Levent, *Hiz. Muhammed'in Habeşistan'la Münasebetleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1988, s. 18.

²⁴⁸ Öztürk, "Etiyopya", *DİA*, XI, 492.

²⁴⁹ Monofizit inancı benimseyen kiliseler; Süryanî, Ermenî, Kıptî ve Habeş kiliseleridir. Detaylı bilgi için bkz. Sarıkçıoğlu, Ekrem, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2004, s. 361-368.

²⁵⁰ Dursun, "Etiyopya", *DİA*, XI, 490.

²⁵¹ Mâide 5/72.

söylemlerine karşı onları ikaz etmekte ve bu söylemde bulunanların durumuu açıklamaktadır.²⁵²

Sonuç olarak İslâmiyet'in doğuşundan iki asır önce Habeşistan'da, İsa'nın beşerî özelliklerini yitirip sadece Tanrısal özelliğinin kaldığına dair benimsenen Monofizit inancın hâkim olduğu, hatta bu inancın İslâmiyet'in doğduğu yıllarda da halen devam ettiği gözlemlenmektedir.²⁵³

2.2.2. Habeşistan Necâşîsi Ashame

Batı edebiyatında “negus, negâşî” kelimeleri ile karşılık bulan “necâşî”, Arap dilinde “Habeş hükümdarlarına verilen bir unvan” olarak kullanılmaktadır.²⁵⁴ Necâşî, *Kisra* ve *Herakl* gibi bir kral ismi olup, Arapçada “atıyye” olarak isimlendirilmekte ve asıl adı “Mashama”²⁵⁵ veya “Ashame”²⁵⁶ olarak geçmektedir.

İslâmî kaynaklarda Necâşî Ashame'nin ülkesinde kimseye zulmetmediği, tarafsız ve adaletli bir hükümdar olduğundan bahsedilmektedir.²⁵⁷ Aşağıda verilen bilgiler de onun adaleti ile tanınmasına örnek olarak değerlendirilebilir: Rivayet edildiğine göre Necâşî Ashame'nin babası kavminin kralıdır ve Necâşî onun tek varisidir. Kralın kardeşinin ise on iki oğlu vardır. Habeşliler on iki varisin kendilerini uzun müddet ferah içinde yaşatacaklarını düşünerek kralı öldürüp yerine kardeşinin geçmesini sağlamışlardır. Bununla beraber Necâşî, amcasının yanında üstün bir konuma gelmesine rağmen babasının öldürülerek tahttan indirilmesi sonucunda henüz küçük yaşta iken Arabistan'a köle olarak satılmıştır. Ancak kralın vefat etmesiyle durum değişmiş, kralın varisi olarak gördükleri oğullarından hiçbir hayır göremeyeceklerini anlayan Habeşliler, Necâşî Ashame'yi kölelikten alarak tahta oturtmuşlardır. Bunun üzerine Necâşî'nin köle olarak satıldığı efendisi, ya parasının veyahut kölesinin kendisine iade edilmesini talep edince Necâşî, adaleti ile hükmederek ya parasının ya da kendisinin adama teslim edilmesini emretmiş ve “Allah, krallığımı bana verirken benden rüşvet almadı ki ben sizden alayım.” demiştir.²⁵⁸ Necâşî'nin ülkenin kralı olmasına rağmen kişiliğinden, karakter ve şahsiyetinden bir şey kaybetmediğini ortaya koyan bu örnek, onun İslâm

²⁵² Şehristânî, Ebü'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdülkerîm b. Ahmed, *el-Milel ve'n-Nihal*, thk. Emir Ali Mehnâ ve Ali Hasan Fâûr, Dâru'l-Marife, Beyrut 1414, I, 270-272.

²⁵³ Öztürk, *H. Muhammed'in Habeşistan'la Münasebetleri*, s. 26.

²⁵⁴ Öztürk, Levent, “Necâşî Ashame”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 476.

²⁵⁵ İbn İshâk, *Sîretu İbn İshâk*, s. 201.

²⁵⁶ Öztürk, “Necâşî Ashame”, *DİA*, XXXII, 476.

²⁵⁷ İbn İshâk, *Sîretu İbn İshâk*, s. 194; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 321.

²⁵⁸ İbn İshâk, *Sîretu İbn İshâk*, s. 198-199; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 339-340.

inancı ile örtüşen tavrını gösterdiği gibi kendi ülkesine hicret eden Müslümanlara karşı tutumundaki samimiyeti anlamlandırmada da oldukça etkilidir.

Ayrıca Yemen’de Yahudi hükümdarı Zû Nuvâs’ın Necran Hristiyanlarına²⁵⁹ uyguladığı işkencelere karşı²⁶⁰ Bizans’tan yardım talep etmeleri sonucu imparatorun, kendisinin de bir Hristiyan olduğu yakın komşuları olan Necâşî’ye Necranlıların lehine bir mektup göndermesi üzerine Necâşî’nin gereken desteği vererek Yemen’i işgal edip hâkimiyeti altına alması²⁶¹ da onun cesaretini ve yardımseverliğini göstermektedir.

Necâşî unvanıyla tanınıp asıl adı Ashame olan Habeş hükümdarının, Hz. Peygamber ile gıyabî bir dostluk içerisinde olduğu da belirtilmektedir.²⁶² İslamî kaynaklarda Hz. Peygamber’in Habeşistan’a seyahat edip etmediğine dair herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte, onun samimi ve içten ifadelerle Müslümanlar için Necâşî’den misafirperverlik talep ettiği bilinmektedir.²⁶³ Üstelik bazı ülkelere elçilerle mektup gönderdiği sırada Necâşî’nin Müslüman olması ve Hz. Peygamber ile Ümmü Habibe’nin nikâhlarını kıyması,²⁶⁴ Necâşî vefat ettiğinde ise Hz. Peygamber’in gıyaben onun cenaze namazını kıldırması²⁶⁵ gibi hadiseler aralarındaki dostluğu gösterir niteliktedir. Bütün bu veriler Habeşistan’a hicretin sebeplerini ve belki de en önemlisi Hz. Peygamber’in İslâm davetini daha geniş kitlelere ulaştırma gayesinin temellerini de açığa çıkarmaktadır.

2.2.3. Habeşistan’a Hicret

Mekke’de iman edenler çoğalıp güçlenmeye başlayınca Kureyş’in kâfir ve müşrikleri kendi kabilelerinden olanlara eziyet ederek onları hapsedmeye başlamış ve dinlerinden döndürmeye çalışmışlardır. Bunun üzerine Hz. Peygamber, “Yeryüzüne dağılın.” diyerek müminlere Habeşistan’ı işaret etmiştir.²⁶⁶

Mekke’nin iman edenler için artık dar gelmeye başladığı günlerde Hz. Peygamber, ashabına yapılan baskı ve işkenceleri, dinlerinde fitneye maruz bırakıldıklarını müşahade

²⁵⁹ Çalışmanın ilerleyen kısımlarında Necranlılarla ilgili daha detaylı bilgi verilecektir.

²⁶⁰ Bu durumun rivayetlere göre Burûc sûresindeki Ashâb-ı Uhdûd kıssasında aktarılmış olması da dikkate şayandır. Zira daha önce de bahsedildiği gibi Burûc sûresinin indirildiği zaman, Müslümanların şiddetli işkencelere maruz kaldıkları bir vakte tekabül etmekte olup en sonunda Habeşistan hicreti gerçekleşmiş, iman edenler Habeş kralı Necâşî’nin ülkesine sığınmışlardır.

²⁶¹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, s. 241-242.

²⁶² Öztürk, “Necâşî Ashame”, *DİA*, XXXII, 476.

²⁶³ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, s. 248-249.

²⁶⁴ İbn Sa’d, *Kitâbu’t-Tabakâti’l-Kebîr*, I, 177.

²⁶⁵ İbn İshâk, *Sîretu İbn İshâk*, s. 201; İbn Hişâm, *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, I, 341.

²⁶⁶ İbn Sa’d, *Kitâbu’t-Tabakâti’l-Kebîr*, I, 172-173.

etmekte, fakat kendisi ve kavminden bir grup, amcasının himayesinde olduğu için herhangi bir eziyete uğramasa da²⁶⁷ ashabının üzerinden bu eziyetlerin kaldırılmasına güç yetiremeyip, engel olamamaktadır. Bu sebeple Hz. Peygamber'in Habeş topraklarında zulüm uygulamayan bir melikin bulunduğunu, Allah'ın bir çıkış ve ferahlık kapısı lütfedinceye kadar onun yanında emniyette olacaklarını bildirmesiyle²⁶⁸ ashaptan bazıları kendisi, bazıları da ailesiyle birlikte,²⁶⁹ fitneden kurtulmak ve dinlerini korumak için Habeşistan'a hicret etmişlerdir.²⁷⁰

İslâm'da ilk hicret yeri olarak Mekke'ye uzak bir ülke olan Habeşistan'ın tercih edilmesinin birçok farklı sebepleri bulunmaktadır. Öncelikle hicretin içerdiği zorlukları dönemin şartlarına göre gözlemleyecek olursak; Arap örfüne göre, mülteci konumunda olmak bir hak değil, talih meselesi olarak görülmektedir. Zira erkek, kadın, çocuk birçok insanın bir ülkeye sığınması yalnızca sosyal açıdan değil, iktisadi açıdan da problem teşkil etmektedir. Bunun yanı sıra Mekkeliler uluslararası nitelikte Arap birliğini tasavvur eden bir ticaret ahlakı benimsemekteydi. Bu nedenle anavatanlarından sınır dışı edilme riskine girmeden önce sonuçlarını düşünmek zorundaydılar. Mekkelilerden gelebilecek istila hareketine karşı kendilerini savunmak için güçlü uluslara sığınmak, kabilelerden daha güvenli bir seçenektir. Bu durumda İran, Bizans, Şam, Kudüs gibi ülkeler, isabetli bir yer olarak görülmemiş; uluslararası karışıklık ve çatışmalarından uzak duran Habeşistan tercih edilmiştir. Ayrıca Habeşistan kralının Araplara karşı olan tutumu ve düşünce yapısı da bu durumu daha elverişli ve makul hale getirmiştir.²⁷¹

Hicret yurdu olarak Habeşistan'ın seçilmesinde İslâm davetinin orada yaygınlık kazanması ve özellikle Ehl-i kitap olarak nitelendirilen Hristiyanlarla aynı vahiy kaynağından besleniyor olunması da etkili olmuştur.²⁷² Ulaşım imkânı ve maddi kaynaklara erişim kolaylığının yanında Habeşistan hükümdarı Necâşî Ashame'nin adaleti ile ün yapmış olması, semavî bir dine mensubiyeti ve Arapça bilmesi de sebepler arasında zikredilmektedir. Bu hicret, İslâm'a davet sürecinin daha ilk yıllarında Afrika ile temasa geçilmesine de olanak sağlamıştır.²⁷³

²⁶⁷ Hz. Peygamber'in de Mekke'li müşrikler tarafından eziyete uğradığına dair rivayetler de bulunmaktadır. Bkz. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, s. 93.

²⁶⁸ İbn İshâk, *Sîretü İbn İshâk*, s. 194.

²⁶⁹ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, I, 173.

²⁷⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I, 322.

²⁷¹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, s. 250-251.

²⁷² Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, II, 122.

²⁷³ Önkâl, Ahmet, "Hicret", *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 459.

İslâm literatürü içerisinde Habeşistan, Hz. Peygamber tarafından en çok sevdiği hicret yurdu,²⁷⁴ doğruluk ülkesi²⁷⁵ gibi sıfatlarla anılmış, hükümdarının ise kimseye zulmetmediğini belirtilerek²⁷⁶ övgü nitelikli ifadelerde bulunulmuştur.

2.2.4. Habeşistan’da Muhacirlerin Durumu

Hz. Peygamber’in zevcesi Ümmü Seleme’den (ö. 680) rivayet edildiğine göre; Habeşistan’a hicret eden Müslümanlar, bu beldede hayırlı bir ev sahipliği görmüş, zulümden korkmadan dinlerini emniyet içerisinde yaşama imkânına sahip olmuşlardır. Bu vaziyeti işiten Kureyşliler, Amr b. Âs (ö. 664) ve Abdullah b. Ebû Rebîa (ö. 656) isimli iki temsilciyi muhacirlerin Mekke’ye dönmelerini sağlamak üzere çeşitli hediyelerle Habeşistan’a göndermişlerdir. Bu temsilciler hediyeleri önce beldenin keşiş ve rahiplerine dağıtmış ve kendilerine sığınmış olan Müslümanların ne onların dinini ne de kendi dinlerini kabul etmediklerini belirtmişlerdir. Böylelikle din adamlarının güvenini kazanmayı hedeflemişlerdir. Daha sonra Müslümanların konuşmalarına müsaade etmeden oradan ayrılabilmek adına kralın huzuruna varmışlardır. Ancak Necâşî kendisinin komşuluğunu tercih edip ona sığınan Müslümanlarla görüşmeden bu temsilcilerin isteklerini yerine getirmemiştir.²⁷⁷

Habeşistan kralı Necâşî’nin muhacirleri yanına çağırıp onları kavimlerinden ayıran dinin ne olduğunu sorması üzerine Müslümanlar adına Cafer b. Ebû Tâlib öncülük etmiş ve Meryem sûresinin baş kısımlarını okumaya başlamıştır. Bunun üzerine Necâşî ve yanındakiler ağlamaya başlamış ve Necâşî “Şüphesiz ki bu İsa’ya gelenlerdir,²⁷⁸ onun getirdiği kandilden çıkıyor.” diyerek muhacirleri kimseye teslim etmeyeceğini belirtmiştir.²⁷⁹ Hz. Cafer’in okuduğu âyetler karşısında Necâşî’nin gösterdiği tavır ve sarfettiği sözlerin Kur’ân âyetlerinin Hz. İsa’nın öğretileri gibi aynı ilahî vahiy kaynağından geldiğini anlamasından kaynaklı olduğu söylenebilir. Bu nedenle kavminden zulüm gören ve kendisine sığınan Müslümanları teslim etmemiş olması muhtemel görünmektedir.

²⁷⁴ İbn Sa’d, *Kitâbu’t-Tabakâti’l-Kebîr*, I, 173.

²⁷⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, I, 321.

²⁷⁶ İbn İshâk, *Sîretu İbn İshâk*, s. 194; İbn Hişâm, *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, I, 321.

²⁷⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, I, 336.

²⁷⁸ Burada “İsa” kelimesi İbn Hişâm rivayetinde yer almaktadır. Farklı olarak “Musa” olarak da ifade edildiği dipnot düşülmüştür. Bkz. İbn Hişâm, *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, I, 336. İbn İshâk rivayetinde ise bu kısım “Musa” olarak geçmektedir. Bkz. İbn İshâk, *Sîretu İbn İshâk*, s. 196.

²⁷⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, I, 336.

Temsilcilerin Necâşî'yi ikna etme çabaları bir sonraki gün de devam etmiştir. Böylelikle temsilciler, Müslümanların İsa b. Meryem hakkında Hristiyanlar gibi düşünmediklerini öne sürerek İsa b. Meryem ile ilgili Müslümanlara soru sorulmasını teklif etmeyi planlamışlardır. Temsilcilerin bu girişimlerini duyanlar endişeye kapılmış, bu soru karşısında nasıl cevap vereceklerini birbirlerine sormaya başlamışlardır. Cafer b. Ebû Tâlib, “Allah ve Rasulü ne diyorsa biz de onu söyleyeceğiz.” diyerek ortalığı sakinleştirmiştir. Temsilciler tekrar kralın huzuruna çıkarak Müslümanların İsa hakkında söylediklerinin Hristiyanlarındaki gibi olmadığını, bu konuda onlara sorular sorulması gerektiğini dile getirmişlerdir. Necâşî'nin muhacirlere İsa b. Meryem hakkında neler diyeceklerini sormasına karşılık Ca'fer b. Ebû Tâlib, “Hz. İsa'nın Allah'ın kulu, rasulü, ruhu ve kelimesi” olduğunu söylemiş, onu Meryem Betül Azra'ya ilka ettiğini dile getirmiştir. Bunun üzerine Necâşî eline bir ağaç dalı alarak İsa b. Meryem hakkında söylenenlerin elindeki bu dalı geçmeyeceğini ifade etmiştir.²⁸⁰ Habeşistan meliki Necâşî, Müslümanların içten ve samimi hallerine şahit olmuş, İslâm ve Hristiyanlık arasında temel ilkelerin bulunduğunu görmüş ve Müslümanlara gereken yardım ve desteği temin etmiştir.²⁸¹

Müşrikler ısrarla Müslümanlar ve Hristiyanlar arasındaki fikir ayrılığına vurgu yapmaya çalışarak muhacirleri ülkelerine döndürme çabasına girmiş olsalar da bunun neticesinin boşa çıktığı görülmektedir. Burada özellikle dikkatleri celbeden mesele, Habeşistan'a hicret etmeden önce nâzil olan Meryem sûresinde Hristiyanlar hakkında ortaya konulan hakikatin hangi üslup, yöntem ve metotla ifade edilmiş olduğudur. Bu bağlamda Mekke döneminde Meryem kıssasının ne tür mesajlar içerdiğini, hangi açıdan ele alındığını, dinî bir ayrıştırma içerisine girip girilmediğini gözlemleme ve Necâşî'nin Meryem sûresinin âyetleri okunduğu sırada göstermiş olduğu duyarlı, hassas ve hoşgörülü tavırlarını da değerlendirme imkânı sunacağı için bir sonraki bölümde bu konuya yer verilmiştir.

2.3. Ana Hatlarıyla Meryem Sûresi

Meryem sûresi, ismini 16-40. âyetler arasında kıssasının anlatıldığı Hz. Meryem'den almıştır.²⁸² Ayrıca sûrenin başındaki mukatta harfleri ile “Kâf Hâ Yâ Ayn

²⁸⁰ İbn İshâk, *Sîretu İbn İshâk*, s. 194-197; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 334-338.

²⁸¹ Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, II, 124.

²⁸² Karaman, Hayreddin v.dğr. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2017, III, 586.

Sâd” şeklinde isimlendirildiği de rivayet edilmektedir.²⁸³ Müfessirlerin çoğunun kabul ettiği görüşe göre Mekki bir sûredir.²⁸⁴ Ancak içinde secde âyetinin bulunduğu kısım olan 58. âyet²⁸⁵ ile 71. âyetlerin Medenî olduğu da rivayet edilmektedir.²⁸⁶ Toplamda 98 âyetten oluşan Meryem sûresi, Mushafta Kehf sûresi ile Tâhâ sûresinin arasında 19. sırada yer alırken, nüzûl tertibine göre düzenlenmiş İzzet Derveze ve Câbirî’nin tefsirlerinde Fâtır sûresi ile Tâhâ sûresinin arasında 44. sûre olarak zikredilmektedir.²⁸⁷

Rivayet edildiğine göre Tâhâ sûresi, Hz. Ömer Müslüman olmadan önce indirilmiştir. Meryem sûresinin de Tâhâ sûresinden önce indirildiği kabul edildiğinde, bu sûrenin nübüvvetin 5. veya 6. yıllarında Habeşistan hicretinden önce nâzil olduğu hatta Habeşistan’a hicret eden kafilenin başında bulunan Cafer b. Ebû Tâlib’in bu sûreyi yanında götürmüş olabileceği düşünülmektedir.²⁸⁸ Zira daha önce de bahsedildiği gibi Habeşistan kralı Necâşî’nin Müslümanlara Kur’ân’a dair yanlarında bulunan bölümlerden okumalarını talep etmesiyle Cafer b. Ebû Tâlib’in Meryem sûresini ilk âyetinden itibaren okumaya başladığı rivayet edilmektedir.

Sûre, Hz. Zekeriya ve Hz. Yahya kıssası ile başlayıp Hz. Meryem ve Hz. İsa’nın kıssası ve Hz. İbrahim’in babası ile olan hikâyesinin bir kısmı anlatılarak devam etmektedir. Ayrıca Hz. İshak, Hz. Ya’kub, Hz. Musa, Hz. Harun, Hz. İsmail, Hz. İdris, Hz. Âdem ve Hz. Nuh peygamberlere de kısaca değinmektedir. Kıssalardan sonra ise birtakım kıyamet sahnelerine ve ölümden sonra dirilmeyi inkâr edenlerle yapılan tartışmalara yer verilmiştir.²⁸⁹

Sûrede genel olarak tevhid ilkesinin vurgulandığı, nübüvvet müessesesinin doğrulandığı, Hz. Meryem ve Hz. İsa hakkında Yahudilerin iftiralarının reddedildiği, Hz. Zekeriya’nın Hz. Yahya ile müjdelendiği, Hz. Meryem’e Hz. İsa mucizesinin verildiği görülmektedir. Ayrıca Hz. İbrahim, Hz. Musa ve Hz. Harun gibi hak davası uğruna mücadele eden peygamberlerden de bahsedilmiştir.²⁹⁰

²⁸³ İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, ed-Dâru’t-Tûnisîyye, Tunus 1984, XVI, 57.

²⁸⁴ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil bin Süleymân*, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte, Müessesetü’t-Târihi’l-Arabî, Beyrut 2002, II, 619; İbnü’l-Cevzî, Ebû’l-Ferec Abdurrahmân b. Ali, *Zâdü’l-Mesîr fî İlmi’t-Tefsîr*, nşr. M. Züheyr eş-Şâviş, el-Mektebetü’l-İslâmî, Beyrut 1984, V, 204; Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, nşr. Hişâm Semîr el-Buhârî, Dâru Âlemi’l-Kütüb, Riyad 2003, XI, 72.

²⁸⁵ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil bin Süleymân*, II, 619.

²⁸⁶ Suyûtî, Ebû’l-Fazl Celâleddîn Abdurrahmân, *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, Beyrut 2005, s. 93.

²⁸⁷ Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadîs*, I, 15; Câbirî, *Fehmu’l-Kur’âni’l-Hakîm*, I, 250.

²⁸⁸ Câbirî, *Fehmu’l-Kur’âni’l-Hakîm*, I, 250.

²⁸⁹ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, Dâru’s-Şûrûk, Kahire 2003, IV, 2299.

²⁹⁰ Karaman, *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, III, 586.

Meryem sûresi, Hristiyanlığın temel ilkelerinden bahseden ilk Mekkî sûredir. Sûrenin Habeşistan'a hicretten önce indirilmiş olması, Müslümanları gidecekleri Hristiyan ülkenin dinî düşünceleri konusunda hazırlama, sığındıkları ülkede onlara teselli verme ve kendi inançlarını orada bulunan Hristiyanlara aktarma gibi amaçlara matuf olduğunu göstermektedir.²⁹¹ Ayrıca sûre, Hristiyanlara karşı ortak değerler üzerinden hareket ederek onların gönüllerini kazanmayı hedeflemekle birlikte, Hristiyan düşüncesindeki yanlışlar arasında kaybolmuş hakikatleri açığa çıkarma ve şirk içeren unsurlara dikkat çekerek onlarda bir farkındalık oluşturma gayesini taşımaktadır. Böylece gerek Habeşistan'a hicret edenler gerekse tüm Müslümanlar için bir diyalog çerçevesi oluşturmakta ve Ehl-i kitaba, bakış açılarını düzenleyecekleri bir tevhid pusulası takdim etmektedir.²⁹²

Öte yandan sûrenin indiği dönemdeki şartlar, Müslümanların maruz kaldıkları işkence ve eziyetler göz önünde bulundurulduğunda Mekke'de acı çeken, zihninde birtakım sorular oluşan Müslümanlara, yaşanmış tecrübeler üzerinden sıkıntılarının, hayal kırıklıklarının geçeceğine dair örnekler sunulduğu görülmektedir. Bu nedenle sûrede anlatılan kıssaların, Allah'ın yardımının gecikeceği, belki de gelmeyeceği gibi olumsuz düşünceleri gideren, Hz. Zekeriya, Hz. Yahya, Hz. Meryem, Hz. İsa'nın yaşadıkları zorlukların anlatılmasıyla Peygamber ve sahabenin güçsüz olduğu o dönemde, tarihten tecrübelerle onları teselli ve teskin eden, ümitlerini canlı tutan bir yönünün de olduğu söylenebilir.

2.3.1. Meryem Sûresinde Hz. Zekeriya – Hz. Yahya Kıssası

Meryem sûresi ve Âl-i İmrân sûresinde benzer detaylar ile Hz. Meryem ve Hz. İsa kıssalarının evvelinde, Hz. Zekeriya ve Hz. Yahya kıssaları anlatılmıştır. Bu nedenle iki kıssayı birlikte değerlendirmenin önemine binaen çalışmamızda Hz. Zekeriya-Hz. Yahya kıssasına kısaca yer verilmiştir.

Meryem sûresi, huruf-u mukatta ile başlayan 29 sûreden birisidir. Mukattaa harflerinin zikredilmesinden sonra sûreye, Hz. Zekeriya kıssası ile girizgâh yapılmıştır. Bu durum diğer mukattaa harfleri ile başlayan sûreler içerisinde kıssalar bağlamında değerlendirildiğinde, Kasas sûresi hariç diğerlerinde girişin kıssalar ile başlamadığı, Kasas sûresinde ise bir âyetle de olsa Kur'ân'a vurgu yapılmasının ardından kıssaya

²⁹¹ Yaşaroğlu, M. Kâmil, "Meryem Sûresi", *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 242.

²⁹² Aktürk Şahin, Zeynep, *Tefsir Gelenğinde Hz. Meryem* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2022, s. 59.

başlanılmış olması, Meryem sûresini mukattaa harfli olan diğer sûrelerden ayıran bir özellik olmaktadır.²⁹³

Kıssa, Allah'ın Hz. Zekeriya'ya bahsettiği rahmetin anılması²⁹⁴ ile başlamaktadır. Meryem sûresinde zikredilen tüm kıssalara “واذكر (an)” kalıbı ile giriş yapılırken Zekeriya kıssasında bu durum “ذكر ” şeklindeki ifade kalıbıyla takdim edilmiştir.²⁹⁵ Âyette geçen “ذكر ” lafzının “اذكر” şeklinde emir siygasıyla “an” manasına²⁹⁶ ya da “ذكر” kelimesinin “Kur'ân” manasına hamledilebileceği açıklanmaktadır.²⁹⁷ Kıssaların zikredilmesinde dikkat çeken hususlardan bir tanesi de gerek “واذكر ” ya da “اذكر ” şeklindeki atıflarla, gerekse “رَبِّكَ” (senin Rabbin) şeklinde geçen ifade tarzlarıyla Hz. Peygamber'in vahiy sürecindeki etkin konumuna işaret edilmesidir.²⁹⁸ Ayrıca Maturîdî, Hz. Zekeriya'ya bahsedilen nimetlerin Ehl-i kitap tarafından bilindiğine, kendi kitaplarında yer verilmiş olduğuna dikkat çekmiş ve bu âyet ile haber verilmesinin Hz. Peygamber'in nübüvvetine delalet ettiği şeklinde yorumlanmıştır.²⁹⁹

Kıssa, Hz. Zekeriya'nın yaşlı olmasına rağmen Rabbinden bir erkek çocuk niyaz etmesi ve bu duanın kabulünü simgeleyen Hz. Yahya müjdesinin verilmesi ile devam etmektedir. Kendisi yaşlı, karısı da kısır olduğu halde evladının olacağına şaşırان Hz. Zekeriya'ya, bunun Allah katında kolay bir iş olduğu, kendisi henüz hiçbir şey değilken, onu yaratanın Allah olduğu hatırlatılmaktadır. Erkek çocuk ile müjdelenen Hz. Zekeriya Rabbinden bir alamet istemiş, bunun üzerine üç gece³⁰⁰ insanlarla konuşmaması bildirilmiştir.³⁰¹

Hz. Zekeriya'nın konuşmama durumu hakkında ilk dönem müfessirleri, onun herhangi bir sağlık problemi yaşamadığı halde konuşmaması veya söz söyleyemeyecek duruma gelme bağlamında dilinin tutulmuş olabileceğine dair yorumlarda bulunmuşlardır.³⁰² Bu yorumların, Luka İncili'nde yer alan bölümlerle de uyum içerisinde

²⁹³ Gökkır, Bilal, *Meryem Sûresi Tefsiri Metin ve Yorum İncelemesi*, Fecr Yayınları, Ankara 2012, s. 51, 66.

²⁹⁴ Meryem 19/2.

²⁹⁵ Gökkır, *Meryem Sûresi Tefsiri Metin ve Yorum İncelemesi*, s. 66.

²⁹⁶ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, VII, 219; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, XI, 75; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XVI, 61.

²⁹⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, VII, 219.

²⁹⁸ Gökkır, *Meryem Sûresi Tefsiri Metin ve Yorum İncelemesi*, s. 41-42.

²⁹⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, VII, 219.

³⁰⁰ Kıssanın anlatıldığı bir diğer sûre olan Âl-i İmrân Sûresinde bu sûre “üç gün” olarak geçmektedir. Bkz. Âl-i İmrân 3/41.

³⁰¹ Meryem 19/3-10.

³⁰² Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil bin Süleymân*, II, 622; Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, XV, 468-470; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, III, 335.

olduğu görülmektedir.³⁰³ Fahreddîn er-Râzî'nin tefsirinde bu durum, Allah'ı zikredip Tevrat'ı okuyabildiği halde, kavmiyle konuşma esnasında dilinin tutulması, hiçbir hastalığı olmadan konuşamıyor olmanın Allah'ın fiili ile gerçekleşen bir mucize olduğunu anlaması içindir. Özellikle insanlarla konuşamaması da insanların dışındakiler ile konuşabileceğine delalet olarak açıklanmaktadır.³⁰⁴ Kıssanın devamında, Hz. Zekeriya halkının huzuruna çıkarak, onlara işaret diliyle Allah'ı tesbih ve tenzih etmelerini öğütlemektedir.³⁰⁵

Zekeriya kıssasında, duaları kabul eden, imkânsız görüneni mümkün kılan, yaratılmışlara zor görünen her şeyin O'nun katında kolay ve zahmetsiz olduğunu bildiren Allah'ın azametinin, kudret ve iradesinin vurgulandığı gözlemlenmektedir.

Ayrıca Hz. Yahya'nın doğum kıssasının Hz. İsa'nın doğum kıssasından önce zikredilmiş olması, Hristiyanların Hz. İsa hakkındaki "Allah'ın oğlu" isnadını çürütmekte ve buna benzer ilahî bir mucizenin idrak edilmesine de zemin hazırlamaktadır. Zira Luka İncili'nde yer alan ifadelerden de anlaşılacağı gibi³⁰⁶ Hz. Yahya'nın mucizevi doğumu Hristiyanlar ve Yahudiler tarafından bilinmektedir.³⁰⁷ Bu bağlamda bu mucizevî doğumun yalnızca Hz. İsa'ya mahsus olmadığına belirtilmesi ve Hz. İsa'nın "Tanrı'nın oğlu" olarak nitelendirilmesinin herhangi bir dayanağı olmadığına kanıtlanması gibi sebeplerden ötürü Kur'ân'da, gerek Âl-i İmrân gerekse Meryem sûresinde Hz. Zekeriya-Hz. Yahya kıssalarının Hz. Meryem-Hz. İsa kıssaları ile ardı sıra zikredildiği görülmektedir.³⁰⁸

Mekke döneminde Hz. Peygamber'in Yahudilerle olan irtibatı, genellikle Kâbe'yi ziyaret etmek ya da ticaretle meşgul olmak için şehre gelen kimselerle olmuştur. Bu yüzden çok sayıda Yahudi ya da Hristiyan ile görüşme imkânı olmamıştır. Kur'ân'ın Mekke dönemdeki hitabı, onlara dinî kökenlerini tanıtmaya, tevhid inancı içerisinde İslâm'ın gerçekliğine onların dinini tanık gösterme şeklinde olduğu söylenebilir.³⁰⁹

Mekke döneminde Kur'ân, peygamber kıssalarını anlatırken Yahudilerin kişilik veya tutumları hakkında herhangi bir bilgi sunmamıştır. Yahudilerin ilahî emir ve kaideleri kendi istek ve arzularına göre nasıl değiştirdiklerine dair malumatlar, daha

³⁰³ Luka 1/19.

³⁰⁴ Fahreddîn er-Râzî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l-Gayb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1981, XXI, 191.

³⁰⁵ Meryem 19/11.

³⁰⁶ Luka 1/28-38.

³⁰⁷ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, III, 143-144.

³⁰⁸ Gökçür, *Meryem Sûresi Tefsiri Metin ve Yorum İncelemesi*, s. 64.

³⁰⁹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, s. 466.

sonraları dile getirilmiştir.³¹⁰ Dolayısıyla Zekeriya kıssasının anlatılması ile özellikle Yahudileri kasteden bir hitaba ya da onların görüşleri ile alakalı bilgilere girilmeden, kendi peygamberleri üzerinden birtakım dinî mesajlar verildiği, onlara Hz. Peygamber'in İslâm davetine uymaları ve Hz. Meryem hakkındaki iftiradan vazgeçip istikamet yolunu bulmaları için dolaylı bir çağrıda bulunulduğu söylenebilir. Mekke döneminde anlatılan Meryem kıssası ve Zekeriya kıssaları onlar için bir hatırlatma ve doğruyu gösterme mahiyetinde görülebilir.³¹¹

Öte yandan sûrede, Yahudilerle ilgili doğrudan bir eleştiri söz konusu olmasa da Hz. Yahya'nın isminin Allah tarafından bildirilmiş olmasından bahseden âyet,³¹² Yahudilikte aile geleneğine dayanan bir din anlayışına atıf olarak yorumlanmaktadır. Yahudilerin soyları ile övünerek kurdukları üstünlük anlayışlarının, Hz. İsa'nın babasız dünyaya gelmesiyle bir kırılma noktası yaşadığı dile getirilmektedir. Bu nedenle hem Hz. Yahya hem de Hz. İsa'nın, saygın bir ailede doğmalarına rağmen halkın içerisinde dini yeniden inşa etmeye gayret ettikleri, Yahudiler arasında kuvvetli bir inanç olan "seçilmiş millet" düşüncesini yıkıma uğratmaya çalıştıkları söylenmektedir. Üstelik son peygamber Hz. Muhammed'in Yahudi milletinden olmaması, soyla övünme ayrıcalığına karşı, nübüvvet geleneğinin Yahudi olmayan bir peygamberle sonlandığını gösteren bir nitelikte olduğu düşünülmektedir.³¹³

Kur'an'da Hz. Yahya, küçük yaşta kendisine ilim ve hikmet verilen, kalp yumuşaklığı ve takvasıyla övülen, anne babasına itaatkâr bir peygamber olarak nitelendirilmektedir.³¹⁴ Kur'an kıssalarında kullanılan tabirler, ifade ve terimler, insan için ideal şablonu oluşturan birer örnektir. Zira Peygamberler Allah'a kullukta zirveye çıkmış, örnek insanlardır. Bu sebeple Hz. Yahya'nın üstün özelliklerinden bahseden Kur'an vahyinde, gerek o dönemde -ki özellikle Müslümanların zor zamanlardan geçtikleri, ailelerinden işkence görececek konuma kadar düştükleri bir vakitte bu ilahi hitap ile karşılaşmışlardı- gerekse şimdiki dönemde sıkıntı yaşayan Müslümanlar için Hz. Yahya, övgü dolu sıfatlarla misal olarak gösterilmektedir. Böylelikle insanoğlu, hayatında karşılaşacağı belli duygu ve düşüncelerinin bir tür karşılığını gördüğü bu misalleri, zamanı geldiğinde yaşantısına aksettirebilmektedir.

³¹⁰ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, s. 469-470.

³¹¹ Şahin, *Tefsir Geleneğinde Hz. Meryem*, s. 223.

³¹² Meryem 19/7.

³¹³ Meral, Yasin, "Biz Yahya İsmi Daha Önce Kimseye Vermedik", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017, s. 222-223.

³¹⁴ Meryem 19/12-15.

2.3.2. Meryem Sûresinde Hz. Meryem – Hz. İsa Kıssası

Meryem ismi, Kur'ân'da toplam 34 defa geçmektedir. Kur'ân'da 11 kez bizzat Hz. Meryem'in kendisi ile ilgili anlatımlarda ismi geçerken, diğer 23 kullanımın "Meryem oğlu İsa" veya "Meryem oğlu Mesîh" şeklinde, Hz. İsa'nın annesi olduğunu tanımlayan bir içerikte olduğu görülmektedir.³¹⁵

Sûrede Allah, Hz. Peygamber'den Hz. Meryem'i kitapta anmasını istemektedir.³¹⁶ Daha önce de bahsedildiği gibi kıssaya giriş "وانكر (an)" ifadesiyle yapılmıştır. Tarihten bir kıssa anlatılmasına rağmen, Hz. Peygamber'in imtihan, mücadele ve tebliğ yolunda bu isimleri hatırlayıp örnek alması gerektiğini bildiren Kur'ân'ın bu hitabı, onun olayların ve sürecin içerisinde müdahil kılındığını gösterir mahiyettedir.

Meryem sûresinde geçen "Kitapta şunu da an."³¹⁷ ifadeleri ile Hz. Meryem, Hz. İbrahim, Hz. Mûsa, Hz. İsmail, Hz. İdris gibi peygamberlerin hayatlarından kesitler sunulması, nüzûl döneminde yaşanan olayların bazı farklılıklarla beraber geçmişte de yaşanmış olduğunu vurgulayan, dinleyicinin kendini, yaşamına en yakın bulduğu yerde konumlandırması ile kıssadan hissedar olmasını sağlayan bir içeriktedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in sîretine yapılan bu atıflar, Mekke döneminde davetin delillendirilerek devam ettiğine de işaret etmektedir.³¹⁸

Meryem sûresinde Hz. Meryem'in kıssası, onun ailesinden ayrılarak doğuda bir yere çekildiğinden bahseden âyetle başlamaktadır.³¹⁹ Hz. Meryem'in doğu tarafına gitmesi, Matta İncili'nde bazı yıldızbilimcilerin doğuda, Hz. İsa'nın yıldızını görüp böylelikle onu aramaya çıktıkları yönünde bir anlatım olarak karşımıza çıkmaktadır.³²⁰ Tefsir kaynaklarında ise Hristiyanların Hz. İsa'nın doğduğu doğu yönünü kible edindikleri aktarılmıştır.³²¹ Buradan da anlaşılacağı üzere Kur'ân'da geçen bu anlatım, Hristiyanların bilmedikleri, daha önceden hiç duymadıkları bilgiler değil bilakis kendi kitaplarında da bulunan, bizzat aşına oldukları ifadelerdir. Dolayısıyla Kur'ân'da Hz. Meryem'in doğuya çekildiğinin bilgisi, Hristiyan düşüncesine bir atıf olarak değerlendirilebilir. Nitekim onların da bilgi sahibi olduğu bu hususlar hatırlatılırken aynı

³¹⁵ Gökçir, *Meryem Sûresi Tefsiri Metin ve Yorum İncelemesi*, s. 64.

³¹⁶ Meryem 19/16.

³¹⁷ Meryem 19/ 16, 41, 51, 54, 56.

³¹⁸ Çelik Koç, Zeynep, *Kur'ân-ı Kerîm'de Nüzûl Sırasına Göre Hz. Muhammed'in Sîreti (Hz. Muhammed'e Yönelik Hitap Ayetleri Çerçevesinde İlk 65 Sûre Örneği)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gümüşhane 2019, s. 88.

³¹⁹ Meryem 19/16.

³²⁰ Matta 2/1-12.

³²¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, XV, 484; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, III, 337; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XVI, 80.

kaynaktan gelen bilgiler doğrultusunda bir diyalog kurma ve yakınlaşma izlemi sergilenmiş olabilir.

2.3.2.1. Hz. Meryem'in Meleklerle Diyalogu

Hz. Meryem'in doğuya yöneldiğinden bahseden âyetten sonra, onun vahiy meleği ile karşılaşması ve aralarında geçen diyalogdan söz edilmektedir. Buna göre vahiy meleği,³²² Hz. Meryem'e eli yüzü düzgün bir erkek kılığında³²³ gelmiş, Hz. Meryem ondan, "Rahmân'a sığındığını" dile getirmiştir. Melek, Hz. Meryem'e geliş sebebini açıklayarak Allah'ın elçisi olduğunu, kendisine tertemiz bir evlat bağışlanacağını haber vermiştir. Hz. Meryem ise hem kendisine hiçbir erkek eli değmemişken böyle bir şeyin nasıl olacağına şaşırarak, hem de (belki de kavminin kendisini suçlayacağını da düşündüğü için) iffetsiz birisi olmadığını belirtmiştir. Bundan sonra melek, Rabbi için böyle bir işin kolay olduğunu bildirmiş, bunun insanlar için bir delil ve rahmet olacağını, bu işin Allah tarafından hüküm ve karara bağlandığını söyleyerek Rabbinin buyruğunu iletmiştir.³²⁴

Hz. Zekeriya kıssasında da Allah, kendisi için yaratmanın kolay bir iş olduğunu ifade etmiştir. Bu olağanüstü durumun Allah için kolay olması, Allah'ın varlığına alamet, kudretine işaret ve iradesine delil olmaktadır.³²⁵ Bu hadisenin kaderde takdir edildiğini, zamanı gelince de vuku bulduğunun vurgulanması, bunun Allah'ın dilemesi sonucu oluşan bir iş olduğunu göstermektedir.³²⁶

Kur'an'ın Hz. İsa'nın yaratılışı hakkında daha önceden hükme bağlanan bir iş olduğunu belirtmesi, Yuhanna'nın "Başlangıçta söz vardı. Söz Tanrı ile birlikteydi. Söz insan olup aramızda yaşadı." ifadesine isnatla bunun çağlar öncesinde Tanrı'nın düşüncesinde var olduğunu söyleyen Arius'un (ö. 336) doktrini³²⁷ ile benzer bir içerikte olduğu görülmektedir. Bu durum Kur'an'ın, Hristiyan amentüsünü içeren "Tanrı'nın oğlu" veya "Tanrı ile eş tözden" olduğu düşüncesini tamamen reddetse de Hz. İsa hakkında Tanrı'nın Meryem'e ilka ettiği kelime/söz olduğu³²⁸ tasavvurunu devam

³²² Hz. Meryem'in karşılaştığı melek Kur'an'da "ruh" şeklide geçmektedir. Kullandığımız mealde "vahiy meleği" olarak aktarıldığı için bu tabiri kullandık. Ancak Hz. Meryem'e gönderilen ruh, tefsir kitaplarında farklı yorumlar da içermektedir. "Cebail" ya da "Hz. İsa'nın ruhu" olarak zikredilen görüşler için bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, VII, 227.

³²³ Tevrat'ta melek, "ilahî varlık, Tanrı'nın oğlu" olarak geçmektedir. Bkz. Yaratılış 6/2.

³²⁴ Meryem 19/17-21.

³²⁵ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, IV, 2306.

³²⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, XV, 489; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, III, 337.

³²⁷ Yuhanna 1/1, 14.

³²⁸ Âl-i İmrân 3/39; Nisâ 4/171.

ettirmekten de geri durmadığı şeklinde yorumlanmıştır. Dolayısıyla Kur’ân’da, İslâm öncesi yerleşik düşünce veya davranışların tamamının değil tevhide aykırı olan kısımlarının reddedildiği ifade edilmiştir.³²⁹

Hiz. Meryem ile melek arasında geçen bu diyalog, Luka İncili’nde de benzer bir şekilde geçmektedir. Buna göre melek, Meryem’i bir oğul ile müjdelemiş, adının İsa olacağını bildirmiştir. Kendisine bir erkek eli değmediğini belirterek bu duruma şaşırmış olan Meryem’e melek, bunun Kutsal Ruh tarafından gerçekleşeceğini, bu nedenle doğacak olanın da kutsal olacağını ve ona Tanrı’nın oğlu denileceğini söylemiştir. Hatta akrabalarından Elizabet’in³³⁰ yaşlı ve kısır olmasına rağmen bir çocukla müjdelendiğini örnek olarak göstermiş, Tanrı için bunun imkânsız olmadığını vurgulamıştır.³³¹ Bu ifadelerden de görüldüğü üzere Hristiyanlar, Hiz. İsa’nın mucizevi doğumunu kabul etmekle birlikte doğan çocuğu kutsallaştırmış ve ona “Tanrı’nın oğlu” yakıştırmasını yaparak yanlış bir inanca saplanmışlardır. Bu bağlamda bütün toplumlara gönderilen Kur’ân vahyinin tevhide aykırı olan bu durumu, gerek Meryem gerekse diğer sûrelerdeki anlatım, ifade ve üslup ile ıslah etme gayesinde olduğu gözlemlenmektedir. Zira Kur’ân’da, sıklıkla Hiz. İsa’nın Hiz. Meryem’in oğlu olduğu vurgulanmaktadır.

2.3.2.2. Hiz. Meryem’in Rahmân’a Sığınması

Hiz. Meryem’in meleklerle karşılaştığı vakit “Rahmân’a sığındığını dile getirmesi” ve bu sûrede toplam on altı kez Rahmân isminin zikredilmesi oldukça dikkat çekicidir. Açıkçası sûrenin nâzil olduğu döneme bakıldığında, Habeşistan’a hicretten hemen önce indirilmesi ve Habeşistan’da Müslümanların Hristiyanlarla münasebetine dair önemli bilgiler ihtiva eden bir içeriğe sahip olması açısından bu başlık altında Rahmân kavramının Arap ve Yahudi-Hristiyan kültüründeki kullanımına dair kısaca bilgi verilmesi uygun görülmüştür.

“Rahmân” kelimesinin Arapça’da “rahmet” kökünden türediği ve sözlükte “şefkat ve merhamet eden, acıyan” manasına geldiği, kelimenin kök manasında da “yufka yürekli olmak, acımak, birinin üzüntüsüne ortak olmak” gibi duygusal unsurlar içerdiğinden bahsedilmektedir. Allah’a nispet edildiğinde ise “sonsuz merhametiyle lütuf ve ihsanda

³²⁹ Dindi, Emrah, “Kur’ân’da Resmedilen Bir Genç Kızın Züht ve İffet Ahlakı: Hiz. Meryem”, *Uluslararası Gençlik ve Ahlâk Sempozyumu* (Sinop, Ekim 06-08 2016), s. 275-276.

³³⁰ Buradan anlaşıldığı üzere Elizabet, Hiz. Zekeriyâ’nın karısının ismidir.

³³¹ Luka 1/28-37.

bulunan” manasına geldiği nakledilmektedir.³³² Rahmân kelimesinin hangi kökten türediği ile ilgili muhtelif rivayetler bulunduğunu³³³ belirtmekle birlikte bizim üzerinde durduğumuz hususun, Kur’ân’ın zikrettiği bu kavramın Arap, Yahudi ve Hristiyanlar tarafından bilinme ve kullanılma yönünü ele almaya yönelik olduğunu söyleyebiliriz.

İslâm öncesi Arapların dinî yapısı hakkında en zengin bilgiler Güney Arabistan hakkındadır. Ay, güneş ve Zühre yıldızını oluşturan üçlü bir tanrı sisteminin bulunduğu rivayet edilen bölgede putperestliğin çok yaygın olduğu bilinmektedir. Bununla beraber Arapların “Zû Semâvî” (göğün hâkimi, göğün ilâhı) denilen tek tanrıya ibadet ettikleri, bunun Yemen’de Yahudilik ve Hristiyanlığın etkisinden önceki bir inanç olduğu, Araplar arasında putperestliğe karşı çıkan, Hanîf diye anılan kimseler bulunduğu rivayet edilmektedir. Bunların Hz. İbrahim’in dinini yaşatmaya çalıştıkları, putperestlikle mücadele edip Yahudi ve Hristiyanlıktan da uzak kaldıkları rivayet edilmektedir. Ayrıca Arap Yarımadası’nda ve özellikle Güney Arabistan’da milâttan sonraki yıllarda var olduğu anlaşılan bir Rahmân inancıyla karşılaşılmaktadır. Hatta Yemen ile bağlantısından dolayı Mekkelilerin de Rahmân’a inandıkları ve bu kelimeyi Allah anlamında kullandıkları söylenilmektedir. Câhiliye Arapları, putlarına kullandıkları isimlerin dışında yüce yaratıcıyı ifade etmek için Allah kelimesini kullanmışlardır. Özellikle dua cümlelerinde Allah ismine sıklıkla yer verdikleri görülmektedir. Rahmân kelimesi gibi Allah isminin de çoğulu bulunmadığı için Arapların inancında bu isimlerin belirli, tek bir tanrıyı sembolize ettiği söylenebilir.³³⁴ Hanîfler ve Yemenle ilişkiler neticesinde Mekke halkı arasında Rahmân inancının bulunduğu ve bunun Tanrının bir ismi olarak Câhiliye devri Arap şiirlerine de yansıdığına dair önemli bilgiler nakledilmektedir.³³⁵ Dolayısıyla Kur’ân’ın Rahmân kelimesini kullandığında muhataplarını yeni bir isimle tanıştırmadığı, bunun ilk kez duyulan garip ve yabancı bir isim olmadığı, Hz. Peygamber’den önceki dönemlerde de Allah’a karşılık gelecek şekilde kullanıldığı söylenebilir.

Rahmân kavramının Yahudi kitâbelerinde “rhmn” olarak yer aldığı, Orta ve Güney Arabistan’da tek bir Tanrının adı olarak betimlendiği, Yahudi ayinlerinde özellikle yemeklerden sonra dualarda adının geçtiği, Yahudi ve İsrail halkının Tanrısı olarak

³³² İbn Manzûr, *Lisânü l-A’rab*, s. 1611-1614; İsfâhânî, *el-Müfredât fî Garîbi l-Kur’ân*, s. 253-254. Daha geniş bilgi için bkz. Topaloğlu, Bekir, “Rahmân”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 415.

³³³ Topaloğlu, “Rahmân”, *DİA*, XXXIV, 415-417. Ayrıca bkz. Döner, Ertuğrul- Özcan, Yusuf, “Câhiliye Dönemi Arap Şiirinde Rahmân”, *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 2022, cilt: 6, sayı: 1, s. 86-108; Döner, Ertuğrul-Özcan, Yusuf, “Bazı Din, İnanç ve Kültürlerde Rahmân Kavramının Tarihi Serencamı”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2022, cilt: 22, sayı: 1, s. 135-155.

³³⁴ Çağrı, Mustafa, “Arap”, *DİA*, İstanbul 1991, III, 316-318.

³³⁵ Döner-Özcan, “Câhiliye Dönemi Arap Şiirinde Rahmân”, s. 93.

vurgulandığı dile getirilmektedir. Ayrıca “rhmn” kullanımının Hristiyanlar tarafından da kabul edildiği, Ebrehe zamanına ait bir kitabede “Merhametli Olan’ın ve Onun Mesih’inin ve Kutsal Ruh’un kudreti ve lütfu ile.” şeklinde başlayan yazıların Hristiyan kitabelerinde de Tanrının adı olarak geçtiğine dair bilgiler bulunmaktadır.³³⁶ Kitabelerde yer alan bu kullanımın varlığı, Yemen kralları ve liderlerinin tevhid düşüncesine aşina olduklarını göstermesi açısından önemli görünmektedir.³³⁷

Kur’ân’da, “Gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunan her şeyi yaratan, mutlak hükümlerliliğin Rahmân’a ait olduğu”,³³⁸ “Rahmân’ın dışında birtakım varlıklara ibadet edilmemesi gerektiği”,³³⁹ “Rahmân’ın hayırlı kulları”ndan bahsedildiği,³⁴⁰ Hz. Peygamber’in “Rahmân’a inanıp güvendiğinin”³⁴¹ zikredildiği, “Rahmân’ı inkâr edenlere karşı Rahmân’dan başka ilah olmadığından”³⁴² söz edildiği görülmektedir. Bu âyetler Rahmân isminin ulûhiyetin özel adı olarak kullanıldığını göstermektedir.³⁴³

Meryem sûresinde geçen peygamber kıssaları üzerinden Rahmân’ın Allah kelimesine karşılık geldiğine işarete bulunulması, “Allah’ın kendilerine lütufta bulunduğu peygamberlerin Rahmân’ın âyetleri okunduğunda secdeye kapandıklarının”³⁴⁴ zikredilmesiyle, Rahmân kelimesinin merkezinde ulûhiyetin tek bir zâta dayalı olduğu tevhid inancına vurgu yapıldığı söylenebilir.³⁴⁵ Meryem kıssasında gerek “Meryem’in Rahmân’a sığındığını”³⁴⁶ dile getirmesi, gerekse “Orucunu Rahmân’a adadığını”³⁴⁷ ifade etmesi, kıssanın Hristiyanların da kullandığı bir kavram üzerinden anlatıldığını göstermesi açısından önemli görünmektedir. Sûrenin muhataplarına tevhid ilkesini vurgularken sıkça Rahmân’dan bahsetmesi, Hristiyanlara karşı sıcak bir dille yaklaşıldığını da resmeder nitiliktir.³⁴⁸

³³⁶ Döner-Özcan, “Bazı Din, İnanç ve Kültürlerde Rahmân Kavramının Tarihi Serencamı”, s. 141-143.

³³⁷ Ali, Cevâd, *el-Mufasssal fî Târihi’l-Arab Kable’l-İslâm*, çev. Dursun Hazer-Fethullah Zengin, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2018, I, 52.

³³⁸ Furkân 25/59.

³³⁹ Zuhuruf 43/45.

³⁴⁰ Furkân 25/63-68.

³⁴¹ Mülk 67/28-29.

³⁴² Ra’d 13/30-31.

³⁴³ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Maden, Mustafa, *Kur’an’da er-Rahman İsmi ve Bu İsme Yönelik İddialara Muhatap Olan Ayetlerin Yorumu* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2009, s. 39-40.

³⁴⁴ Meryem 19/58.

³⁴⁵ Döner-Özcan, “Bazı Din, İnanç ve Kültürlerde Rahmân Kavramının Tarihi Serencamı”, s. 149, 151.

³⁴⁶ Meryem 19/18.

³⁴⁷ Meryem 19/26.

³⁴⁸ Öztürk, *Kur’an Kıssalarının Mahiyeti*, s. 216.

2.3.2.3. Hz. Meryem'in Hamileliği

Meryem sûresinde, Hz. Meryem'in melek ile konuşmasından sonra, onun hamilelik sürecine girdiğinden ve doğum sancılarında söz edilmektedir. Hz. Meryem'in doğum esnasında çektiği sancı, onu bir hurma kütüğüne dayanmaya sevk etmiş ve Hz. Meryem, yaşadığı imtihan karşısında “*Keşke, bundan önce ölseydim de unutulup gitseydim!*” demiştir.³⁴⁹ Babasız bir şekilde dünyaya çocuk getirecek olmanın yüklediği mesuliyet altında kalan Hz. Meryem, o an belki de ölümün bile, yaşadığı bu ağır imtihandan daha az can yakacağını ifade eden sözleriyle unutulup gitmiş olmayı arzu etmektedir. Onun bu serzenişi, üzüntü ve kederi, iman zayıflığını değil insanlık halini yansıtan bir hatırlatmadır.³⁵⁰ Her kul gibi o da yatıştırılamadığı duyguları ile mücadele etmiş, kalbine çöken kederi Allah'a arz etmiştir.

Hz. Meryem'in doğum sancısından bahsedecek kadar ayrıntılara değinen Kur'an vahyi, Hz. Meryem'in beşerî vasıflara sahip oluşunu vurguladığı gibi, Hz. İsa'nın beşer olduğu hakikatini de izah etmektedir. Bu durumun Hz. İsa'yı tanrılaştıran ya da Hz. Meryem'i “theodoks” (tanrının annesi/tanrı doğuran) şeklinde niteleyen bazı Hristiyanların iddialarına cevap niteliği taşıdığı söylenebilir.³⁵¹ Hz. Meryem'in bir beşer/kadın olarak yaşadığı zorlukların özellikle vurgulanması, Hz. İsa'nın ya da Hz. Meryem'in kutsal sayılabilecek özellikleri olmadığını, ancak onların Allah katındaki üstün mertebelere eriştiren yönleriyle tüm insanlığa örnek olduklarını gösterir niteliktedir.

Doğum sancısı içinde hurma ağacına dayandığı esnada Hz. Meryem'e şöyle seslenilmiştir: “*Tasalanma! Rabbin senin alt yanında bir su arkı vücuda getirmiştir. Hurma dalını kendine doğru silkele ki, üzerine taze, olgun hurma dökülsün. Ye, iç gözün aydın olsun! Eğer insanlardan birini görürsen de ki: Ben çok merhametli olan Allah'a oruç adadım; artık bugün hiçbir insanla konuşmayacağım.*”³⁵²

Burada Hz. Meryem'in endişe, kaygı veya korku hallerinin giderilmesinde, Rabbinin ona verdiği destek göze çarpmaktadır. Sûrenin indiği zaman dilimi gözetildiğinde, böyle bir desteğin hatırlatılmış olması, risaletin erken dönemlerinde Mekke müşriklerin işkenceleri sonucu fizikî ve manevî olarak yıpranan, belki de ölmeyi arzu edecek kadar işkenceye maruz bırakılan ve bu yüzden yurdundan ayrılmak zorunda kalan ashaba ve Hz. Peygamber'e, bu kıssa ile destek verildiği söylenebilir. Dolayısıyla

³⁴⁹ Meryem 19/22-23.

³⁵⁰ Şahin, *Tefsir Geleneğinde Hz. Meryem*, s. 229.

³⁵¹ Gökçür, *Meryem Sûresi Tefsiri Metin ve Yorum İncelemesi*, s. 99-100.

³⁵² Meryem 19/24-26.

nübüvvetin 5. veya 6. yıllarında indirildiği rivayet edilen bu sûrenin, daha önce de vahiy ortamının şartlarına değinildiği gibi o dönemde fizikî, manevî, psikolojik veya sosyolojik şiddete maruz kalan, ağır imtihanlardan geçen Müslümanlar için ne büyük anlam ve mesajlar ihtiva ettiği ortadadır. Hatta daha geniş ve evrensel perspektiften bakıldığında kıssanın tüm âlemi hissedar kılacak içerikte olduğu görülebilir.

Kıssada dikkat çeken hususlardan biri de Hz. Meryem'in ölmüş ya da unutulmuş olmayı arzu edecek kadar ağır bir imtihan yaşamasına rağmen dayandığı hurma ağacını silkeleyerek hurmalardan faydalanabileceğinin hatırlatılmasıdır. Hurma ağacındaki meyvenin Allah tarafından onun önüne dökülmeyip -ki Allah dilediğinde buna kadirdir-doğum gibi meşakkatli bir süreç geçiren Hz. Meryem'in kendi çabası ile ulaşması, en zor zamanlarda dahi kulun gayreti ile ilahi yardımın geleceğine bir örnek olarak değerlendirilebilir. Tabiri caizse bu durumun kaderin gayrete meylini tecrübe ettiren bir içerikte olduğu söylenebilir.

Hz. Meryem'in doğum hikâyesinden bir kesit olarak sunulan bu pasaj, kulun zorlu bir sınava tabi tutulduğunda, sıkılma, bunalma gibi olağan hallerinin, sabreden ve rıza gösterenlere Allah'ın yardım edeceğinin, her halükarda emek ve gayreti elden bırakmamanın örneğini gözler önüne sermektedir. Bu kıssada açığa çıkan mesajda, Hz. Meryem'in Yahudilerin iftiralari ile yerilemeyecek kadar Allah'a yakınlığı, teslimiyet ve sadakati ile hayranlık uyandıran şahsiyeti ortaya konulurken, Hristiyanların kutsallaştıracak derecede övdüğü insanüstü hallerden de uzak, bilhassa her kulun hissedeceği duyguları yaşayan, gayretli halleri ve mücadelesi ile örnek bir kul oluşu da teşhir edilmektedir.

Doğum sancısının ardından hurma ağacına dayanarak hem doğum sebebiyle hem de kavminin kendisine ne diyeceği korkusuyla keder, üzüntü ve acı içerisinde olan Hz. Meryem, doğumunu yapmış ve ona susması telkin edilmiştir. Zira konuşsa da zaten ona inanmayacaklardır.³⁵³

2.3.2.4. Hz. Meryem'in Bebeğiyle Dönmesi ve Hz. İsa'nın Konuşması

Hz. Meryem, bebeğini kucağına alarak halkının yanına geldiğinde halkı ona ne kadar kötü bir iş yaptığını, oysa anne-babasının kötü ve iffetsiz kimseler olmadığını dile getirerek Hz. Meryem'i kınamışlardır. Hz. Meryem ise onlara bebeği göstererek onunla

³⁵³ Tümer, Günay, *Hristiyanlıkta ve İslâm'da Hz. Meryem*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2021, s. 186.

konuşmalarını işaret etmiştir. Onların beşikteki bir bebekle nasıl konuşacaklarına şaşırdıkları sırada, Hz. İsa konuşmaya başlamıştır.³⁵⁴ Hz. İsa'nın sözleri âyetle şu şekilde geçmektedir: *“Ben, Allah'ın kuluyum. O, bana Kitab'ı verdi ve beni peygamber yaptı. Nerede olursam olayım, O beni mübarek kıldı; yaşadığım sürece bana namazı ve zekâtı emretti. Beni anneme saygılı kıldı; beni bedbaht bir zorba yapmadı. Doğduğum gün, öleceğim gün ve diri olarak kabirden kaldırılacağım gün esenlik banadır.”*³⁵⁵

Hz. İsa'nın sarf ettiği bu sözler, Allah hakkındaki zanları gideren bir içeriktedir.³⁵⁶ Hz. İsa, bu sözleriyle Allah'a kulluğunu ilan etmiştir. O, bazı fırkaların ileri sürdüğü üzere “Allah'ın oğlu-ilah-üçün üçüncüsü” değildir. Hz. İsa, Allah'ın kendisini peygamber kıldığını ifade etmiştir. Allah onu mübarek kılmış, hayatı boyunca ona namazı ve zekâtı emretmiş, annesine iyi davranması gerektiğini buyurmuştur. Doğduğu, öleceği ve tekrar diriltileceği gün selam, güven ve emniyet vermiştir. Böylece insan için hayatının en önemli aşamalarını oluşturan doğum, ölüm ve yeniden dirilme ile onun hayatının belli bir süreye kadar olduğu açıkça beyan edilmiştir.³⁵⁷

Hz. İsa'nın, annesine karşı saygılı, hayırlı bir evlat olduğunu belirten cümleleriyle onun bir beşer olduğu kanıtlanmakta ve her beşer gibi onun da bir annenin doğumu ile dünyaya geldiği vurgulanmaktadır. Bu sözler, ilerleyen âyetlerde de belirtileceği gibi Hz. İsa hakkında birtakım ihtilafların da önünü kapatır niteliktedir. Ayrıca bu kadar yüksek merteye ve derecede bulunan bir çocuk, zinakâr birisine nasip olmayacağı için Hz. İsa'nın bu sözleri, annesini de töhmet altında kalmaktan kurtarmaktadır.³⁵⁸

Hz. İsa'nın bebekken konuştuğunu kabul etmeyen Ehl-i kitaptan kimseler, rivayet edilmeyi gerektiren böyle bir hadisenin vuku bulmuş olmasıyla muhakkak kendilerinin de bunu bileceğini, hatta Hz. İsa'ya ulûhiyet atfedecek kadar onu seven Hristiyanların bundan mutlaka haberdar olacaklarını ifade ederek bir delillendirme yoluna gitmişlerdir. Bu hususta Müslümanlar tarafından savunulan görüş, Hz. Meryem'in aklanmasının Hz. İsa'nın bebekken konuşmasına bağlı olduğudur. Zira Hz. İsa'nın gösterdiği mucize dolayısıyla Yahudiler, Hz. Meryem'e zina cezası uygulayıp onu öldürmeye yeltenmemişlerdir. Diğer taraftan Hz. İsa konuşurken orada bulunanların sayısının az olması neticesinde bu olayın yaygınlaşmamış olma ihtimali üzerinde de durulmuştur.³⁵⁹

³⁵⁴ Meryem 19/27-29.

³⁵⁵ Meryem 19/30-33.

³⁵⁶ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXI, 210.

³⁵⁷ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, IV, 2308.

³⁵⁸ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXI, 210.

³⁵⁹ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXI, 216.

Hız. Meryem'in döndüğünde sorguya çekilmesine ve Hız. İsa'nın konuştuğuna dair bilgiler, İncillerde yer almamaktadır.³⁶⁰ Ancak Hız. Meryem ve Hız. İsa hakkında Kur'an'daki bilgilerin bir kısmı bazı İncillerde olmasa da batı edebiyatında Çocukluk İncilleri olarak geçen ve apokrif (uydurma) metin oldukları iddia edilen İbrani Tomas ve Yakub İncilleri'nde Kur'an'ın anlattığı haberlerle örtüşen ifadelerin yer aldığı belirtilmektedir.³⁶¹ Apokrif İncil'lerden Arapça Bebeklik İncili'nde Hız. İsa'nın bebekken konuştuğuna dair geçen pasaja göre Mesih'in zamanında yaşamış olan baş kâhin Yusuf, İsa'nın konuştuğunu ve beşiğinde yatariken annesi Meryem'e "Ben Melek Cebrail'in size bildirdiği gibi doğurduğunuz, Tanrı'nın oğlu Logos İsa'yım; ve Babam beni dünyanın kurtuluşu için gönderdi." dediğini söylemiştir.³⁶² Bu metin her ne kadar tevhide uymayan sözler ihtiva ediyor olsa da bu mucizenin Hristiyanlar tarafından bilindiğini ve kabul edildiğini göstermesi açısından önemlidir. Hız. İsa'nın konuşmasıyla Allah, Hız. Meryem'in temiz oluşunu tasdik etmiş ve onu iftiralardan korumuştur.³⁶³

Diğer bir bilgiye göre Hız. Meryem, kendi zamanında yaşayan ve kutsal oldukları kabul edilen Vesta bakirelerine benzetilmektedir. Hız. Meryem'in yaşadığı dönem göz önünde bulundurularak onun karşısında yalnızca Yahudiler'in değil Romalıların da bulunduğu, hatta Hız. Meryem'in kullandığı işaret diline onların hâkim oldukları söylenmektedir. Hız. Meryem'in sessizlik adağı gibi Vesta bakirelerinin de konuşmama adaklarının olması, yalnızca işaret dili kullanılarak konuşulan, iffetli ve kutsal bakireler oldukları kabul edilen Vesta bakireleri gibi beşikteki bebek konuşunca doğru söylediği anlaşılan Hız. Meryem'e de inanıldığı ve bu yüzden recm cezası uygulanmadığı düşünülmektedir. Dolayısıyla Allah bir toplumu bildikleri bir inanış üzerinden sınamıştır. Ayrıca Vesta bakirelerine herhangi bir zarar geldiğinde uğursuzluk olacağına inanan Roma İmparatorluğu'nun Hız. Meryem'e sahip çıktığı söylenilmektedir.³⁶⁴

Öte yandan bu kıssa, Hız. Meryem'in Yahudi toplumunun karşısına kucağında çocuk ile beraber geldiği vakit, halkın ilk tepkisinin onu aşağılama eylemine dönük olmasının bir eleştirisini de içermektedir. Babasının kötü bir adam olmadığı, annesinin de iffetsiz bir kadın olarak görülmediği halde, kendisinin nasıl böyle bir şey yapabileceği hususunda onu kınayan halkın bu tepkileri, Hız. Meryem'e psikolojik şiddet uygulandığını

³⁶⁰ Tümer, *Hristiyanlıkta ve İslâm'da Hız. Meryem*, s. 186; Gökkır, *Meryem Sûresi Tefsiri Metin ve Yorum İncelemesi*, s. 106.

³⁶¹ Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, s. 288-289.

³⁶² Çev. Alexander Walker, "The Arabic Gospel of the Infancy of the Saviour", <https://www.newadvent.org/fathers/0806.htm> (erişim: 26 Şubat 2023).

³⁶³ Şahin, *Tefsir Geleneğinde Hız. Meryem*, s. 89.

³⁶⁴ Firidin, Mete, *Hız. Âdem'in Annesi*, Cinius Yayınları, İstanbul 2019, s. 109-113.

gösteren bir içeriktedir. Kur'ân'da özellikle böyle bir tepkiye yer verilmesi, bu olaydan ibret alınması yönünde bir ders niteliği taşıdığı ve Hz. Meryem'in iffetli bir annenin kızı olduğunu söylemelerine rağmen başına neyin gelmiş olabileceğine dair bir tahmin, çıkarım veya merak etme eyleminde bulunmayan Yahudilerin bu davranış üzerinden eleştirildiği söylenebilir.

2.3.2.5. Hz. İsa Hakkında

Sûrede Hz. Meryem'in hayatından kesitler sunulduktan sonra kıssa, Hz. İsa hakkındaki yanlış düşünceleri reddeden bir ifade ve üslupla devam etmiştir. Allah'ın evlat edinmekten münezzeh olduğu vurgulanmış, Hz. İsa'nın Allah'ın kulu olarak etrafındakileri de bu kulluğa davet ettiğinden, doğru yolun bu olduğundan söz edilmiş; ancak bazı zümrelerin Hz. İsa'nın kimliği hakkında kendi aralarında ayrılığa düştükleri ifade edilmiştir.³⁶⁵

Hz. İsa hakkında zikredilen âyetlerle ilgili herhangi bir nüzûl sebebine ulaşılamadığını belirten Derveze'ye göre, Allah'ın çocuk edinmekten münezzeh olduğunu belirten 35. âyet, kıssanın anlatılmasındaki gayeyi ve orada bulunup dinleyen muhataplara, hakkında ihtilaf ettikleri şeyin gerçeğini ortaya koymaktadır. Bu durum ilgili âyetlerin, Hz. Peygamber ile Araplar arasında meydana gelen bir tartışma sebebiyle ya da Hristiyanların içinde sözü edilen gruplardan bir taife ile münakaşa sonucu veyahut Hz. Peygamber'e Hz. İsa hakkında sorular sorulması üzerine inmiş olabileceğine bir işaret ve delil kabul edilebilir. Ayrıca kıssanın Âl-i İmrân sûresinde tekrar edildiği ve onun nüzûl sebebi hakkında Necranlı Hristiyanlarla yapılan tartışma üzerine indirildiğine değinen Derveze, bu âyetlerin de aynı sebeple bir grup Hristiyanların soruları üzerine indirilmiş olabileceğini söylemektedir.³⁶⁶

Bu âyetlerde, Hz. İsa hakkında onun sahte bir peygamber ya da yasadışı birlikteliğin sonucu dünyaya gelmiş biri olduğunu iddia eden Yahudilerden, onu "Allah'ın oğlu" ya da "Allah'ın insanda vücut bulmuş hali" olarak nitelendiren Hristiyanlara kadar Hz. İsa'nın doğası ve kökeni ile ilgili ileri sürülen gerçek dışı görüşlere atıfta bulunmaktadır.³⁶⁷

³⁶⁵ Meryem 19/34-37.

³⁶⁶ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, III, 147-148.

³⁶⁷ Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, çev. Cahit Koytak- Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul 1999, II, 613.

Hız. İsa, Allah'ın dilemesi sonucu dünyaya gelmiştir. Allah, Hız. İsa'nın bu mucizevî doğumu ile, o dönemde Yunan felsefesinin etkisiyle maddeye tapıp ruhu inkâr edecek seviyeye gelen İsrailoğullarını ve her şeyi sebep-sonuç ilişkisine bağlayan determinist zihniyeti sarsmıştır. Hız. İsa'nın gerek doğumu gerekse sonraki hayatı Allah'ın her şeye kadir olduğunu gösteren bir alamet niteliğindedir.³⁶⁸

Hız. İsa, Allah'ın hem kendinin hem de bütün insanların Rabbi olduğunu, Peygamber olarak insanları ortağı bulunmayan, bir ve tek olan Allah'a ibadete davet ettiğini ilan etmektedir. Ancak âyetlerde de belirtildiği gibi bazı zümreler Hız. İsa hakkında ihtilafa düşmüşlerdir.³⁶⁹ İhtilaf eden grup hakkında müfessirler farklı yorumlarda bulunmuşlardır. Bazı müfessirler, ihtilaf eden bu fırkayı Hız. İsa hakkındaki farklı düşünceleri ile Hristiyanların içinde oluşan mezheplerle açıklarken,³⁷⁰ Taberî, hem bu mezheplere temas etmekte hem de bunların “Ehl-i kitap” olduğuna dair görüşü zikretmektedir.³⁷¹ Derveze, Kur'an'daki diğer âyetlerden yola çıkarak bunların Ehl-i kitap olduğunu ve özellikle de Hristiyanların bölüklere ayrıldığını aktarmakta,³⁷² bazı müfessirler de Yahudi ve Hristiyanlardan bir zümre ya da sadece Hristiyan grupları olarak ifade etmektedir.³⁷³ Muhammed Esed, Yahudilerin Hız. İsa'yı bir peygamber olarak tamamen reddederken, Hristiyanların onu Tanrılaştırdıklarından bahsetmekte,³⁷⁴ Seyyid Kutup ise bu âyeti tefsir ederken Bizans İmparatoru Konstantin piskoposlardan meydana gelen bir konsül toplantısından söz etmektedir. Ünlü üç konsülden biri olduğu söylenen bu toplantıda Hız. İsa hakkında büyük ihtilafa düşüldüğü, her fırkanın ayrı şeyler söylediği belirtilmektedir. Buna göre Hız. İsa'nın yeryüzüne inmiş bir ilah olduğu ve göğe yükseldiğine dair iddiada bulunanlar olduğu gibi onu “Allah'ın oğlu” olarak görenler ya da onun “baba-oğul-Ruhu'l-Kudüs”ten meydana gelen üç uknumdan birisi olduğunu söyleyenler de olmuştur. İçlerinden sadece bir grubun Hız. İsa'yı Allah'ın kulu, rasulü, ruhu ve kelimesi olarak gören, tek tanrı inancına sahip muvahhidlerden olduğundan bahsedilmektedir.³⁷⁵ Sonuç itibarıyla Kur'an'da bu gruplar hakkında herhangi bir bilgi verilmediği görülmektedir. Sûrede yalnızca ihtilaf eden zümrelerin varlığına yapılan atıf,

³⁶⁸ Şahin, *Tefsir Geleneğinde Hız. Meryem*, s. 83.

³⁶⁹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, IV, 2308-2309.

³⁷⁰ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil bin Süleymân*, II, 628; Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, VII, 235.

³⁷¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, XV, 541.

³⁷² Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, III, 158.

³⁷³ Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf 'an Hakâiki Ğavâmidî't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Mu'avviz, Mektebetü'l-'Ubeykân, Riyad 1998, IV, 20; Fahrreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, XXI, 221; Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, V, 227.

³⁷⁴ Esed, *Kur'an Mesajı*, II, 613.

³⁷⁵ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, IV, 2309.

Mekke’de ortaya konulan diyalog üslubunun sert bir eleştiride bulunma ya da tartışma mahiyeti taşımadığını gösterir niteliktedir.

2.3.3. Kıssanın Nüzûl Dönemi Bağlamında Değerlendirilmesi

Meryem sûresinde anlatılan bu kıssa, nüzûl dönemi içerisinde Müslümanlara Hristiyan tarihine dair bilgiler veren ve zamanı geldiğinde bu bilginin kullanım alanını sunan bir niteliğe sahiptir. Bu bakımdan kıssanın her bir âyetinde, kendisinden ibret ve ders çıkarılan olaylardan bahsedilmektedir. Anayurtları Mekke’yi terk etmek durumunda kalan Müslümanlar, Hristiyan yurdu olan Habeşistan’a sığınırken hicret etmeden önce indirilen Meryem kıssasının kendileri için istikamet buldukları bir kılavuz ve rehber kıymetinde olduğuna tanık olmuşlardır. Aslında kıssalar bir metin olarak okunsa da insanın payına düşen miktarda faydalanması ve ihtiyaç duyulan alana bir veçhesiyle de olsa karşılık vermesiyle canlılığını her devirde koruyan bir özelliğe sahiptir.

Habeşistan’a hicretten kısa bir süre önce indirilen Meryem sûresinde, Hz. Yahya ve Hz. İsa’nın doğumunu anlatan âyetler, Mekkeli Müşriklerin baskısından bunalan ve sosyal açıdan zarar gören Müslümanlar için Allah’ın kudretine şahit olmalarını sağlamış ve onlara büyük bir motivasyon kaynağı olmuştur. Üstelik bu kıssada asil ve saygın bir kohen ailesi mensubu olmasına rağmen Makedon aristokrasisine karşı çıkarak halkını dinin özüne dönmeye çağıran Hz. Yahya ve arkadaşlarının durumu simgelenmektedir. Bu bağlamda itibarlı ve köklü bir kabile olan Kureys’in içinde doğmasına rağmen Kâbe merkezli hâkimiyet anlayışını reddederek sosyal adalet ve ahlakın yer aldığı İslâm çağrısında bulunan ve mazlum halkı etrafına toplayan Hz. Peygamber’in ve ashabının vaziyetinin, Hz. Yahya ve arkadaşlarının hali ile benzer olduğu söylenebilir.³⁷⁶ Bu durum, kıssanın Hz. Peygamber’in sîreti ile uyumu açısından değerlendirilebilir. Diğer taraftan Hz. Yahya ve Hz. İsa’nın anlatıldığı bölümlerde ikisinin de üstün vasıflarla övüldüğünü bildiren âyetler,³⁷⁷ doğduğu, öldüğü ve dirileceği gün dahi Allah’ın selamının üzerlerinde olması, onların Allah’ın dostluğuna ne derece yakın olduklarını göstermektedir. Hz. Yahya ve Hz. İsa’nın karakterine dair verilen bu örnek, Mekke’de kabile veya aile baskısı altında kalan Müslümanların durumu ile de benzer görülebilir ve bu âyetlerle Müslümanların sahip olmaları ve korumaları gereken hususiyetler vurgulanmış olabilir. Ayrıca Hz. Zekeriya’nın duası ve bu duaya icabet edilmesi³⁷⁸ gibi hususlar da Hz.

³⁷⁶ Meral, “Biz Yahya İsmi Daha Önce Kimseye Vermedik”, s. 223.

³⁷⁷ Meryem 19/12-15, 30-33.

³⁷⁸ Meryem 19/3-10.

Peygamber ve Müslümanlar için birer örnek ve teselli kaynağı olması ve kıssaların sîret ile uyumunu göstermesi bakımından önemlidir.

Sûrede 16-40. âyetler arasında yer alan bu bölümde, Hz. Meryem'in hamileliği ve doğum sürecinin ön planda tutulduğu görülmektedir. Hz. İsa'nın Hz. Meryem'in oğlu olduğunu vurgulayan ifadelerle onun kimliği hakkındaki hakikat hatırlatılarak Hristiyanların Hz. İsa hakkındaki düşüncesine atıf yapılmakta ve Allah'ın evlat edinmekten münezzeh olduğu vurgulanarak Tevhid inancı inşa edilmektedir. Hz. Meryem'in kucağında bebeği ile kavminin yanına geldiği vakit, Hz. İsa'nın "Allah'ın kulu" olduğunu bildiren sözleri de bunu desteklemektedir.

Mekke'de anlatılan Hz. Meryem kıssasında sadece onun şahsından bahsedilmeyip, özellikle Hz. İsa'nın mucizevi doğumunun ön planda tutulması ile hem meleklerin Allah'ın kızları olduğunu düşünen müşrik Araplara, hem de Allah'a çocuk isnadında bulunan Hristiyanlara karşı "tevhid" akidesi ortaya konulmuştur.³⁷⁹

Hz. İsa hakkındaki gerçekler ortaya konulduktan sonra Hz. Peygamber'e, zalimleri inkârlarından ötürü büyük bir pişmanlık içinde olacakları gün konusunda uyarması emredilmiştir.³⁸⁰ Çünkü o dehşetli gün, onlar gaflet içinde iken gelip çatacaktır.³⁸¹ Meryem kıssasının sonunda ahiret inancından söz eden bu âyetler, müşriklerin uyguladığı işkencelerin hesabının sorulacağı güne bir hatırlatma olarak değerlendirilebilir. Zira Mekke'de Allah'a inandığı halde ahirete inanmayan müşriklere göre hayat, yalnızca yaşadıkları bu dünyadan ibarettir. Onlara göre Allah'ın iyi kulları mükâfatlandırıp kötülerini cezalandırması yaşadıkları bu hayatta olacaktır. Bu yüzden dünyada sözü geçen, güçlü ve yetkin bir konumda olanlar, refah, konforlu, bolluk içinde hayat yaşayanlar Allah'ın sevgili kulları, fakir, güçsüz ve köleler ise Allah'ın cezalandırdığı kimseler olarak görülmüştür. Bu anlayışa göre dünyada cezasını çekmekte olan güçsüz ve zayıf kimseler, daha fazla ezilmiştir. Bu durum toplumda zulümlerin artmasına ve normal sayılmasına sebebiyet vermiştir.³⁸² Ahiret inancından haberdar olmakla birlikte buna inanmayan ya da bu inancı göz ardı edenler için Hz. Peygamber'den bu kimseleri uyarması istenmektedir.

Öte yandan sûrenin 75. âyetinde Hz. Peygamber'e hitaben delalette olanlara, Rahmân mühlet verse de onların uyarıldıkları azap ve ceza ile karşılaştıkları vakit, kimin

³⁷⁹ Câbirî, *Fehmu'l-Kur'âni'l-Hakîm*, I, 271.

³⁸⁰ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis*, III, 157-158.

³⁸¹ Meryem 19/39.

³⁸² Güngör, Mevlüt, "Kur'an Bağlamında İslâm Öncesi Mekke Toplumundaki Tanrı ve Ahiret İnancı", *Dini Araştırmalar*, 2005, cilt: 8, sayı: 23, s. 27.

itibarının daha düşük kimin zayıf veya güçsüz olduğunu öğreneceklerini bildirmesi emredilmektedir.³⁸³ Mevki ve makam büyüklüğü ile övünenlerin, Allah'ın huzuruna geldiklerinde kimin makamının daha yüksek olduğu hakikati ile karşılaşacakları ifade edilmektedir. Ayrıca dünyadaki güç ve zenginliği Allah'ın sevgisi ile bağdaştıranlar için, meşakkatli bir süreçten geçen Hz. Meryem'in örneğinde, Allah'ın sevdiği kullarının zor imtihanlara tabi tutulduğu, buna rıza göstermenin getireceği huzurlu, ferah bir hayatı da onların yaşayacağına dikkat çekildiği söylenebilir.

Meryem kıssasının ardından Hz. Peygamber'e, kitapta Hz. İbrahim'i de anması istenilmekte, onun babasını, duymayan, görmeyen, kendisine bir faydası olmayan putlara tapma hususunda eleştirmesi,³⁸⁴ müşrik Araplar için de uyarı içermektedir. Ayrıca Meryem kıssası ile müşriklere, İslâm'ın yalnızca putperestliği değil, bilgisine başvurdukları Ehl-i kitabın tevhide aykırı inançlarını da reddettiği gösterilmektedir. Hristiyanlıktaki Hz. Meryem ve Hz. İsa düşüncesi, tevhid vurgusu üzerinden tashih edilmiştir. Kıssanın, büyük pişmanlıkların yaşanacağı ahiret ve hesap gününe dikkat çeken, kıyamet günü yeryüzü ve üzerinde canlı-cansız her şeyin yok olacağı ve sonunda herkesin Allah'ın huzurunda hesap vereceğine³⁸⁵ dair ruhlarda ürperti uyandıran bir sonla bitmesi, ahiret inancına dair farkındalık kazandırmaktadır. Ayrıca sûrenin son âyetinde, Müşriklerden önce nice kavimlerin helak edildiği, onlara dair herhangi birinin varlığını ya da sesini duymanın mümkün olmadığı beyan edilerek bu konuda düşünmelerinin istenmesi³⁸⁶ de ahiret bilinci açısından önem arz etmektedir. Sonuç itibarıyla kıssanın genel temasının tevhid ve ahiret inancı etrafında şekillendiği görülmektedir.³⁸⁷ Mekkeli müşriklerin inkârda ısrarcı tavırlarının önceki peygamberlerin kavimleri tarafından sergilenen davranışlarla benzerlik gösterdiğini vurgulayan âyetlerin, Hz. Peygamber'in sîretini yansıtan bir içerikte olduğu söylenebilir.

Meryem sûresinin devamında zikredilen “... *Senin Rabbin unutkan değildir.*”³⁸⁸ ve “... *Şu halde O'na kulluk et; O'na kulluk etmek için sabırlı ve metanetli ol.*”³⁸⁹ âyetleriyle de Hz. Peygamber'e doğru bildiği yolda ilerlemesi, sabretmesi, sağlam ve dayanıklı adımlarla davete devam etmesi hususu anlatılmaktadır.³⁹⁰

³⁸³ Meryem 19/75.

³⁸⁴ Meryem 19/42.

³⁸⁵ Meryem 19/40.

³⁸⁶ Meryem 19/98.

³⁸⁷ Şahin, *Tefsir Geleneğinde Hz. Meryem*, s. 227-228.

³⁸⁸ Meryem 19/64.

³⁸⁹ Meryem 19/65.

³⁹⁰ Çelik Koç, *Kur'ân-ı Kerîm'de Nüzûl Sırasına Göre Hz. Muhammed'in Sîreti (Hz. Muhammed'e Yönelik Hitap Âyetleri Çerçevesinde İlk 65 Sûre Örneği)*, s. 89.

Hız. Meryem, tarihin belli bir döneminde Yahudi toplumu tarafından kendisinin ve çocuğunun kabul edilmediğı bir konumda olmasına rağmen, yine Yahudilerden neşet eden Hristiyan gruplarınca kutsallaştırılmıştır. Hız. Peygamber'in de, geldiğı toplumda peygamberliğini kabul etmeyenler olsa da onun nübüvvetinin ve İslâm'ın zamanla tüm âleme yayıldığı müşahede edilmektedir. Dolayısıyla bu husus, kıssanın Hız. Peygamber'in sîretine işaret ettiğini gösteren bir durum olarak değerlendirilebilir. Peygamberleri, Yahudilerin yaptığı gibi karalamanın, ya da Hristiyanların tutumu gibi yüceltilmenin doğru olmadığına dikkat çekildiğı söylenebilir.

BÖLÜM III

HZ. MERYEM KISSASI -MEDİNE DÖNEMİ-

3.1. Kur'ân'ın Nüzûl Sürecinde Vahyin İkinci Yurdu: Medine

Mekke'de müşriklerin uyguladığı işkence ve zulümlerden dolayı yurtlarını terk etmek durumunda kalan bazı Müslümanlar Habeşistan'a hicret etmişlerdi. İslâm davetinin açıktan ilan edilmesiyle birlikte Müslümanların uğradığı işkenceler çoğalmış, Hz. Hatice ve Ebû Tâlib'in de vefat etmesi, Hz. Peygamber'i hicret etme düşüncesine sevk etmiştir.³⁹¹ İslâm davetinin açıkça ortaya koyulmasını emreden âyet³⁹² inzâl edildiğinde, Hz. Peygamber tebliğ görevini yerine getirirken yalnızca Mekkelileri değil Mekke'ye hac, umre veya seyahat için gelen civar kabileleri de İslâm'a davet etmeye başlamıştır.³⁹³ Bu esnada özellikle Akabe'de Medineli (Yesribli) kimselerle yapılan müzakereler, hicret kararı konusunda önemli bir yere sahiptir. Nitekim bu kimselerin İslâmiyet'i kabul etmesi, İslâm'ın Medine'de zemin bulmasını sağlamış, Hz. Peygamber ve Mekkeli Müslümanları kendi şehirlerine davet ederek onları her türlü tehlikeye karşı koruyacaklarına dair söz vermelerinin neticesinde Medine, hicret yurdu olarak seçilmiştir.³⁹⁴

Medine'ye hicret edilmesinin sebepleri yalnızca yaşanan baskı ve işkenceler değil aynı zamanda İslâm davetinin gelişmesi ve genişlemesinin de bu şehirde gerçekleşecek olmasıdır.³⁹⁵ Hz. Peygamber, Medine'ye hicret ettiğinde, burada bir İslâm toplumu inşa etmeyi ve bir düzen geliştirmeyi amaçlamıştır.³⁹⁶ Bu minvalde Muhacirler ve Ensar arasında yapılan kardeşleşme akdi,³⁹⁷ Medine'de bir devlet kurulması ve sözleşme şeklinde kaleme alınan bir anayasa oluşturulması,³⁹⁸ nüfus sayımı gibi uygulamaların bu amaca yönelik gerçekleştirildiği söylenebilir.³⁹⁹ Ayrıca Hz.

³⁹¹ Dihlevî, Şah Veliyullah, *Hüccetullahi'l-Bâliğa*, Dâr Al-Jeel, Beyrut 2005, II, 320.

³⁹² Hicr 15/94-96.

³⁹³ Soycan, Mustafa, *Taberî Tefsîri'nde Siyer Rivayetleri (Medine Dönemi)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2019, s. 55.

³⁹⁴ Bozkurt, Nebi- Küçükaşçı, Mustafa Sabri, "Medine", *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 306.

³⁹⁵ Sarıçam, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 128.

³⁹⁶ Kılınçlı, Sami, *Nüzul Sürecinde Müslümanların Gayrimüslimlerle İlişkileri -Medine Dönemi 622-625 Yılları Arası-*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2018, s. 72.

³⁹⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 503-504.

³⁹⁸ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, s. 167.

³⁹⁹ Detaylı bilgi için bkz. Kılınçlı, *Nüzul Sürecinde Müslümanların Gayrimüslimlerle İlişkileri -Medine Dönemi 622-625 Yılları Arası-*, s. 72.

Peygamber, Arap örfünde mevcut olan harem⁴⁰⁰ anlayışından dolayı, Medine'nin gerek Müslümanlar, gerekse diğer insanlar nezdinde konumunu güçlendirme gayesiyle Hz. İbrahim'in Mekke'yi haram kıldığı gibi kendisinin de Medine'nin harem sınırlarını belirlediğini ifade etmiş ve buranın Kur'ân'la fethedilen bir şehir olduğunu beyan etmiştir.⁴⁰¹ Bu durum, onun İslâm toplumunu oluşturmada kendisine yardımcı olacak tüm meşru imkânları kullanmak istediğini gösterir niteliktedir.⁴⁰²

3.1.1. Medine'de Sosyal ve Dinî Hayat

Medine'nin bilinen en eski adı, buraya ilk yerleşen kişinin ismi olduğu rivayet edilen “Yesrib” tir. Kur'ân'da “Yesrib” kelimesi, Medine'nin adı olarak bir defa geçmektedir.⁴⁰³ Hz. Peygamber, Medine'ye hicret etmesinin ardından bu şehre hoş ve güzel kokulu manasına gelen “Tâbe, Taybe” isimlerinin verilmesini istemiştir. Bununla birlikte İslâm kaynaklarında bu şehre “Tayyibe, Miskîne, Azrâ, Câbire” gibi isimler verildiği, Kur'ân'da Medine'ye işaretle “dâr” kelimesinin kullanılmasından dolayı, “Dârülhicre, Dârülîman, Dârüssünne” şeklinde isimlendirildiği de kaydedilmektedir. Ayrıca bu şehir, Hz. Peygamber'e nisbetle “Medînetürresûl, Medînetü'l-Münevvere” gibi isimlerle de anılmıştır.⁴⁰⁴

Medine'ye ilk yerleşimin ne zaman başladığına dair kesin bir bilgi mevcut değildir. Ancak Medine'ye yerleşen üç topluluktan bahsedilmektedir. Bunlar Amâlika, Evs-Hazrec kabileleri ve Yahudilerdir. Bunların arasından Amâlikâlılardan bir grubun şehre diğerlerinden önce yerleştiği kabul edilmektedir. Ancak Yahudi kabilelerinden Kureyza, Nadîr ve Kaynuka zirai alanda tarımı geliştirmeleri ve çeşitli sanatlarla meşgul olup kale görünümlü konaklar inşa etmeleri neticesinde zamanla güçlenerek şehre hâkim olmuş ve Amâlikâlıları şehirden çıkarmışlardır. Yesrib'in yerleşim yeri olarak gelişmesinde bu kabilelerin isimleri ön plana çıkmaktadır.⁴⁰⁵

⁴⁰⁰ “Sözlükte “yasaklanmış, korunmuş, dokunulmaz” anlamına gelen *harem* kelimesi *harâm* ile eş anlamlıdır. Terim olarak Mekke ve Medine'nin sınırları Hz. Peygamber tarafından çizilen çevresi için kullanılır. Bu bölgelere harem adının verilmesi, zararlılar dışındaki canlıların öldürülmesi ve bitki örtüsüne zarar verilmesinin haram kılınmış olmasındandır.” Detaylı bilgi için bkz. Ögüt, Salim, “Harem”, *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 127.

⁴⁰¹ Belâzurî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd, *Fütûhu'l-Büldân*, Müessesetü'l-Maârif, Beyrut 1761, s. 14.

⁴⁰² Kılınçlı, *Nüzul Sürecinde Müslümanların Gayrimüslimlerle İlişkileri -Medine Dönemi 622-625 Yılları Arası-*, s. 112.

⁴⁰³ Ahzâb 33/13.

⁴⁰⁴ Bozkurt-Küçükaşçı, “Medine”, *DİA*, XXVIII, 305.

⁴⁰⁵ Bozkurt-Küçükaşçı, “Medine”, *DİA*, XXVIII, 305-306.

Yemen'deki sel felaketinden kurtulan Evs ve Hazrec kabilelerinin de Medine'ye göç ettiği rivayet edilmektedir. Şehrin hâkimiyetini elinde bulunduran Yahudiler, uzun bir zaman Evs ve Hazrec kabilelerinin güzel beldelere mesken kurmasına izin vermemişlerdir.⁴⁰⁶ Böylece şehrin kenar mahallelerine yerleşmek durumunda kalan Evs ve Hazreciler, bölgedeki kabilelerin saldırılardan korunmak için Yahudilerle civâr ve hılf anlaşmaları yapmış, onlarla ılımlı ilişkiler geliştirmişlerdir.⁴⁰⁷ Ancak siyasal ve ekonomik baskılara, itibar ve saygınlıklarını yitirdikleri davranışlara maruz kalmış; nihayetinde Gassâniler ve müttefik Arap kabilelerinden aldıkları destekle Yahudilere üstünlük sağlayarak hâkimiyeti ele geçirmişlerdir. Böylelikle Beni Kureyza ve Beni Nadîr kabileleri, şehrin etrafındaki mahallere yerleşmeye mecbur kalmıştır. Beni Kaynuka kabilesi ise Hazrec'in himayesine girip şehrin merkezine yerleşmeyi başarinca, Beni Kureyza ve Beni Nadîr kabileleri de Evs kabilesiyle ittifak kurmuştur. Bir süre sonra Yahudilerin de kışkırtmasıyla aynı soydan gelmelerine rağmen Evs, Hazrec kabileleri ve müttefikleri arasında çatışmalar başlamış, bu kabileler pek çok kez birbirleriyle savaşımlardır. Hicretten 5 yıl öncesine tekabül eden Buâs Savaşı da bunların en sonuncusu ve kanlısı olarak tarihe geçmiştir.⁴⁰⁸

Bu kadar çatışma ve savaşımlara rağmen Yahudiler, dinî, sosyal, kültürel ve ekonomik alanda toplumda etkin konumda olmayı başarmış, bu durum onların Arapların yaşamı üzerinde de etkili olmalarını sağlamıştır.⁴⁰⁹ Menât isimli bir puta tapan putperest Araplar,⁴¹⁰ Yahudilerle bazı sosyal aktivitelerde ve ticarî alanda bir araya gelip birbirlerinin itikat ve ibadetlerine müdahale etmeden yaşamışlarsa da⁴¹¹ Arapların Yahudi dindarlığından büyük ölçüde etkilendikleri kabul edilmektedir. Özellikle dinî düşüncenin gelişmesinde “Allah” inancı, bazı peygamber ve ümmetlerinin kıssalarına dair bilgiler, meleklerle ilgili haberler ve meleklerin Allah'a bağlılıkları gibi dinî nitelik taşıyan düşüncelerde onların etkisi altında kalmışlardır.⁴¹² Putlara ibadet eden, cennet, cehennem, kıyamet, kitap gibi konulara inanmayan müşrik Arapların,⁴¹³ Yahudilerle ilişkilerinden sonra bu kavramlara aşina olup kabullenmeye başladıkları rivayet edilmektedir. Semavî

⁴⁰⁶ Mevdûdî, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı*, II, 486.

⁴⁰⁷ Kılınçlı, *Nüzul Sürecinde Müslümanların Gayrimüslimlerle İlişkileri -Medine Dönemi 622-625 Yılları Arası-*, s. 18.

⁴⁰⁸ Bozkurt-Küçükbaşçı, “Medine”, *DİA*, XXVIII, 306; Mevdûdî, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı*, II, 486-487.

⁴⁰⁹ Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, I, 403.

⁴¹⁰ Algül, Hüseyin, “Evs”, *DİA*, İstanbul 1995, XI, 541.

⁴¹¹ Kılınçlı, *Nüzul Sürecinde Müslümanların Gayrimüslimlerle İlişkileri -Medine Dönemi 622-625 Yılları Arası-*, s. 25.

⁴¹² Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, I, 403.

⁴¹³ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 540.

bir dine ve peygambere tabi olan Yahudiler, kendilerini Araplardan üstün görmüş, Araplar da onların bu konudaki üstünlüklerini kabul etmiştir.⁴¹⁴ Çocuğu olmayan ya da sık sık çocuğu ölen kadınların bir sonraki doğumda çocuklarının hayatta kalmasına karşılık onu Yahudi yapacaklarına dair adakta bulunmaları da, Yahudilerin Arapların yaşamındaki etkin konumlarını gösterir niteliktedir.⁴¹⁵

Evs ve Hazrec kabileleri siyasî açıdan Yesrib'te hâkim konumda olmalarına rağmen birbirleriyle çatıştıkları için merkezî otoriteyi sağlayamamışlardır. Bu nedenle gerek merkezdeki genel idare eksikliği, gerekse kabilelerin inançlarını mahalli olarak yaşaması gibi sebepler, şehrin merkezinde putperest inancın etkilerini görünür kılmamıştır. Yesrib toplumu için önemli bir put olan Menât'ın şehrin dışında olması da hesaba katıldığında, Menât'ın yanında uygulanan âyinler ve Mekke'ye yapılan hac ve umre dışında toplumsal ibadetlerin şehirde yaygın olmadığı görülmektedir.⁴¹⁶

Müşrik Araplar, Yesrib'te Yahudilerle beraber yaşamalarından dolayı, kulakları nübüvvet, vahiy, kitap, şariat gibi kavramlara alışmış,⁴¹⁷ semavî bir dine girmeye hazır hale gelmişlerdir. Yahudilerin Evs ve Hazrec'le tartıştıkları vakit, sık sık kendilerini kurtaracak bir nebinin geleceğini dile getirmeleri,⁴¹⁸ Arapların zihnine yer etmiş, Hz. Peygamber geldiği vakit, onun beklenen nebi olduğu inancıyla davetine icabet etmelerinde etkili olmuştur.⁴¹⁹

Hiz. Peygamber Medine'ye hicret etmeden önce, Evs ve Hazrec kabilelerinin ileri gelenlerinden çoğunun Akabe'de Hiz. Peygamber'e biat etmiş olmaları ve kendilerine Kur'an'ı tebliğ etmek üzere muallim gönderilmesi gibi sebepler İslâmiyet'in, Medine'de hızla yayılmasında etkili olmuştur.⁴²⁰ Dolayısıyla Hiz. Peygamber Medine'ye hicret ettiğinde büyük bir dinî grubun bu beldede hazır bulunduğu ve Hiz. Peygamber'in yetkileri henüz net olmasa da toplumda önemli bir siyasî konuma sahip olduğu bilinmektedir.⁴²¹ Öte yandan Medine'de Müslüman olduğunu iddia eden, dış görünüş, namaz ve oruç bakımından kendilerini İslâm'a bağlayan bir grup münafığın da bulunduğu

⁴¹⁴ Kılınçlı, *Nüzul Sürecinde Müslümanların Gayrimüslimlerle İlişkileri -Medine Dönemi 622-625 Yılları Arası-*, s. 25.

⁴¹⁵ Mevdûdî, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hiz. Peygamber'in Hayatı*, II, 487.

⁴¹⁶ Safa, Mustafa, "Hicret Öncesi Medine'de (Yesrib'de) Sosyal ve Dini Hayat", *Toplum Bilimleri Dergisi*, Temmuz-Aralık 2012, sayı: 6 (12), s. 202.

⁴¹⁷ Mevdûdî, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hiz. Peygamber'in Hayatı*, II, 487.

⁴¹⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 428-429.

⁴¹⁹ Safa, "Hicret Öncesi Medine'de (Yesrib'de) Sosyal ve Dini Hayat", s. 211.

⁴²⁰ Derveze, *Kur'an'a Göre Hiz. Muhammed'in Hayatı*, II, 208.

⁴²¹ Watt, W. Montgomery, *Hiz. Muhammed Medine'de*, çev. Süleyman Kalkan, Kuramer Yayınları, İstanbul 2020, s. 29.

ve bunların büyük kesiminin Evs ve Hazrec kabilelerinden olduğu rivayet edilmektedir.⁴²²

3.1.2. Medine’de Ehl-i Kitapla İlişkiler

Ehl-i kitap deyimi “ilâhî bir kitaba inananlar” manasına gelmektedir. Bu tanıma göre Müslümanların da bu terkinin içerisinde yer alacağı düşünülebilir. Ancak daha önce de bu konuda bilgi verildiği gibi ilâhî kitaplardan yalnızca Kur’ân’da yer alan bu tamlama, terim olarak Müslümanların dışında kutsal kitap sahibi olan din mensuplarını ifade etmektedir.⁴²³

Medine’ye hicret edildiği sırada şehrin yarı nüfusu özellikle Yahudilerden oluşmaktaydı. Yahudilerin bölgeye ne zaman yerleştikleri hakkında kesin bilgi bulunmamakla beraber burada bulunan Yahudilerin Arapçayı ana dili gibi kullandıkları, çocuklarına ve kabilelerine Arap isimleri verecek kadar Arap kimliğine bürünmüş oldukları bilinmektedir. Komşuları putperest Araplar gibi Medineli Yahudiler de kabilelere ayrılmış, birbirlerine muhalif ufak zümreler halinde yaşamaktaydılar. Dünyanın birçok yerinde küçük gruplar halinde yaşayan Yahudiler, kendi aralarındaki yardımlaşma ve dayanışmanın da etkisiyle uluslararası ticarete girişim sağlamış, ziraat ve sanayi alanındaki çalışmaları ile şehrin ekonomik faaliyetini ele geçirmeyi başarmışlardır.⁴²⁴ Ancak ekonomik yönden şehre hâkim olsalar da kültürel yönden Arapların etkisinde kaldıkları söylenebilir. Özellikle dil açısından İbrânîce bilmelerine rağmen yerli ahaliye uyarak Arapça konuşmaları,⁴²⁵ İbrânîce bilmeyen Araplar için Tevrat’ı Arapça tefsir etmeleri⁴²⁶ de bunu kanıtlar niteliktedir.⁴²⁷

Hicretten önce Hz. Peygamber ve Yahudiler arasında doğrudan bir görüşmenin söz konusu olmadığı bilinmektedir.⁴²⁸ Bununla beraber Hz. Peygamber Kur’ân vahyinin kendisinden önce gelen vahiyleri tasdik ve teyit eden bir kelam olduğu bilinciyle⁴²⁹ Yahudilerin kendisini Peygamber olarak kabul edeceği ve kendisine destek olunacağı

⁴²² Derveze, *Kur’an’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı*, II, 208.

⁴²³ Kaya, “Ehl-i Kitap”, *DİA*, X, 516-517.

⁴²⁴ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, s. 474-476.

⁴²⁵ Carl Brockelman, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, çev. Neş’et Çağatay, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1954, s. 11.

⁴²⁶ Kılınçlı, *Nüzul Sürecinde Müslümanların Gayrimüslimlerle İlişkileri -Medine Dönemi 622-625 Yılları Arası-*, s. 25.

⁴²⁷ Çelikkol, Yaşar, “Cahiliye Döneminde Yesrib’in Etnik Yapısı”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Elazığ 2005, cilt: 15, sayı: 1, s. 331.

⁴²⁸ Watt, *Hz. Muhammed Medine’de*, s. 241.

⁴²⁹ Yûnus 10/37; Ahkâf 46/10.

umudunu taşımış ve Medine'nin ilk yıllarında kişisel ilişkiler sayesinde onları kazanmayı hedeflemiştir.⁴³⁰ Böylelikle Hz. Peygamber tarafından formüle edilen ilk anayasa, Müslümanların yanında Yahudilerin din, can, mal güvenliğinin sağlandığı barış ilkesine dayalı olmuştur.⁴³¹ Ancak ekonomik alandaki varlıkları, kutsal bir kitaba sahip olmaları, soy ve ırklarının üstünlüğü ile övünen Yahudiler, kendi dinlerini bırakıp yeni bir dine girmede istekli davranmamışlardır.⁴³² Üstelik Hz. Peygamber'in Medine'ye gelişinden rahatsız olan, İslâm'ın yayılmasından endişe eden ve kendilerinin zaten hidayet üzere olduklarını düşünerek İslâm çağrısının dışında tutulacakları zannına sahip olan Yahudiler, Hz. Peygamber'in kendi dinlerine katılmasını dahi beklemişlerdir.⁴³³ Fakat Hz. Peygamber onları İslâm'a davet etmiş, onların yanlış tutum ve davranışlarını eleştirmiştir. Yahudiler ise Medine döneminin ilk günlerinden itibaren İslâm davetini reddetmiş, Hz. Peygamber'in önder kabul edilmesiyle birlikte kendi otoritelerinin sarsıldığını fark ederek Müslümanlara karşı kin beslemiş ve İslâm muhalifi gruplarla iş birliği yapmışlardır.⁴³⁴

Medine döneminin ilk yıllarında Yahudilerle yakın ilişkiler kurulurken daha sonraları bu durum oldukça uzak ve şiddet içeren bir seyirde ilerlemiştir.⁴³⁵ Mekke döneminde Yahudi gruplarının oldukça az olmasına rağmen Kur'ân, Yahudiler hakkında övgü içerikli ifadelerde bulunurken, Medine döneminde Yahudilerle daha yakından temas kurulsa da bu tutum zamanla eleştiri mahiyetli olmuş, Yahudiler ve Müslümanlar arasındaki ilişkiler kötüye gitmiştir.⁴³⁶ Bu da Kur'ân'ın nüzûl sürecinde gerek müşrikler, gerekse Ehl-i kitapla ilişkilerin tek bir boyuta bağlı söylem ve pratikte kalmadığını göstermektedir.⁴³⁷

Kur'ân'da Hristiyanların durumunu anlatan âyetler,⁴³⁸ genel bir muhtevaya sahiptir. Onların geçmişleri ile o anki durumları birbiri ile ilişkilendirilerek bir bütün halinde anlatılmaktadır. Ahlakî anlamda bazı kişilik özelliklerinden, aralarındaki uyuşmazlık ve ayrışmalardan bahsedilmekte, Hz. İsa'nın gerçekte Allah'a çağırın bir

⁴³⁰ Watt, *Hz. Muhammed Medine'de*, s. 241; Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, II, 300.

⁴³¹ Hamidullah, Muhammed, *Mecmûatü'l-Vesâiku's-Siyâsiyye li'l-Ahdi'n-Nebevî ve'l-Hilâfeti'r-Râşide*, Dâru'l-Nefâis, Beyrut 1987, s. 61.

⁴³² Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, s. 476.

⁴³³ Bakara 2/111, 120, 135.

⁴³⁴ Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, II, 299-301.

⁴³⁵ Paçacı, Mehmet, "Kur'an'da Ehl-i Kitap Anlayışı", *Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları*, Ankara 2004, s. 62.

⁴³⁶ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, s. 476-478.

⁴³⁷ Kılınçlı, *Nüzul Sürecinde Müslümanların Gayrimüslimlerle İlişkileri -Medine Dönemi 622-625 Yılları Arası-*, s. 288.

⁴³⁸ Bakara 2/253; Âl-i İmrân 3/52-53; Mâide 5/14-16, 46-47; Hadîd 57/27; Saff 61/14.

davetçi olduğu halde kendilerinin bu çizgiden ayrılmış oldukları hatırlatılmaktadır. Bununla birlikte Hristiyanların durumu hakkında eleştiri içeren âyetler,⁴³⁹ Yahudiler hakkında inen âyetler kadar sert ve katı olmamıştır. Hristiyanların övüldüğü, bazı davranış ve tutumlarının takdir edildiği âyetler⁴⁴⁰ de bulunmaktadır.⁴⁴¹ Ancak Kur'an'da Yahudilere nazaran Hristiyanlıktaki yaygın kanaat ve inanış daha fazla eleştirilmiştir.⁴⁴²

Medine'de inzâl edilen sûrelerde Hristiyanlar hakkında onların inançları, ihtilafları, Hz. İsa ile annesi hakkındaki düşünceleri ve Havarilerden bahseden birçok âyet bulunması, Hz. Peygamber'in Medine'de Hristiyanlar ile karşılaştığı, onları İslâm'a davet ettiği ve onlarla birtakım tartışmalara girdiğini göstermektedir. Onlardan bazıları bu davete icabet etmiş, bazıları ise isyan ve düşmanlığa teşebbüs etmişlerdir. Bununla beraber Hz. Peygamber'in Medine'de tanıştığı veya temas kurduğu Hristiyanlar içerisinde bedevîler, kendisini Allah'a adayan ruhban ve zahitler, liderler veya zayıf halk tabakasından oluşan kişiler olmak üzere birbirlerinden tamamen farklı gruplar bulunmaktadır.⁴⁴³

Medine'deki Hristiyanlar, Yahudiler kadar güçlü, peygamberle ve Müslümanlarla çatışabilecek ve onları günlük yaşamlarında rahatsız edebilecek bir konumda değildirler ve şehirde küçük gruplar halinde yaşamaktadırlar.⁴⁴⁴ Dolayısıyla Hristiyanlarla ilişkilerin, Yahudilerle olduğu kadar yakın olmasa da daha dengeli bir düzende ilerlediği görülmektedir. Ancak Peygamber döneminden sonraki zamanlarda bu durum tersine dönmüş, Yahudilerle Müslümanlar müttefik olma konumuna dahi gelirken Hristiyanlarla ilişkiler pek de iyiye gitmemiştir. Hatta haclı seferleri Hristiyanlarla olan bu kötü ilişkiyi zirveye taşımıştır. Bu nedenle Kur'an'dan sonraki hayatı, Kur'an'ın nüzûl dönemine ait sözlerden yola çıkarak tespit etmek doğru bir yaklaşım olmayabilir. Nitekim modern zamanda Yahudi-Hristiyan ittifakı da Müslümanlar açısından ayrı bir durum oluşturmaktadır. Bu yüzden Kur'an'da Müslümanların diğer topluluklarla olan ilişkilerinde kuralcı bir tanımlama yapılmadığı, Müslümanların çıkarlarının ve diğer toplulukların tutumlarının belirleyici rol oynadığı ve buna yönelik değişkenliklerin bulunduğu görülmektedir.⁴⁴⁵

⁴³⁹ Mâide 5/17, 72-76, 116-117, Tevbe 9/30-31.

⁴⁴⁰ Âl-i İmrân 3/52-53; Mâide 5/82-86, 111; Hadîd 57/27.

⁴⁴¹ Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, II, 379-380.

⁴⁴² Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, s. 474.

⁴⁴³ Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, II, 377-386.

⁴⁴⁴ Kılınçlı, *Nüzul Sürecinde Müslümanların Gayrimüslimlerle İlişkileri -Medine Dönemi 622-625 Yılları Arası-*, s. 349.

⁴⁴⁵ Paçacı, "Kur'an'da Ehl-i Kitap Anlayışı", s. 62-63.

Sonuç olarak, Medine’de Ehl-i kitapla ilişkiler, Kur’ân’ın nüzûl sürecine göre inen âyetler çerçevesinde değerlendirildiğinde, Kur’ân vahyinin iletişim çerçevesinde sunduğu stratejinin de ortaya çıktığı söylenebilir. Evrensel boyutta birçok mesaj içeren bu ilahî kitabın nüzûl dönemindeki Ehl-i kitap ile kurduğu diyalog, günümüz Hristiyan ve Yahudi toplulukları ile karşılaştırma meselesine de açıklık getirebilir. Nitekim gerek o dönemde gerekse günümüzde topluluk olarak bir arada yaşama, geçinme ve diyalog halinde kalabilme yolunu Kur’ân rehberliğinde tespit edebilmek, Kur’ân’ın mesajlarını gözlemlemeyi gerektirdiği gibi Kur’ân’ın indiği günden bugüne dek hidayet kaynağı oluşunu anlamlandırmayı da kolaylaştırabilir.

3.1.3. Medine’ye Gelen Necranlı Hristiyan Heyeti

Medine’de nâzil olan Kur’ân ayetleri, Hz. Peygamber ve Hristiyanlar arasında birtakım münakaşa ve münazaraların yaşandığını göstermektedir. Bunlardan en önemlisi, Yemen’den gelen Necran heyeti ile gerçekleşmiştir.⁴⁴⁶ Hristiyanlarla ilgili en kapsamlı bilgi malzemesinin bulunduğu sûre olan Âl-i İmrân sûresinin iniş sebebi de müfessirlerin çoğunun kabul ettiği görüşe göre Medine’ye gelen Necranlı Hristiyanlar ile Hz. Peygamber arasında geçen tartışmaya bağlanmaktadır.⁴⁴⁷ Bu sebeple, çalışmamızın ana konusu olan Meryem kıssasının Âl-i İmrân sûresinde geniş bir şekilde ele alınması bakımından bu bölümde sûrenin tarihsel arka planını ve muhatap aldığı grupları daha yakından inceleme adına Necranlı Hristiyanlar hakkında birtakım bilgiler sunulması gerekli görülmüştür.

Yemen’in kuzeyinde yer alan Necran, ticaret yoluyla bölgede Hristiyanlığın yayılmaya başladığı bir merkez konumundadır. Ancak Himyerîlerin bölgeyi ele geçirmesinden sonra bu yayılma durmuş, hatta bir Yahudi olan Himyerî hükümdarı Zû Nuvâs, dinlerinden dönmeleri için Hristiyanlara baskı ve işkence uygulayarak onları katletmiştir. Uhud denilen çukurlara atılıp yakılarak öldürülen bu Hristiyanlardan, Burûc sûresinde de bahsedildiği rivayet edilmektedir.⁴⁴⁸

Necran Hristiyanlarının yaşadığı katliam üzerine Rum meliki, Habeş Necâşîsinden Necranlılara yardım etmesini talep etmiştir. Bunun üzerine Habeş kralı, içlerinde Ebrehe’nin de bulunduğu bir orduyu Yemen’e göndermiş ve Zû Nuvâs mağlup

⁴⁴⁶ Derveze, *Kur’an’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı*, II, 395.

⁴⁴⁷ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil bin Süleymân*, I, 271; Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, V, 171; Yazır, *Hak Dîni Kur’an Dili*, II, 252-253.

⁴⁴⁸ Bilge, Mustafa L., “Necran”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 507.

edilmiştir. Daha sonra Ebrehe, bu bölgede hâkimiyet kurarak Arapların hac ibadetini buraya çevirme düşüncesiyle San'a'da büyük bir kilise inşa etmiştir.⁴⁴⁹ Ebrehe'nin çeşitli imar faaliyetleriyle Hristiyan kültürünün bu bölgede yayılmasını hedeflemesi sonucu, Habeş yönetiminde kalan Yemen'de Hristiyanlık tekrar etkisini göstermeye başlamıştır.⁴⁵⁰ Böylelikle Necran kasabası dönemin en önemli Hristiyan merkezlerinden biri olmuştur. Hatta burada Kâbe'ye nazire olarak yapılmış "Kâbe-i Necran" adında bir kilise dahi bulunmaktadır. Hristiyanlar bu kiliseyi kutsal kabul edip, saygı göstermişlerdir. Bu kilisede bulunan piskoposların da içinde bulunduğu bir heyet, Medine'ye Hz. Peygamberle görüşmeye gelmiştir.⁴⁵¹

Necranlı heyetin Hz. Peygamber'le nerede veya hangi tarihte görüştüğüne dair kaynaklarda farklı rivayetler bulunmaktadır. Heyetin Mekke'ye geldiğine dair aktarılan bir rivayete göre yirmi kişiye yakın Hristiyan'ın Hz. Peygamber'le görüştikleri, onu dinledikten sonra ona iman ettikleri ve bunların Necran halkından olduğu söylenilmektedir.⁴⁵² Diğer taraftan Mekke döneminde araştırma amacıyla Hz. Peygamber'in yanına gelip onunla konuşan, görüşen, dinledikleri âyetlerin daha önce gönderilen peygamberlerin getirdikleri ile bağdaştığını gören ve İslâm'ı kabul eden bazı Hristiyan gruplarından da bahsedilmektedir. Bu durum İslâm'ın diğer beldelere yayılmasını ve insanlar üzerindeki etkisini gösterir mahiyettedir. Bununla beraber Hz. Peygamber'in İslâm'a davet çağrısı daha çok Medine döneminde geniş kitlelere ulaşmıştır. Yemen ve Habeşistan'dan bir grup Hristiyanın da Medine'ye geldiği, bunlardan bazısının kendi dinlerinde kalmakta direnip, bazısının Hz. Peygamber'in çağrısına kulak vererek onu doğruladığı rivayet edilmektedir.⁴⁵³

İbn Hişâm'dan gelen rivayete göre, Necran'dan Medine'ye altmış kişilik bir heyet gelmiştir. Bu heyette yer alanlardan ön dördü eşraftandır. Bunların içinden üç kişi bu elçilerin liderleridir. Elçiler arasında dinî inanış bakımından Hz. İsa'nın ölümleri diriltmesi, hastaları iyileştirmesi gibi sebeplerden dolayı onun ilah olduğunu öne sürenler, babası

⁴⁴⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 37, 43. Tarihte "Fil olayı" olarak geçen hadisenin cereyan etmesi de bu olaylardan yaklaşık 26 yıl sonra gerçekleşmiştir. Bkz. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, s. 245-246.

⁴⁵⁰ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, s. 243-244. Hristiyanların da Yahudiler gibi yerel nüfuza ve dinlerinin yayılmasına büyük önem verdikleri, zamanla bölgede Yahudiler ve Hristiyanların oldukça geniş bir alana yayılarak Arap Yarımadası'nda Tevrat, İncil ve birçok peygambere dair kıssa kültürünün gelişmesinde de etkili olduklarına dair önemli bilgiler nakledilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Döner, Ertuğrul, "Dine İlişkin Bazı Bilgi, Rivayet ve Kıssaların Hareket Noktası: Yemen/Yemen Yahudi ve Hristiyanları", *Dinî Araştırmalar*, 2015, cilt: 18, sayı: 46, s. 209-232.

⁴⁵¹ Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, II, 256.

⁴⁵² İbn İshâk, *Sîretu İbn İshâk*, s. 199-200.

⁴⁵³ Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, II, 378, 387-388.

olmadığından ötürü onun Allah'ın oğlu olduğunu iddia edenler ve Allah'ın “yaptık, emrettik, hükmettik” gibi ifadeler kullanmasından dolayı Hz. İsa'yı üçün üçüncüsü olarak görenler bulunmaktadır. Hz. Peygamber bu kişileri İslâm'a davet etmiş, fakat onlar kendilerinin zaten Müslüman olduklarını dile getirmişlerdir. Hz. Peygamber ise onların Allah'ın çocuk edindiğine dair iddiaları ve haça ibadet etmelerinin İslâm'a uygun olmadığını ifade etmiştir. Bunun üzerine Hz. İsa'nın babası hakkında sorular soran Hristiyanlara cevap niteliğinde Âl-i İmrân sûresinden ilk seksen küsur âyetin nâzil olduğu rivayet edilmiştir.⁴⁵⁴

Derveze, İbn Hişâm'dan gelen rivayette herhangi bir tarih bildirilmediğini fakat Âl-i İmrân sûresinin ilk yarısının bu olayla irtibatlandırıldığı gerekçesiyle ve diğer yarısının da Uhud savaşı ile ilgili olduğunu belirterek heyetin Uhud savaşından önce gelmiş olması ihtimali üzerinde durulduğunu ifade etmektedir. Ancak kendisi Mekke ve Medine arasında cereyan eden savaşlardan ötürü bunun imkânı olamayacağını dile getirerek heyetin hicretin altıncı yılı Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra geldiğini kaydetmiştir.⁴⁵⁵ Derveze'nin tefsirinde Âl-i İmrân sûresinin nüzûl sırasına göre seksen dokuzuncu, medenî sûreler arasında ise üçüncü sırada yer aldığı görülmektedir.⁴⁵⁶ Derveze, nüzûl sırası göz önüne alındığında heyetin Uhud savaşından önce gelmiş olabileceğini söylerken Mekke'nin fethinden sonra Ebû Süfyan'ın Hz. Peygamber tarafından Necran heyetine mektup yazdığına şahitlik etmesi haberi itibarıyla hicretin dokuzuncu senesine denk gelen bir tarihe de işaret etmektedir.⁴⁵⁷

Kısacası Necran heyetinin geldiği sene ile ilgili müfessirlerin yaklaşımı birbirinden farklıdır. İbn Kesîr, Necran heyetinin, “senetü'l-vüfûd-elçiler yılına” denk gelen hicretin dokuzuncu senesinde geldiğini kaydetmektedir.⁴⁵⁸ Câbirî ise Uhud savaşından önce hicretin üçüncü yılında geldiğini kabul etmekte, Hz. Peygamber ile heyet arasında geçen konuşmalarda Bedir savaşının da konu edildiğini söylemekte ve Müslümanların kazandıkları zaferden Habeşistan veya diğer kanallarla haberdar olan Necranlıların harekete geçmesine sebebiyet verdiği ihtimaline değinmektedir.⁴⁵⁹

İbn Âşûr da sûrenin Bedir savaşı esnasında indiğini kaydetmektedir. Aynı zaman zarfında birkaç sûrenin inmiş olabileceği ihtimalini de hatırlatarak “Bu sûre falanca

⁴⁵⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 573-576.

⁴⁵⁵ Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, II, 396.

⁴⁵⁶ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, I, 16.

⁴⁵⁷ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, V, 105-106.

⁴⁵⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I, 307.

⁴⁵⁹ Câbirî, *Fehmu'l-Kur'âni'l-Hakîm*, III, 135, 159.

sûreden sonra inmiştir.” şeklinde kullanılan ifadelerin, birinin nüzûlünün diğerinin nüzûlünden önce başlayıp devam etmesi şeklinde izah etmektedir. Necran heyeti ile ilgili kısmın hicretin dokuzuncu yılında indiğini söyleyen müfessirlerin, o senenin elçiler yılına denk gelmesinden kaynaklı böyle düşündüklerini ifade eden İbn Âşûr, sûrenin ilk yıllarda indiği dikkate alındığında bunun elçiler yılından önce gerçekleştiğini dile getirmektedir.⁴⁶⁰

Sûrenin içerisindeki bazı bölümlerin farklı sebeplere binaen muhtelif zamanlarda inmiş olabileceğine dikkat çekenler olduğu gibi⁴⁶¹ hicretin üçüncü yılında inmeye başlayan sûrenin tamamlanmasının hicretin dokuzuncu yılına kadar sürdüğü de söylenmektedir.⁴⁶²

3.2. Ana Hatlarıyla Âl-i İmrân Sûresi

Âl-i İmrân sûresinin sebep-i nüzûlü hakkında Necran heyetinin Medine’ye gelerek Hz. Peygamber ile diyalog kurduklarına dair rivayetler bir önceki bölümde aktarılmıştı. Buna binaen sûrenin iniş sebebinin daha çok Hristiyanlarla ilgili olduğu düşünülmektedir. Ancak Mukâtil bin Sülaymân’ın sûrenin başındaki âyetlerin Yahudiler hakkında indiği görüşü bulunmakla birlikte İbn İshâk’tan gelen rivayete göre sûrenin 62. âyeti olan mübâhele âyetinin sonuna kadar olan kısmın Hristiyanlarla ilgili olduğu belirtilmekte ve müfessirlerin çoğunun bu görüş üzerinde yoğunlaştığı rivayet edilmektedir.⁴⁶³

Sûrenin tevhid ve tenzih içeren ifadelerle başlaması, Hristiyanların aleyhine olduğunu göstermekte ve muhatabın daha çok Hristiyanlar olduğunu düşündürmektedir. Bununla birlikte bazı âyetler, Yahudileri de kapsamaktadır.⁴⁶⁴ Özellikle sûrenin 20. âyetinden sonra hitap, Hz. Peygamber’e yönlendirilmiş ve haksız yere Peygamberi öldüren, ateşin kendilerine ancak sayılı günlerde dokunacağı iddiasında bulunan Yahudilerin karakterlerine işaret edilmiştir. Yahudiler hakkında kullanılan bu nitelikler, aynı şekilde Hristiyanlardan bir grup hakkında da kullanılmış olabilir. Ya da bu ifadeler, elçilerle yapılan tartışmada Yahudilerin onları İslâm çağrısından döndürmelerine dair bir

⁴⁶⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, III, 143-146.

⁴⁶¹ Yılmaz, Hakkı, *Tebyînü’l-Kur’an İste Kur’an*, İşaret Yayınları, İstanbul 2010, X, 11.

⁴⁶² Işık, Emin, “Âl-i İmrân Sûresi”, *DİA*, İstanbul 1989, II, 307.

⁴⁶³ Yazır, *Hak Dîni Kur’an Dili*, II, 252.

⁴⁶⁴ Emiroğlu, H. Tahsin, *Esbâb-ı Nüzûl (Kur’an Ayetlerinin İniş Sebepleri ve Tefsirleri)*, Yeni Kitap Basımevi, Konya 1966, II, 1.

takım oyunlar içinde olduklarını gösterebilir.⁴⁶⁵ Bununla birlikte Hz. Peygamber ve Necranlı Hristiyanlar arasında gelişen tartışmaya Yahudiler de dâhil olmuş ve bu tartışma bir süre Yahudi-Hristiyan çatışmasına dönüşmüştür.⁴⁶⁶ Kısacası Âl-i İmrân sûresinin ilk âyetleri, Necranlı Hristiyanlar ile Hz. Peygamber arasında geçen münakaşanın bir kesitini sunsa da Yahudilerin de orada bulunduğu, zaman zaman bu tartışmalara iştirak ettiği ve o sırada inen âyetlerin muhatabı oldukları görülmektedir.

Sûrenin mukaddime bölümünde İslâm itikadının özü, güçlü ifadelerle ortaya koyulmuştur. Nitekim Necran heyetinin gelişindeki temel amaç da İslâm'ın teslis inancına karşı tutumunu öğrenmek ve İslâm'da Hz. İsa'nın ulûhiyeti hakkındaki düşünceleri sorup tartışmaktır. Buna göre sûrede, Necranlıların ortaya attıkları şüphelere cevap niteliğinde, Allah'ın tüm insanları ana rahminde dilediği gibi şekillendirdiği, yarattığı belirtilmiş,⁴⁶⁷ kendisine beşer eli değmeyen Meryem'in rahminde de İsa'nın yaratıldığı ve bu özel yaratılışa rağmen Hz. İsa'nın beşer olarak kalmaya devam edeceği vurgulanmıştır.⁴⁶⁸ Ayrıca, "Hayy (diri) ve Kayyûm (herşeyi elinde bulunduran) olan Allah'tan başka ilah olmadığını"⁴⁶⁹ açıklayarak başlayan sûrede, Hz. İsa'nın Allah'ın oğlu olduğu halde çarmıha gerilerek öldürüldüğü düşüncesine sahip Hristiyan akidesine atıfta bulunulduğu görülmektedir.⁴⁷⁰

Hz. İsa'nın ilah olduğunu düşünen Necranlı Hristiyanların bu inançlarını herhangi bir fiilî baskı yaşamadan Peygamber mescidinde savunuyor olmaları, İslâm'ın inanç ve ifade özgürlüğüne verdiği önemi de ortaya koymaktadır.⁴⁷¹ Zira Kur'ân vahyi diğer dinlerle münasebetlerde olduğu gibi Hristiyanlarla kurulan diyalogda da çatışma değil, vahiy geleneğine bağlı ortak bağlantılar üzerinden hareket edilmesini öngörmektedir.⁴⁷²

Sûrenin ilerleyen âyetlerinde Tevrat ve İncil gibi Kur'ân'ın da insanları doğru yola yöneltmek üzere Allah katından gönderildiği ve bu kitapların birbirini desteklediği izah edilmiştir. Kur'ân'ın tefsir ve te'vilinde gözetilmesi gereken usul hakkında önemli ilkeleri ihtiva eden muhkem-müteşâbih gibi Kur'ân âyetlerinin bazı bölümlerinden bahsedilmiştir. Bu bağlamda Allah'ın peygamberlerine gönderdiği vahyin bazıları kesin

⁴⁶⁵ Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, II, 400-401.

⁴⁶⁶ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, s. 517.

⁴⁶⁷ Âl-i İmrân 3/6.

⁴⁶⁸ Câbirî, *Fehmu'l-Kur'âni'l-Hakîm*, III, 159.

⁴⁶⁹ Âl-i İmrân 3/2.

⁴⁷⁰ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, s. 517.

⁴⁷¹ Şimşek, M. Sait, *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri*, Beyan Yayınları, İstanbul 2012, I, 308-309.

⁴⁷² Kılınçlı, *Nüzul Sürecinde Müslümanların Gayrimüslimlerle İlişkileri -Medine Dönemi 622-625 Yılları Arası-*, s. 355.

anlamlar içeren muhkem âyetler, bazıları da derin ve hikmetli manalar taşıyan, öznel, sembolik veya çok yönlü anlamlara karşılık gelen müteşâbih âyetlerden oluşmaktadır.⁴⁷³ Bu kavramlar hakkında müfessirlerin birbirinden farklı yorumları bulunmasıyla birlikte konumuzla alakalı bulduğumuz bazı yorumlar dikkatimizi çekmiştir. Buna göre “müteşâbih âyetten” kastın, Necran heyetinin Hz. Peygamber’e “Sen de İsa’nın Allah’ın ruhu ve kelimesi olduğunu söylemiyor musun?” şeklinde yönelttikleri soru ile alakalı olduğu ifade edilmektedir.⁴⁷⁴ Onların maksatları, Kur’ân’daki “rûh ve kelime” tabirlerini kendi amaçlarına uygun şekilde yorumlayarak Hz. İsa’nın beşer olmayıp Allah’ın ruhu olduğuna dair inançlarına destek bulmalarıdır. Tevhid inancının kesin ifadelerle belirtildiği, Allah’ın evlat edinmesini reddeden muhkem âyetlere uymayıp, te’vile müsait olanlara yönelmeleridir.⁴⁷⁵ Câbirî, Necranlıların bu tavırlarını “Biz Meryem’e ruhumuzu⁴⁷⁶ gönderdik,⁴⁷⁷ ruhumuzdan üfledik.”⁴⁷⁸ gibi âyetlere iltica ederek, Allah-Hz. İsa ilişkisini baba-evlat ilişkisine benzettiklerinden kaynaklandığını söylemekte ve asıl “müteşâbih”in, onların yaptıkları bu mukayese olduğuna dikkat çekmektedir. Allah’ın Hz. Meryem’in rahmine üflemesi, onu varlık alanına çıkarmayı ifade eden “ol” hitabının gereğidir ve Hz. İsa’nın yaratılması, ilerleyen âyetlerde de işaret edileceği gibi Hz. Âdem’in yaratılmasına benzetilmektedir.⁴⁷⁹

Muhammed Esed, Kur’ân’ın müteşâbih pasajlarını gelişigüzel yorumlamanın neticesinde ilahî mesajın özü ve gayesiyle uyuşmayan tezler çıkabileceğine dikkat çekmektedir. Bu bağlamda Hz. İsa’nın orijinal mesajının özensiz ve ölçsüzce yorumlanması sonucu takipçileri tarafından ilahlaştırılması hususunda en belirgin örneklerin bu sûrede sunulduğunu, hepsi de İmrân ailesi kuşağından olan Hz. Meryem, Hz. İsa ve Hz. Yahya’nın babası Hz. Zekeriya’nın kıssaları üzerinde durulduğunu ifade etmektedir. Burada Hz. İsa’nın ulûhiyeti ile ilgili Hristiyan doktrininin irdelendiğini, Hz. İsa’nın insanları yalnızca Allah’a kulluğa davet ettiğinin, onun beşerî tabiatı ve faniliğinin vurgulandığını dile getirmektedir.⁴⁸⁰

⁴⁷³ Işık, “Âl-i İmrân Sûresi”, *DİA*, II, 308.

⁴⁷⁴ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, I, 369; Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl (Kur’an Ayetlerinin İniş Sebepleri ve Tefsirleri)*, II, 13; Câbirî, *Fehmu’l-Kur’âni’l-Hakîm*, III, 171.

⁴⁷⁵ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, I, 369; Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadis*, VII, 114.

⁴⁷⁶ Câbirî burada geçen “ruh” lafzının müfessirler tarafından “Cebrail” şeklide yorumlandığını aktarmaktadır. Bkz. Câbirî, *Fehmu’l-Kur’âni’l-Hakîm*, III, 172.

⁴⁷⁷ Meryem 19/17.

⁴⁷⁸ Tahrîm 66/12.

⁴⁷⁹ Câbirî, *Fehmu’l-Kur’âni’l-Hakîm*, III, 172.

⁴⁸⁰ Esed, *Kur’an Mesajı*, I, 87.

Necran heyeti ile tartışmaların ana temasını içeren Âl-i İmrân sûresinin 33-57. âyetlerinde Hz. İsa'nın yaratılışı ve nübüvvetine dair meseleler ön plana çıkmaktadır. Konuya başlangıç mahiyetinde, önce Hz. Meryem'in annesinin adağı, Allah'ın Hz. Meryem'i kabul edip onu en güzel şekilde yetiştirmesi, Hz. Meryem'in saf ve pak oluşu anlatılmakta, Hz. Yahya'nın doğum mucizesi ve bu mucizenin onu ilah kılmadığı veya ilahıtan bir parça olmadığı belirtilmektedir.⁴⁸¹ Hz. Peygamber'in nübüvvetini desteklemek için peygamberler silsilesine değinilmekte ve Hz. Meryem-Hz. İsa kıssaları anlatılmaktadır.⁴⁸²

Taberî, bu sûrede İmrân'ın hanımı, Hz. Zekeriya ve Hz. Meryem hakkında verilen bilgilerin, yalnızca Ehl-i kitaptan bazı din âlimlerinin bildiği konular olduğundan bahsetmiştir. Hz. Peygamber'in ümmî olduğunu, okuma yazma bilmediğini ve bu bilgileri kendilerinden bile azınlıkta bir grup bildiği halde Hz. Peygamber'in herhangi birinden almış olamayacağını bilen Ehl-i kitaba karşı bu âyetlerin, Hz. Peygamber'in nübüvvetine ve doğru söylediğine delil olarak vahyedildiğini dile getirmiştir.⁴⁸³

Âl-i İmrân sûresi hakkında genel bilgiler verildikten sonra çalışmanın bundan sonraki bölümünde Hz. Meryem kıssası, anlatıldığı sürecin kronolojik bağlantısı üzerinden ele alınmış, Hz. Zekeriya'dan bahseden âyetler, bu bağlama ilişkili olarak anlatılmıştır.

3.2.1. Âl-i İmrân Sûresinde Hz. Meryem Kıssası

Kıssanın aktarılmasından evvel 31-32. âyetlerde, “Allah'ı sevdiğini söyleyenlerin Hz. Peygamber'e tabi olması gerektiği” yönündeki emir, oldukça dikkat çekicidir. İlgili âyetlerin iniş sebebi ile ilgili bilgiye göre burada, Allah'ı çok sevdiklerini ve Hz. İsa'ya tazim gösterdiklerini öne süren Necranlı Hristiyanlar muhatap kılınmaktadır. Âyette geçen “hubb” kavramı, sevginin davranışa yansıyan halini ifade etmektedir ki hakiki manada sevmek, o inanca olan bağlılıkla eş değerde düşünülebilir.⁴⁸⁴ Öyleyse Allah'ı sevdiğini ileri süren Hristiyanların, öncelikle Hz. Peygamber'e inanarak onun getirdiği

⁴⁸¹ Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, II, 401.

⁴⁸² Kılınçlı, *Nüzul Sürecinde Müslümanların Gayrimüslimlerle İlişkileri -Medine Dönemi 622-625 Yılları Arası-*, s. 362.

⁴⁸³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, V, 404-406.

⁴⁸⁴ Gezgini, Ali Galip, *Kur'ân'da Sevgi*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2003, s. 191.

hakikatleri kabul etmeleri daha makul görünmektedir.⁴⁸⁵ Nitekim Allah, kendi sevgisinin tezahürünü, Hz. Peygamber'e tabi olmaya bağlı kılmıştır.⁴⁸⁶

Kıssaya başlamadan önce Allah, Hz. Âdem, Hz. Nûh, Hz. İbrahim ve İmrân ailesini, birbirinden gelen zürriyet olarak seçkin kıldığını anlatmıştır.⁴⁸⁷ Burada zikredilen nesep birliği, yalnızca fiziksel bir soy verasetini değil, aynı neticeye ulaşma gayesini sürdüren nebilerin inanç merkezli bağlılıklarının da bir yankısıdır. Din ve takvada müşterek olmalarının, itaat ve ihlasta müttelik bulunmalarının bir belirtisidir.⁴⁸⁸ Böylece bir önceki âyetlerde ifade edilen Allah'ın sevgisini ve rızasını kazanmanın yolunun seçilmiş peygamberlere itaatten geçtiğine de bir işarettir. Sonuç olarak Kur'ân'da zikredilen bu isimler bütün peygamberleri içine almaktadır. Çünkü onların çoğu bu ataların soyundan gelen elçilerdir.⁴⁸⁹ Nübüvvet silsilesinin Hz. Âdem'den Hz. İbrahim'e ve İmrân ailesine uzanan bu çizgisi, Hz. Peygamber'e yalnız olmadığını hatırlatır mahiyettedir.⁴⁹⁰ Ayrıca bu âyetlerin, Hz. İsa'nın Allah katındaki üstünlüğünü aşırıya kaçarak yorumlayan Hristiyanlar, seçilmiş millet olmaları ile övünen Yahudiler ve Hz. İbrahim'in izinden gittiklerini düşünen Müşrikler için peygamberlerin birbirinin zürriyeti olduğu gerçeği ile yüzleştirdiği ve her birine iman edip tabi olmanın gerekliliği hususunda bir uyarı içerdiği de söylenebilir. Diğer taraftan İmrân ailesine yapılan atıf, birazdan anlatılacak olan Meryem, İsa, Zekeriya ve Yahya kıssaları için de başlangıç konumundadır.⁴⁹¹

Meryem sûresinde anlatılan Hz. Meryem'in kıssası, Âl-i İmrân sûresinde de birtakım değişikliklerle vurgu ve pekiştirme amaçlı yeniden tekrar edilmiştir. Meryem sûresinde bulunmadığı halde bu sûrede yer alan bazı ifade farklılıkları, sûrenin indirildiği dönemde birtakım soruların sorulması ve bunların cevaplarına açıklık getirilmiş olmasından kaynaklanabilir.⁴⁹² Neticede gerek Hz. Meryem'in kıssası, gerekse Hz. İsa, Hz. Yahya'nın doğum kıssaları Necran heyetinin ortaya attıkları şüphelere bir reddiyedir. Zira kıssalar, beşer hayatında meydana gelen vakıaları insanlığa arz ederek hakikatin

⁴⁸⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, V, 324-328; Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl (Kur'an Ayetlerinin İnış Sebepleri ve Tefsirleri)*, II, 50-51.

⁴⁸⁶ Nisâ 4/80. "Kim Resûl'e itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur."

⁴⁸⁷ Âl-i İmrân 3/33-34.

⁴⁸⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, V, 330; Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, I, 391.

⁴⁸⁹ Esed, *Kur'an Mesajı*, I, 94.

⁴⁹⁰ Şahin, *Tefsir Geleneğinde Hz. Meryem*, s. 230.

⁴⁹¹ Esed, *Kur'an Mesajı*, I, 95.

⁴⁹² Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, II, 401-402.

insan ruhunda derin izler bırakacak bir üslup ve canlılıkla gözler önüne serildiği bir tebliğ metodudur.⁴⁹³

3.2.1.1. Hz. Meryem'in Mabede Adanması

Meryem sûresinde Hz. Meryem'in Hz. İsa'ya hamile kaldığı sıradaki hayatı anlatılmış ve Hz. İsa'nın doğum hadisesine detaylıca yer verilmiştir. Bu sûrede ise Hz. Meryem'in annesinin Hz. Meryem'e hamile kaldığı zaman zarfı zikredilerek Hz. Meryem'in doğumuna ilişkin anlatımlar bulunmaktadır. Âyette ifade edildiğine göre Hz. Meryem'in annesi hamile olduğu esnada şöyle dua etmiştir: *“Rabbim, karnımdakini azatlı bir kul olarak sırf sana adadım. Adağımı kabul buyur. Şüphesiz (niyazımı) hakkıyla işiten ve (niyetimi) bilen sensin.”*⁴⁹⁴

Hz. Meryem'in annesinin ismi Kur'an'da zikredilmemekle birlikte İslamî kaynaklarda adı Hanne olarak geçmektedir.⁴⁹⁵ Rivayete göre Hanne'nin çocuğu olmamaktadır. Hanne, bir gün yavrusuna bir şeyler yediren bir kuş görür ve içinde bir çocuk sevgisi uyanır. Bunun üzerine kendisine bir çocuk bahşetmesi için Allah'a dua eder. Duasının karşılık bulmasıyla Hanne, Hz. Meryem'e hamile kalır. Bu arada kocası İmrân vefat etmiştir. Hanne karnındaki bebeği Beytü'l-Makdis'e vakfeder.⁴⁹⁶

Rivayet edildiğine göre İsrailoğullarının ganimet veya esirleri olmadığından, çocukları belirli bir yaşa geldiğinde ebeveynlerine hizmet etmeleri vacip olarak görülüyordu. Onlar ise adakta bulunmak suretiyle bu haklarından feragat ediyor, çocuklarını Beytü'l-Makdis'e hizmet ile Allah'a ibadet ve itaate tahsis ediyorlardı. Bu şekilde hürriyete kavuşup azâd edilen çocuklar bülûğa erinceye kadar oranın hizmetini görüyor, daha sonra gitmek isterlerse gidiyor, kalmak isterlerse oradan bir daha ayrılmıyorlardı. Yani bu şekilde bir adak/nezir âdeti, İsrailoğullarının şeriatinde mevcut olan bir gelenektir. Hatta bütün peygamberlerin neslinde mabede çocuk vakfetme geleneğinin bulunduğu rivayet edilmektedir. Ancak bu adak, yalnızca erkek çocukları⁴⁹⁷ için caiz görülmektedir. Öyleyse Hanne'nin mutlak manada adakta bulunması, ya bu

⁴⁹³ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, I, 389-390.

⁴⁹⁴ Âl-i İmrân 3/35.

⁴⁹⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, V, 330-331; Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, VIII, 26; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, IV, 65.

⁴⁹⁶ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, VIII, 27; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I, 320.

⁴⁹⁷ Kız çocuklarının da mabede adanmasına dair kültürün Sümer ve Babillere kadar dayandığı da düşünülmektedir. Bkz. Dindi, “Kur'an'da Resmedilen Bir Genç Kızın Züht ve İffet Ahlakı: Hz. Meryem”, s. 269.

adağın gerçekleşeceğine inanmasından ya da bunun erkek çocuk talebine vesile olacağını düşünmesinden kaynaklı olduğu söylenebilir.⁴⁹⁸

Hanne'nin bebeğini Allah'a adadığını belirten âyette yer alan “muharrar” kelimesinin anlamı kaynaklarda “hâlis, hür, azâd edilmiş, mabede hizmet edecek, kendisini yalnızca Allah'a ibadete verecek, ibadette muhlis, dünyadan bağımsız ve uzak”⁴⁹⁹ gibi manalarla tefsir edilmiştir. Buna göre adanmanın, dünya esaretinden kurtulup ruhunu Allah'a yöneltmekle gerçekleşecek bir hürriyetin karşılığı olarak sunulduğu söylenebilir.

Adakta bulunduğu zaman mabedin hizmetine uygun erkek bir çocuğu olacağını ümit eden Hanne, doğum yapınca onun erkek değil de kız olduğunu gördüğünde üzüntü ve burukluk hissetmiş,⁵⁰⁰ Rabbine özür beyanında kız doğurduğunu ifade etmiştir.⁵⁰¹ Doğan çocuğun kız olması Allah'ın ilmi dâhilindedir. Ancak anlaşıldığı gibi bu bir açıklama değil, hüznün ifadesidir. Zira bu durum, dönemin sosyal şartları gereği hayalini gerçekleştiremeyecek olmanın verdiği endişe ve çaresizliği de yansıtmaktadır.⁵⁰²

Hanne bebeğini kız doğurduğunu söylemesinin ardından Allah'ın onun ne doğurduğunu bildiği zikredilmiş, sonra “*Erkek kız gibi değildir. Ona Meryem adını verdim. Kovulmuş şeytana karşı onu ve soyunu senin korumanı diliyorum.*”⁵⁰³ sözleri beyan edilmiştir. “*Erkek kız gibi değildir.*” sözü, erkeğin hizmet etmeye daha uygun fitratta yaratıldığı, kızın ise hayız gibi kadınlara mahsus bazı özel haller sebebiyle mabede giremeyeceği ve hizmette daim olamayacağının bir açıklaması olarak Hanne'nin konuşmasının devamı şeklinde tefsir edilmektedir.⁵⁰⁴ Ancak Zemahşerî, bunun “*Allah onun ne doğurduğunu bilir.*” sözleri gibi Allah'a izafe edilmesi gerektiğine dikkat çekerek Hanne'nin talep ettiği erkek çocuğun, kendisine bahşedilen kız çocuğu gibi olmayacağına atıf olarak açıklamaktadır.⁵⁰⁵ Bu durum Hz. Meryem'in faziletinin, annesinin umduğunun çok daha ötesinde olduğunu göstermektedir.⁵⁰⁶ Bu sözlerde Hz. Meryem'in seçkinliğini, değerini ve mertebesini en iyi bilen Allah olduğu vurgulanmaktadır. Zira Hz. Meryem, kadını mabede uygun görmeyen, menfaati için her

⁴⁹⁸ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, VIII, 27.

⁴⁹⁹ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, VIII, 27; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kur'an*, IV, 66; Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, II, 317.

⁵⁰⁰ Karaman, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, I, 548.

⁵⁰¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, V, 334; Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, VIII, 28.

⁵⁰² Şahin, *Tefsir Geleneğinde Hz. Meryem*, s. 108.

⁵⁰³ Âl-i İmrân 3/36.

⁵⁰⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, V, 334; Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, VIII, 28-29.

⁵⁰⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvil fî Vücûhi't-Te'vil*, I, 551.

⁵⁰⁶ Esed, *Kur'an Mesajı*, I, 95.

şeyi yok sayabilecek bir topluma karşı adanmış gönlü ile tevhid mücadelesi sunarken, tüm çağlara uzanan yeniliklere öncülük etmiştir.⁵⁰⁷ Yalnızca erkeklerin kabul edildiği mabet kültüründe kadın olmanın getirdiği hassasiyet ve zorluklara iffeti ile örneklik sunan Hz. Meryem, hiçbir koşulda saygınlığını kaybetmemenin emsali olmuştur.

İmrân'ın zevcesi Hanne'nin çocuğuna "Meryem" ismini vermesi, onu Allah yoluna adama yönündeki sadakatini devam ettirme çabası olarak görülmektedir.⁵⁰⁸ Zira "Meryem" isminin onların dilinde "Allah'a ibadet eden,⁵⁰⁹ Rabbinin hizmetinde olan"⁵¹⁰ gibi manaları bulunmaktadır. Bunların yanı sıra farklı dillerde yapılan muhtelif yorumlara göre Meryem "acı, isyan, efendi, deniz, denizin damlası, sevilen, Tanrı'nın sevgilisi" gibi anlamlarla karşılık bulmuştur.⁵¹¹ Ancak Meryem isminin Kitab-ı Mukaddes'te Hz. Musa ve Hz. Harun'un kız kardeşleri olarak geçmesi⁵¹² bu ismin İbrânice'den geldiğini düşündürmektedir. İsrailoğulları geleneğinde Meryem, saygın ve makbul görülen bir isimdir. Bu nedenle İmrân'ın hanımının kızına bu ismi vererek onun babasının ismi ile Hz. Musa, Hz. Harun ve onların kız kardeşleri Meryem'in babası İmrân arasında bir bağ kurmuş olduğu da söylenilebilir.⁵¹³ Nitekim Kur'an-ı Kerim'de Hz. Meryem'e ithafen "Ey Harun'un kız kardeşi" buyrulmaktadır.⁵¹⁴

Hanne, çocuğuna "Rabbin hizmetkârı" manasına gelen Meryem ismini vererek adağını yerine getirme konusundaki kararlılığını ortaya koymuştur. Henüz cinsiyetini bilmediği halde onu mabede adayan Hanne, çocuğun kız olduğunu öğrendiği vakit bundan vazgeçmeyeceğini gösteren tavrı ile Rabbine olan bağlılığını ispatlamıştır. Hanne için Rabbinin bu adağını kabul etmesi dışında halkın söz veya fiillerinin bir önemi olmayacaktır.⁵¹⁵ Böylelikle Hanne, Hz. Meryem'in ve zürriyetinin şeytandan korunmaları adına Allah'a sığınarak onu bir hediye gibi Rabbinin himaye ve muhafazasına teslim etmiştir.⁵¹⁶ Rabbi ise onu hüsnü kabul ile karşılayarak güzel bir bitki gibi yetiştirmiş, Zekeriya peygamberi de ona bakmakla görevlendirmiştir.⁵¹⁷

⁵⁰⁷ Şahin, *Tefsir Geleneğinde Hz. Meryem*, s. 110.

⁵⁰⁸ Karaman, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, I, 549.

⁵⁰⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*, I, 551.

⁵¹⁰ Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî, *Fethu'l-Kadîr el-Câmi' Beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye min İlmi't-Tefsîr*, thk. Abdurrahmân 'Umeyre, Dâru'l-Vefâ, Beyrut 1994, I, 556.

⁵¹¹ Harman, Ömer Faruk, "Meryem", *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 236.

⁵¹² Çıkış 15:20, Sayılar 26:59.

⁵¹³ Karaman, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, I, 549.

⁵¹⁴ Bkz. Meryem 19/28. Ayette geçen "*Harun'un kardeşi Meryem*" ifadesi ile ilgili birtakım tartışmalar da mevzubahis edilmektedir. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Öztürk, Mustafa, "Kur'an Bağlamında Hz. Meryem'le İlgili Bir İnceleme", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi*, 2003.

⁵¹⁵ Şahin, *Tefsir Geleneğinde Hz. Meryem*, s. 112-113.

⁵¹⁶ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, I, 393.

⁵¹⁷ Âl-i İmrân 3/37.

Geleneğin dışında mabede bir kız çocuğunun adanması ve kabul edilmesi, bir peygambere anne olmanın ön hazırlık aşaması gibi görülebilir. Üstelik peygamberliği kendi soylarına özgü kılmalarından ötürü Hz. Peygamber'in nübüvvetini kabul etmeyen Yahudiler için peygamber seçiminin Allah'ın iradesi dâhilinde olduğunun da bir göstergesi olarak okunabilir.⁵¹⁸ Ayrıca daha önceden kadınların mescide hizmet etmeleri meşru görülmezken bu durumun değişmesi, Tevrat'taki çoğu hükümleri neshedecek bir peygamberin irhâsına işaret olarak da değerlendirilmektedir.⁵¹⁹

3.2.1.2. Hz. Meryem'in Rızıklandırılması

Hz. Meryem'in mabede kabul edilip yetiştirilmesinden bahseden âyetlerin devamında Hz. Zekeriya'nın mabede her uğradığında Hz. Meryem'in yanında yiyecekler bulunduğu zikredilmektedir. Hz. Zekeriya bu yiyeceklerin nereden geldiğini sorduğunda Hz. Meryem, bunları Allah'ın lütfettiğini söylemiştir.⁵²⁰ Tefsir kaynaklarında Hz. Meryem'in yanında mevsiminin dışında yiyecekler bulunduğu dair nakiller yer almakta ve bu durum keramet olarak kabul edilmektedir.⁵²¹ Bunun dışında Hz. Zekeriya'nın bu rızkın nereden geldiğini sorma sebebinin, o zamandaki kıtlıktan kaynaklandığına⁵²² ya da Hz. Meryem'e halk tarafından yapılan yardımlara mukabil geldiğine dair⁵²³ yorumlar da yapılmaktadır. Zira o dönemdeki toplumun düşüncesine göre mabede veya orada bulunanlara yapılacak hizmet, Allah'a kulluğun bir parçası olarak görülmektedir. Ayrıca rızkı Allah'a izafe etme eylemi, her devirde yaygın olan örf ve geleneğin belirtisi, Tanrı merkezci hâkimiyet dilinin bir karşılığı olma ihtimalini de anımsatmaktadır. Bununla beraber sûrede İmrân, Zekeriya, Meryem ve İsa kıssalarının genel muhtevası içinde mucize ve harikulade olayların bulunduğu dikkate alındığında bunun bir keramet olma ihtimali de olası görülmektedir.⁵²⁴ Sonuçta her ne olursa olsun Hz. Meryem'in cevabı, rızkı veren Allah'a karşı duyduğu güven ve sorumluluk bilincinin bir tezahürü,⁵²⁵ hesapsız rızık vermeye muktedir olan Allah'ın iffet ve takva sahibi kuluna bahşettiği ikramın bir sonucu olduğu söylenebilir.

⁵¹⁸ Reşid Rızâ, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-Hakîm*, Dâru'l-Menâr, Kahire 1947, III, 293-295.

⁵¹⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, III, 235.

⁵²⁰ Âl-i İmrân 3/37.

⁵²¹ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, VIII, 33; Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kur'anı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, Genel Dağıtım- Nesa A.Ş., İstanbul ts., I, 358.

⁵²² Reşid Rızâ, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-Hakîm*, III, 293.

⁵²³ Yılmaz, *Tebyînü'l-Kur'an İste Kur'an*, X, 102.

⁵²⁴ Dindi, "Kur'an'da Resmedilen Bir Genç Kızın Züht ve İffet Ahlakı: Hz. Meryem", s. 271.

⁵²⁵ Esed, *Kur'an Mesajı*, I, 95.

İsrailoğulları ve onların dininin bir nevi uzantısı olan Hristiyanların, insanlardan ve dünyadan soyutlanmış, nikâhtan uzak durma şeklinde mabet ruhbanlığını simgeleyen bu kıssası,⁵²⁶ Hz. Meryem'in iffet ve takva üzere olan yaşantısı, dünyevî meşgalelerden uzak kalması, İslam âleminde tasavvuf erkânının züht ve takva anlayışına da eşlik etmiştir.⁵²⁷

Hz. Meryem'in yaşadığı hadisenin olağanüstü olmasına delalet olarak, bu olayın Hz. Zekeriya'da, yaşlı olduğu halde Allah'ın kendisine bir çocuk bahsedebileceği düşüncesini ve arzusunu uyandırdığı, bu yüzden kıssanın devamında Hz. Zekeriya'nın duasının yer aldığı söylenilmektedir.⁵²⁸

3.2.1.3. Hz. Zekeriya'nın Hz. Yahya ile Müjdelenmesi

Hz. Zekeriya hayırlı bir nesil için Rabbine dua etmiştir.⁵²⁹ Duasının karşılığı olarak melekler ona, *"Allah sana, kendisi tarafından gelen bir Kelime'yi tasdik edici, efendi, iffetli ve sâlihlerden bir Peygamber olarak Yahya ile müjdeler."*⁵³⁰ nidasında bulunmuşlardır. Hz. Yahya'nın tasdik ettiği "kelime" lafzını "Allah'tan gelen bir kitap" manasında tefsir edenler olmakla birlikte müfessirlerin çoğuna göre burada "Hz. İsa" kastedilmiştir. Rivayet edildiğine göre Hz. Yahya'nın annesi ile Hz. İsa'nın annesi hamile iken karşılaştıkları bir vakit, Hz. Yahya'nın annesi "Karnımdaki çocuğun senin karnındakine secde ettiğini hissediyorum." demiştir. Bazı müfessirler, bu rivayet ekseninde Allah'tan bir kelimeyi tasdik etmenin, Hz. Yahya'nın Hz. İsa'yı tasdik etmesi anlamına geldiğine dair görüşleri kaydetmiştir.⁵³¹

Râzî, Hz. İsa'nın "kelime" olarak tavsif edilmesini, onun babasız bir şekilde dünyaya gelmesi sebebiyle Allah'ın "ol" kelimesinin bir sonucu olarak açıklamıştır. Çocukluğunda konuşması ve henüz çocukken Allah'ın kendisine kitap vermesi sebebiyle konuşma hususunda büyük bir dereceye ulaştığından "kelime" olarak tanımlandığını, "kelime"nin mana ve hakikatleri ifade etmesi gibi Hz. İsa'nın da ilahi sırları anlatıyor olmasından ötürü böyle isimlendirildiğini dile getirmiştir. Hz. İsa'nın geleceği, kendinden önceki peygamberlerin kitaplarında müjdelendiği için, o geldiğinde "İşte

⁵²⁶ Dindî, "Kur'ân'da Resmedilen Bir Genç Kızın Züht ve İffet Ahlakı: Hz. Meryem", s. 271.

⁵²⁷ Ay, Mahmut, "İşari Tefsirlerde Hz. Meryem", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, sayı:25, s. 124.

⁵²⁸ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, VIII, 32.

⁵²⁹ Âl-i İmrân 3/38.

⁵³⁰ Âl-i İmrân 3/39.

⁵³¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, V, 371-374; Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, VIII, 38-39; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, IV, 76; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I, 322.

bahsedilen o kelime budur.” manasına geldiğinden dolayı ona “kelime” denildiğinden; insanların bazen “Fazlullah (Allah’ın fazlı)”, “Lütfullah (Allah’ın lütfu)” diye adlandırılmaları gibi Hz. İsa’nın da “Kelimetullah (Allah’ın kelimesi)” ya da “Rûhullah (Allah’ın ruhu)” şeklinde isimlendirildiğinden de söz etmiştir.⁵³² Hz. İsa’nın “Allah’ın kelimesi” olarak nitelendirilmesi, insanların Allah’ın kalamı ile hidayet bulması gibi onun vasıtasıyla doğru yola ulaşmalarıyla da ilişkilendirilmiştir.⁵³³

Mevdûdî, Hz. İsa’nın babasız dünyaya geldiği için çoğunlukla “Allah’ın kelimesi” diye anıldığını belirtmektedir. Ancak Hristiyanların felsefeden etkilenmesi nedeniyle “kelime” yi, “ilâhî kelim” anlamında kabul ettiklerini, daha sonra “ilâhî kelim”i “logos”a çevirerek Hz. İsa’nın ilahlığı inancını savunan Logos doktrini kurduklarını dile getirmiştir. Böylelikle Hristiyanların, Allah’ın kendisini veya kelim sıfatını Hz. İsa’nın kişiliğinde tezahür ettirdiğine inanmaya başladıklarını söylemiştir.⁵³⁴

Kıssanın devamında Hz. Yahya ile müjdelenen Hz. Zekeriya’nın kendisinin yaşlı, karısının da kısır olduğu halde nasıl bir çocuk sahibi olacağına dair sorusu zikredilmiş ve Allah dilerse bunun mümkün olduğu belirtilmiştir. Bunun üzerine Hz. Zekeriya Rabbinden bir alamet istemiş, böylece ona insanlarla üç gün işaret dili dışında konuşmaması emredilmiştir. Rabbini çokça anması ve sabah akşam onu tesbih etmesi söylenmiştir.⁵³⁵

Hz. Zekeriya’nın yaşlılık halindeyken nasıl bir çocuk sahibi olacağına dair sorusu, Hz. İbrahim’in Rabbine, ölüyü nasıl dirilttiğini sorması ve Allah’ın “Yoksa inanmadın mı?” dediğinde “Hayır inandım, fakat kalbimin mutmain olması için (görmek istedim).”⁵³⁶ demesi gibi görünmektedir.⁵³⁷

Hz. Zekeriya’nın konuşmama durumu bu sûrede “üç gün” olarak zikredilirken Meryem sûresinde “üç gece” olarak geçmektedir. Bu iki âyet bir bütün olarak değerlendirildiğinde bu alametin geceleriyle beraber üç güne delalet etmesi şeklinde izah edilmektedir.⁵³⁸ Hz. Zekeriya’ya dilinde herhangi bir sağlık sorunu olmadığı halde insanlarla üç gün işaretten başka söz konuşmaması söylenmekte ve bu durumun onun Rabbini zikretmekten alıkoymayacağı ifade edilmektedir. Burada işaret, hareket etmek

⁵³² Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, VIII, 39.

⁵³³ Kurtubî, *el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, IV, 76.

⁵³⁴ Bkz. Yuhanna 1;14. Mevdûdî, Ebu’l Âlâ, *Tefhiîmu’l-Kur’ân*, çev. Muhammed Han Kayanî v. dğr., İnsan Yayınları, İstanbul 1996, I, 437-438.

⁵³⁵ Âl-i İmrân 3/40-41.

⁵³⁶ Bakara 2/260.

⁵³⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, III, 242.

⁵³⁸ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, VIII, 44.

manasında, yalnızca dudakları kıpırdatma ya da el, baş, kaş, göz ile temasta bulunma olarak açıklanmaktadır.⁵³⁹ Hz. Zekeriya'nın üç gün konuşmaması bildirildikten sonra Rabbini anıp, tesbih etmesinin ifade edilmesiyle, Allah'ı anmayı terk etmemesi hususunun vurgulandığı⁵⁴⁰ ve tefekkür etme, tesbihte bulunma gibi ibadetlerle meşgul olmasına dikkat çekildiği⁵⁴¹ söylenmektedir.

3.2.1.4. Hz. Meryem'in İbadeti ve İtaati

Hz. Meryem kıssası, insanlığa birtakım mesajlar sunarken özellikle kadınlara dair mesajlar içeren bir kıssa oluşuyla da örnektir. Melekler Hz. Meryem'e âlemlerdeki kadınlar arasında seçkin kılındığını bildirmiş, Rabbine ibadet edip secdeye kapanmasını ve rükû edenlerle birlikte olmasını söylemişlerdir.⁵⁴² Erkeğin egemen olduğu bir çağda çocukluğunu ve gençliğini mabette geçiren Hz. Meryem, rükû edenlerle birlikte cemaate katılarak kadınlara öncülük etmiştir. Hz. Meryem kendisini Allah'a adanmış kadınlar için önlerine çıkacak kısıtlama ve engelleri aşmanın yolunu göstermiş, fitratını bozmadan özündeki cevheri muhafaza etmenin rol modelliğini sunmuştur.⁵⁴³ Mabede girecek kadar değerli görülmeyen o dönemin kadınları için Hz. Meryem'in bizzat mabette yetişmesi, kadınların mabetteki yerlerini fark etmelerini sağladığı, kadın ve erkeğin ayrıştığı toplumda, kadınların toplu ibadetlere katılımının desteklenmesiyle⁵⁴⁴ üstünlüğün cinsiyete değil; takvaya bağlı olduğuna işaret edildiği söylenebilir. Tarih boyu konumu ve varlığı itibarıyla tartışma konusu olan kadın, İslâm'da değer gören bir kimlikle ailenin ve toplumun en önemli unsuru olarak yerini almıştır.⁵⁴⁵ Kur'an, Hz. Meryem'in şahsında kadının değerini yükselterek o kapıyı aralamıştır.

Hz. Meryem'in mabetteki yaşamından bahseden âyetlerin özellikle Medine döneminde inzâl edilmiş olması oldukça dikkat çekicidir. Zira kıssa içindeki bu pasaj, Mekke'de inançlarının gereğini yapmakta zorluk çeken müminlerin Medine'de ibadetlerini daha uygun şartlar altında ifa etmeleri münasebetiyle, ibadet hayatına dair bir vurgu içerirken, kadınların mescitteki yerine de işaret eden bir hatırlatma olarak

⁵³⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, V, 387-390; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, VIII, 45.

⁵⁴⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, V, 391.

⁵⁴¹ Esed, *Kur'an Mesajı*, I, 96-97.

⁵⁴² Âl-i İmrân 3/42-43.

⁵⁴³ Şahin, *Tefsir Geleneğinde Hz. Meryem*, s. 230.

⁵⁴⁴ Güler, Nurdane, "Hz. Meryem ve Kadının Gücü", *Kırıkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 2016, sayı: 1, s. 30.

⁵⁴⁵ Aksoy, Ramazan, "İslam Öncesi Toplumlarda ve İslam'da Kadının Statüsü", *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2021, s. 36.

görülebılır. İslâm, kadın ve erkeği, birini diğeriine üstün veya aşağı kılmadan biyolojik farklılıklarını gözetten bir yaklaşımla sosyal hayatta birbirini tamamlayan bir bütün haline getirerek konumlarını dengelemiştir. Gerek Allah'ın emirlerinde kadın erkek ayrımı yapılmadan muhatap kılındığını belirten Kur'ân âyetleri,⁵⁴⁶ gerekse Hz. Peygamber'in kadınların mescide girmelerinin engellenmemesi gerektiğine dair ikazları ve mescide giriş çıkışlarını kolaylaştırmak için mescidin kapılarından birini onlara tahsis etmesi⁵⁴⁷ buna örnek olarak gösterilebilir.

Hz. Meryem'in namaz ibadetine yapılan vurgu, Mekke'de tevhid eğitiminin temellerini atan Kur'ân vahyinin Medine'de ibadet melekesine yönelik eğiliminin bir parçası olarak da değerlendirilebilir. Âyette namaz ibadetinin zikredilmesi, vazife bilincini tesis edip sorumluluk şuuru kazanmaya yönelik ilgi odağı oluştururken ibadetin günlük yaşamdaki etkisine de dikkat çeker bir mahiyettedir. Nitekim kıssalar, Kur'ân vahyinin ulaşmak istediğı nihai hedefte bir model olarak düşünüldüğünde, Hz. Meryem'in ibadet hayatından bahseden kesitler, bu usulün bir örneğı olarak görülebilir. Tedricî yöntem üzere gelişen ve genişleyen Kur'ân vahyi, Mekke'de inanç esaslı kök salarken Medine'de ibadet dallarını yeşerten bir düzende devam etmektedir.

3.2.1.5. Hz. Meryem'in Himayesini Kimin Üstleneceğine Dair Kura Çekilmesi

Hz. Meryem'in mabede adanmasından, rızıklandırılmasından, kadınlar arasında seçkin kılınmasından, züht, takva ve ibadet yönünden bahseden âyetlerin akabinde Hz. Peygamber'e gelen hitap, “(Resûlüm!) Bunlar, bizim sana vahiy yoluyla bildirmekte olduğumuz gayb haberlerindendir. İçlerinden hangisi Meryem'i himayesine alacak diye kura çekmek üzere kalemlerini atarlarken sen onların yanında değildin; onlar (bu yüzden) çekişirken de yanlarında değildin.”⁵⁴⁸ şeklindedir. Hz. Meryem ve annesine, Hz. Zekeriya ve oğlu Hz. Yahya'ya dair anlatılan bu haberler, Hz. Peygamber ve kavminin bilmediğı gayb haberleri olarak tefsir edilmiştir. Bu bilgiler, Ehl-i kitabın din adamları, haham ve ruhban sınıfından az kimsenin bildiğı,⁵⁴⁹ kilisenin bunları ifşa etmeyip bir sır gibi sakladığı hadiseler olarak yorumlanmıştır.⁵⁵⁰ Hz. Peygamber'in muhatapları, bu

⁵⁴⁶ Ahzâb 33/35.

⁵⁴⁷ Detaylı bilgi için bkz. Karacabey, Salih, “Hadislerin Metin Tenkidinde Fiili Sünnete Müracaatın Önemi Bağlamında Kadınların ve Çocukların Camiye Gitmeleri İle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa 2000, cilt: 9, sayı: 9, s. 261-271.

⁵⁴⁸ Âl-i İmrân 3/44.

⁵⁴⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, V, 401.

⁵⁵⁰ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, I, 396.

haberleri yakînen bilen kimseler olup, Hz. Peygamber'in de okuma veya rivayet yoluyla öğrenmesinin mümkün olmadığını bildikleri için geriye ya bizzat olaya tanıklık etmiş olması ya da vahiy yoluyla bilmesi ihtimali kalmaktadır.⁵⁵¹ Dolayısıyla vahyi inkâr edenlerin bu durumu, Hz. Peygamber'in müşahade etmesiyle açıklamaları gerekecektir ki bunun mümkün olmadığı açıkça ortadadır. Kur'ân'da özellikle geçmişte yaşanmış bu hadiseler meydana gelirken Hz. Peygamber'in onların yanında olmadığını vurgulayan ifadeler, bu bilgilerin vahiy kaynaklı olduğunu aşikâr etmeye yönelik olduğu söylenebilir.⁵⁵² Böylelikle Hz. Peygamber'in geçmişlerin kitaplarını okumadığı halde bu kıssaların ona indirilmesi, Ehl-i kitabın da bunu tasdik etmesi,⁵⁵³ Allah'ın bunları Hz. Peygamber'e orada hazır ve şahit olmuş gibi bildirmesi, nübüvvetinin ispatı olarak açıklanmıştır.⁵⁵⁴

Yukarıda zikredilen âyette de ifade edildiği gibi Hz. Meryem'in himayesini kimin üstleneceğine dair karar vermek için kura çekilmiş ve bu görev hem akrabası hem de mabedin din görevlisi olan Hz. Zekeriya'ya verilmiştir.⁵⁵⁵ İsrailoğullarının çekişmelerinde kura çekme uygulaması, Câhiliye Arap toplumundaki sidâne, sikâye, hicâbe gibi hizmetlerin yükümlülüğünü üstlenmede Kureyş'in çekişmesini⁵⁵⁶ ve bunun neticesinde ilahlar huzurunda şans okları çekme geleneğini hatırlatmakta ve Câhiliye Araplarının deve etini paylaştırmak için çektikleri fal okları ile benzerlik içermektedir.⁵⁵⁷

Öte yandan Hz. Meryem ve ailesinin yaşadığı dönem şartları temel alındığında Beytülmakdis'de bulunan din adamlarının icra ettikleri görev, Kur'ân'ın inzâl edildiği çağda Kâbe koruyucularının vazifesi gibidir.⁵⁵⁸ İsrailoğullarına göre mabedin, Tanrının en fazla tecelli ettiği yer olarak görülmesi ve mabede adanmanın seçilmişler arasında yer almadaki önemi gibi meseleler, Yahudilikte mabet kültürünün seçkin ve etkin konumunu göstermektedir. Kur'ân âyetlerinde ise Hz. İbrahim dönemi ve Mekke toplumunun ehemmiyet verdiği Kâbe'nin bakım, onarım ve temizliği gibi görevlerde Mekke liderlerinin birbirleri ile yarış ve muhalefet içinde olmalarına, bir tür mabed hizmetçiliği ve adanmışlığına (Sikâye/Sidâne/İmâre) yönelik işaretler ihmal edilmemiştir.⁵⁵⁹

⁵⁵¹ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, VIII, 49.

⁵⁵² Karaman, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, I, 561.

⁵⁵³ Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, IV, 85.

⁵⁵⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I, 324.

⁵⁵⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Ayi'l-Kur'ân*, V, 348-350.

⁵⁵⁶ Dindî, "Kur'ân'da Resmedilen Bir Genç Kızın Züht ve İffet Ahlakı: Hz. Meryem", s. 268.

⁵⁵⁷ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, VIII, 50.

⁵⁵⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I, 324.

⁵⁵⁹ Bakara 2/125; Tevbe 9/19. Detaylı bilgi için bkz. Dindî, "Kur'ân'da Resmedilen Bir Genç Kızın Züht ve İffet Ahlakı: Hz. Meryem", s. 268-269.

Dolayısıyla Allah'ın yedinci yüzyıl toplumuna yaptığı çoğu hitapta geçmişe atıf yapmadaki gaye, Mekke ve Medine Araplarının düşünce ve davranışlarının Hz. İsa'nın yaşadığı dönemle aynı çizgide birleşiyor olması ile ilişkilendirilebilir. Aynı zamanda Kur'an'ın tarihe yönelik atıfları, belli bir dönüşüm ve değişimin de çağrısı olmaktadır. Öyle ki mabet kültürü içinde Hz. Zekeriya ve Hz. Meryem'in çocuk sahibi olmalarını konu edinen bu kıssalar, yüksek ahlâkın ölçüsü olarak görünen bekâreti, dünyanın haz ve zevklerini terk etmeyi, evlilik ve diğer dünya işlerinden uzak durmayı resmeden ruhbanlığa karşı cevap niteliği taşıyan bir dönüşümün de tasviri olarak görülebilir.⁵⁶⁰

3.2.1.6. Hz. Meryem'in Hz. İsa ile Müjdelenmesi

Sûrede, Hz. Meryem'in doğum anından yetişkinlik çağına kadar aktarılan kıssanın devamında Hz. Zekeriya'nın kıssasına geçilmiş,⁵⁶¹ sonrasında ise Hz. Meryem'in meleklerle muhatap olması ve bir çocukla müjdelenmesi anlatılmıştır.

Melekler Hz. Meryem'e *“Ey Meryem! Allah sana kendisinden bir Kelime'yi müjdeliyor. Adı Meryem oğlu İsa'dır. Mesîh'tir; dünyada ahirette de itibarlı ve Allah'ın kendisine yakın kıldıklarındandır. O, salihlerden olarak beşikte iken ve yetişkinlik halinde insanlara (peygamber sözleri ile) konuşacak.”*⁵⁶² demişlerdir. Bu müjde karşısında Hz. Meryem'in, *“Rabbim! Bana bir erkek eli değmediği halde nasıl çocuğum olur?”* diyerek bu duruma şaşırdığı ifade edilmiş, Allah'ın bir işe hükmedince ona “ol” dediği ve o işin gerçekleştiği zikredilmiştir.⁵⁶³

Hz. İsa'nın “Allah'ın kelimesi” olarak tanımlanması, Hz. Zekeriya'nın Hz. Yahya ile müjdelendiğinde onun, Allah'tan bir kelimeyi tasdik ettiğine dair ifadelerde de söz konusu olmuştur. Bu konuda gerekli açıklamalar tezin ilgili kısmında yapıldığı için tekrar izah edilmeyecektir.

Meleklerin zaten Hz. Meryem'e hitap ettikleri halde kendisine verilen çocuğun ismini özellikle “Meryem oğlu İsa” olarak zikretmeleri oldukça dikkat çekicidir. Râzî bu konuda, peygamberlerin annelerine değil babalarına nispet edildiklerini belirtmiş, Hz. İsa'nın annesine nispet edilmesini, Hz. Meryem'e Hz. İsa'nın babasız olarak dünyaya geleceğini bildirme amacı taşıdığını ifade etmiştir.⁵⁶⁴ Hz. İsa'nın annesine nispet edilerek “Meryem oğlu İsa” şeklinde anılmasıyla, hem Hz. İsa'nın “Allah'ın oğlu” olduğunu iddia

⁵⁶⁰ Dindi, “Kur'an'da Resmedilen Bir Genç Kızın Züht ve İffet Ahlakı: Hz. Meryem”, s. 268, 280.

⁵⁶¹ Âl-i İmrân 3/38-41.

⁵⁶² Âl-i İmrân 3/45-46.

⁵⁶³ Âl-i İmrân 3/47.

⁵⁶⁴ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, VIII, 55.

eden Hristiyanlara, hem de onun gayrı meşru bir çocuk olduğunu öne süren Yahudilere cevap verilmektedir.⁵⁶⁵

Hiz. İsa'nın adının "Mesih" olarak geçmesi hakkında müfessireler çeşitli açıklamalarda bulunmuşlardır.⁵⁶⁶ Mesih kelimesinin türemiş bir kelime olduğunu kabul edenler, onun İbranice'de aslının "Meşîhâ" olduğunu; fakat Araplar tarafından arapçalaştırılıp lafzının değiştirildiği söylemektedir. Âlimlerin çoğunun kabul ettiği görüşe göre ise bu isim müştak (türemiş) bir kelimedir. Bu kelimenin, Hiz. İsa'nın meshedip dokunduğu hastayı iyileştirmesi, yeryüzünü meshetmesi yani dolaşması, günahları ve kötülükleri meshedip silmesi gibi çeşitli anlamlarından bahsedilmektedir.⁵⁶⁷

Hiz. İsa hakkında Meryem sûresinde de bazı bilgiler verilmiştir. Ancak Hiz. İsa'ya ilişkin "Mesih" kavramının özellikle bu sûrede zikredilmesi, Yahudilik inancına dair bir atıf olarak görülebilir. Nitekim sûrede, Hristiyanlar tarafından Hiz. İsa'nın "Allah'ın oğlu" olarak addedilmesine karşı onun "Meryem'in oğlu İsa Mesih" olduğunun zikredilmesiyle Hristiyanlıktaki inanca atıf yapıldığı gibi Yahudilikteki Mesih inancını da gündeme getirmektedir.

Mesih olgusu Yahudilikte çok köklü bir inançtır ve Yahudi amentüsünün temel unsurlarından biridir. Gerek çeşitli halkların gelecekteki bir kurtarıcı ile ilgili vaazları ve bunun Eski Ahit'te yer alması, gerekse Yahudilerin seçkin bir halk olduğu inancı ve bu inanca aykırı tarihsel olaylar, onlarda bir kurtarıcı beklentisi oluşturmıştır. Yahudilere göre uzun zamandır beklenen Mesih henüz gelmemiştir. Hristiyanlara göre ise Mesih'in Hiz. İsa olduğu kabul edilmekte, çeşitli niteliklere sahip olduğuna ve ikinci defa geleceğine inanılmaktadır. Hiz. İsa'nın Mesih olarak yorumlanması, Yahudi-Hristiyan anlayışlarından Gnostik anlayışlara, ikisi arasındaki teolojik farklılıklara ve kendilerini Doğu Hristiyanları olarak tanımlayanlara kadar uzanmaktadır.⁵⁶⁸

Yahudilikte Hiz. İsa "Allah'ın oğlu" olarak görülmemiş, onun sahte bir Mesih olduğu düşünülmüştür. "Yahudilere göre Hiz. İsa, sıradan bir Yahudi vaizi olarak yaşamış, ölümünden sonra takipçileri tarafından kendisine "beklenen Mesih" misyonu yüklenmiştir."⁵⁶⁹ Kur'an'da geçen Mesih kavramının ise Hristiyanlıkta kullanılan

⁵⁶⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, V, 409.

⁵⁶⁶ Detaylı bilgi için bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, V, 409-410; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, VIII, 54; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, IV, 88-90; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I, 324.

⁵⁶⁷ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, VIII, 54.

⁵⁶⁸ Detaylı bilgi için bkz. Waardenburg, Jacques, "Mesih", *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 306-309.

⁵⁶⁹ Şahin, *Tefsir Geleneğinde Hiz. Meryem*, s. 16. Detaylı bilgi için bkz. Ariela, Pelaia, Man or Messiah: The Role of Jesus in Judaism, <https://www.learnreligions.com/jewish-view-of-jesus-2076763> (erişim: 2 Haziran 2023).

şekliyle Hz. İsa'nın ölümünden sonra zikredilmediği, onun kendisinden önce gelenler gibi bir peygamber oluşunun üzerinde durulduğu görülmektedir.⁵⁷⁰ Anlaşılan hem Hristiyan hem de Yahudi toplumunun düşüncelerine karşı Kur'an'da Hz. İsa'nın beşeriyeti vurgulanırken doğumundan itibaren Mesih lakabıyla anıldığının da altı çizilmek istenmiş olabilir.

Meryem sûresinde Hz. Meryem'e "ruh"un gönderilmesinden söz edilip, Hz. Meryem'in meleklerle diyaloguna detaylıca yer verilirken, burada meleklerin bir çocuk müjdesi verdiğinden bahsedildiği ve özellikle Hz. İsa'nın hayatına ilişkin açıklamalar yapıldığı görülmektedir.⁵⁷¹ O yüzden Âl-i İmrân sûresinin bu ve bundan sonraki âyetlerinde Hz. İsa hakkında zikredilen kısımların, Hz. Meryem'in hayatına ilişkin açıklamalar bağlamında kısaca ele alınması uygun görülmüştür.

3.2.1.7. Hz. İsa Hakkında

Hz. Meryem'in Hz. İsa ile müjdelenmesinin ardından Hz. İsa'nın İsrailoğullarına elçi olarak gönderildiği ve Tevrat'ı tasdik ettiği anlatılmış, gösterdiği mucizelerden söz edilmiş ve onları Allah'a kulluğa davet ettiği bildirilmiştir. Onların ise Hz. İsa'ya düşmanlık yapıp, tuzak kurduklarından bahsedilmiştir.⁵⁷² Bu âyetlerin indirildiği zamana bakıldığında Yahudi ve Hristiyanların blok halinde Hz. Peygamber'e muhalefet ettikleri bilinmektedir. Âyetlerde bahsi geçen meseleler ise Yahudi ve Hristiyanlar arasındaki düşmanlık ve ihtilafı gündeme taşımaktadır. Dolayısıyla Hristiyanlara, kendi peygamberlerini inkâr etmiş, onun davetine engel olmaya kalkışmış, hatta ona tuzak kurup öldürmeye çalışmış Yahudilerle aynı safta olup, Hz. İsa'nın misyonunu yerine getirmeye çalışan Hz. Muhammed ve ashabına karşı çıkmalarının yanlışlığı anlatılmış, şuan aynı safta muhalefet ettikleri Yahudilerin bir vakitler Hz. İsa'ya yaptıkları hatırlatılarak bunları unutmamaları mesajı verilmiş, böylelikle İslam'a muhalefet eden bu iki grubun bölünmesi de amaçlanmış olabilir.⁵⁷³

Necran heyeti, Hz. İsa'nın durumu hakkında ikna olmamış ve Hz. Peygamber'e "babasız insan olamayacağı, dolayısıyla Hz. İsa'nın babasının kim olduğuna" dair sorular yöneltmişlerdir.⁵⁷⁴ Necran heyetinin sorusuna şu âyet ile cevap verildiği görülmektedir:

⁵⁷⁰ Waardenburg, Mesih", *DİA*, XXIX, 309.

⁵⁷¹ Âl-i İmrân 3/45-55.

⁵⁷² Âl-i İmrân 3/48-54.

⁵⁷³ Kılınçlı, *Nüzul Sürecinde Müslümanların Gayrimüslimlerle İlişkileri -Medine Dönemi 622-625 Yılları Arası-*, s. 254, 360, 364-365.

⁵⁷⁴ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl (Kur'an Ayetlerinin İniş Sebepleri ve Tefsirleri)*, II, 56.

“Allah nezdinde İsa’nın durumu, Âdem’in durumu gibidir. Allah onu topraktan yarattı. Sonra ona ‘ol’ dedi ve oluverdi.”⁵⁷⁵ Hz. Âdem’i kabul ettiği halde Hz. İsa’ya ulûhiyet atfedenler için en anlamlı misal, Hz. İsa’nın durumunun Hz. Âdem’e benzetilmesi olmaktadır. Öyleyse aklın hesap ettiğini gönlün kabul etmesi ihtiyacı elzem görülebilir.

3.2.1.8. Necran Heyetinin Mübâheleye Davet Edilmesi

Hz. İsa’nın Allah’ın kulu ve rasulü olduğuna dair âyetler inzâl edildikten sonra inançlarında küfür yolunu tercih eden, inatla direten Necran heyeti mübahaleye (lanetleşmeye) davet edilmektedir.⁵⁷⁶ Bu durum âyette şu şekilde ifade edilmiştir: “*Sana bu ilim geldikten sonra seninle bu konuda çekişenlere de ki: Geliniz sizler ve bizler de dâhil olmak üzere, siz kendi çocuklarınızı biz de kendi çocuklarımızı, siz kendi kadınlarınızı, biz de kendi kadınlarımızı çağıralım, sonra da dua edelim de Allah’tan yalancılar üzerine lânet dileyelim.*”⁵⁷⁷

Mübâhele, “lanet ile dua etmek,”⁵⁷⁸ karşılıklı olarak lanetleşmek” manasına gelmektedir ki hangi taraf yalancı ise Allah’ın lanetinin onun üzerine olmasını ifade eder.⁵⁷⁹ Hz. Peygamber’in mübâhele teklifi üzerine Necran heyeti, kendi aralarında bu konuyu görüşmek üzere müsaade istemişlerdir. Bu konuda görüşüne danıştıkları liderleri, Necranlılara şöyle demiştir: “Ey Hıristiyanlar! Siz de biliyorsunuz ki Muhammed, size sahibiniz (İsa) hakkında haklı haksız ayıran haberleri veren, gönderilmiş bir nebidir. Yine biliyorsunuz ki bir toplum Peygamber ile lanetleştiği zaman ne yaşlıları kalır ne küçükleri doğup büyüyebilir, kökünüz silinir yok olur. Eğer kendi dini düşünceleriniz üzere devam etmek istiyorsanız onunla vedalaşın ve memleketinize dönün.” Bunun üzerine mübâhele teklifini kabul etmeyen Necran heyeti, Hz. Peygamber’i kendi dini üzerinde bırakıp kendileri de sahip oldukları din üzere memleketlerine dönmelerini, ekonomik anlamda ihtilaf ettikleri hususları çözmek üzere ashabından bir kimsenin kendileri ile beraber gelmelerini istemiş ve Hz. Peygamber’den razı olduklarını beyan etmişlerdir.⁵⁸⁰

Tartışmayı bu şekilde neticelendirilme yöntemi, Necran heyeti üyelerinin gerçekten inatçı olduklarını gösterme amaçlı olabilir. Aslında onlar bir önceki bölümde

⁵⁷⁵ Âl-i İmrân 3/59.

⁵⁷⁶ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl (Kur’an Ayetlerinin İnş Sebepleri ve Tefsirleri)*, II, 59.

⁵⁷⁷ Âl-i İmrân 3/61.

⁵⁷⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, I, 583.

⁵⁷⁹ Yazır, *Hak Dîni Kur’an Dili*, II, 346.

⁵⁸⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, I, 583-584.

bahsi geçen soruların cevabını bulamamış ve kendi kitaplarında bile inançlarını destekleyecek veya ispatlayacak deliller sunamamışlardır. Hz. Peygamber'in yaptıklarını, öğretilerini ve karakterini dikkatle gözlemlediklerinde, heyetin çoğu üyesi bundan etkilenmiş ve onun gerçekten bir peygamber olduğuna yürekten inanmış ya da en azından onu cesurca reddedememişlerdir. Belki de kendilerine yapılan mübâhele teklifini kabul etmemelerinin bir sebebi de bu olabilir. Onların bu teklifi kabul etmemeleri, o dönemde dindarlıkları ile tanınan Necran Hristiyanlarının rahip ve dinî liderlerinin bile inançlarından emin olamadıklarını, Arap ülkelerine açıkça gösterir niteliktedir.⁵⁸¹

Âl-i İmrân sûresinin Hz. Peygamber ile Necran heyeti arasındaki görüşmelerini kapsayan âyetler hakkında kaynaklarda muhtelif bilgiler sunulmaktadır. Kimilerine göre ilk seksen veya seksen küsür âyetin⁵⁸² kimisine göre ise ilk yüz yirmi üçüncü âyete kadar olan kısmın⁵⁸³ bu heyet hakkında indirildiği söylenmektedir. Bazı kaynaklar, bu kısmın sûrenin baş taraftan mübahale âyetine kadar olduğunu kaydederken⁵⁸⁴ bazı kaynaklarda sûrenin farklı zamanlarda dört bölüm olarak indirildiği, Necran heyetinin ziyareti sırasında inzâl edilen bölümün 33-63. âyetleri kapsadığı ifade edilmiştir.⁵⁸⁵ Bu çalışmada ise ana konunun Meryem kıssasını içermesi bakımından genel itibarıyla sûrenin başından özelde ise kıssanın başlangıcı olarak sayılabilecek 31. âyetten, sûrenin 61. âyeti olan mübâhale âyetine kadar incelenmesi uygun ve yeterli görülmüştür.

3.2.2. Kıssanın Nüzûl Dönemi Bağlamında Değerlendirilmesi

Meryem kıssasına, sûrenin 31-32. âyetlerinde⁵⁸⁶ de bahsedildiği üzere Allah'a olan sevgi ile giriş yapılmıştır. Bu sevginin boyutu, neticeleri ve tezahürleri adeta kıssalarda canlılık kazanmıştır. Allah-kul ilişkisinin en sıcak, en samimi ve içten ifadelerle hayatlara dokunan yönünü, gönlün huzura kavuştuğu anı, güven ve şükür duygusunun, zihinsel, duygusal ve psikolojik ihtiyaçların karşılık bulduğu, halisane niyetlerin kaderin rotasıyla kesiştiğini anlatan bu kıssalarda, Allah'a duyulan muhabbetin en canlı ve dinamik hallerinden biri sergilenmiştir. Buna göre denilebilir ki gerek Ehl-i Kitap'tan gerekse müminlerden olsun Allah'ı sevmek, peygambere tabi olmak, kabul

⁵⁸¹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, I, 265.

⁵⁸² İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 576; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I, 307.

⁵⁸³ Câbirî, *Fehmu'l-Kur'âni'l-Hakîm*, III, 135.

⁵⁸⁴ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl (Kur'an Ayetlerinin İnş Sebepleri ve Tefsirleri)*, II, 1, 5.

⁵⁸⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, I, 231.

⁵⁸⁶ “(Resûlüm) De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah son derece bağışlayıcı ve esirgeyicidir. De ki: Allah'a ve Resûlüne itaat edin. Eğer yüz çevirirlerse bilsinler ki Allah kâfirleri sevmez.”

edilen inançların tatbikini gerektirmektedir ki Allah bunun örneğini en ihtişamlı şekilde sunmuştur.

Mekke’de İslâm’a muhalefet eden grup, şehirde söz sahibi olan birtakım müşrik yöneticilerden oluşmaktayken, Medine döneminde şirkte ısrar eden kabileler, muhalefet grubu oluşturacak kadar etkin ve yetkili bir çoğunlukta değildir. Medine’de nüfuz, kuvvet ve dinî bilgi bakımından toplumda daha üstün bir konumda olan Yahudiler, İslâm davetinin önde giden muhalifleri olmuştur. Bu nedenle Medine döneminin ilk yıllarında indirilen Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerinin genel muhatapları da Yahudilerdir. Hz. Peygamber’in Yahudilere karşı mücadelesi, dini bilmeyenlere değil, kendi içlerinde dini en iyi bilen kimselere karşı olduğu için daha çetin ve zorlu şartlar altında seyretmiştir. Mekke’de ilahî tebliği iletmede müşriklere karşı gösterilen mücadele her ne kadar zor olsa da onların Hz. Peygamber’e karşı dini kendisinden daha iyi bildiklerini ortaya koyan tavırları olmamıştır. Mekke’de tevhid, şirk, ahiret gibi konularla toplumdaki Allah inancı tashih edilmiştir. Medine’de ise Hz. Peygamber’in karşısında kendilerini ilmin gerçek sahipleri olarak gören Yahudi toplumu vardır. Bilgilerini insanların kafasını karıştırmak için kullanan Yahudilerin İslâm’a karşı düşmanlıkları, Hz. Peygamber’e tabi olmamaları, İslâm’ı inkâr etmede birbirleriyle çelişmeleri sebebiyle bu dönemde inen âyetler daha çok ikaz ve tenkit içerikli hatırlatmalar şeklindedir.⁵⁸⁷ Hz. Peygamber, Medine’ye geldiği ilk sıralarda Yahudilerle bir saldırmazlık anlaşması⁵⁸⁸ yapmış olmasına rağmen Yahudiler, Hz. Muhammed’e iman etmedikleri gibi düşmanlıklarını zamanla ortaya koyan birçok hal ve tavır sergilemiştir.⁵⁸⁹

Meryem kıssası ve Hz. İsa ile ilgili inzâl edilen âyetlerin arasında, bu olayların Hz. Peygamber’in daha önce bilmediği; ancak gönderilen vahiyle bilgi sahibi olduğunun⁵⁹⁰ vurgulanması ve bu söylenenlerin Kur’ân’dan bilgiler olduğunun belirtilmesi,⁵⁹¹ onun peygamberliğini kanıtlayan delil niteliğinde görülebilir. Bu durum Hz. Peygamber’in nübüvvetini ispat ederken, tarihin bir döneminde Hz. İsa’nın nübüvvetini inkâr eden Yahudilere, şimdi de Hz. Muhammed’i yalanlamaktan ve ona düşmanlık beslemekten vazgeçmeleri gerektiğine dair mesaj verildiği söylenebilir.

⁵⁸⁷ Kılınçlı, *Nüzul Sürecinde Müslümanların Gayrimüslimlerle İlişkileri -Medine Dönemi 622-625 Yılları Arası-*, s. 208-210.

⁵⁸⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, I, 501.

⁵⁸⁹ Detaylı bilgi için bkz. İbn Hişâm, *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, I, 513.

⁵⁹⁰ Âl-i İmrân 3/44.

⁵⁹¹ Âl-i İmrân 3/58.

Ayrıca kıssaların nakledilme muradını ortaya koyan bu âyetler, nüzûl-siret ilişkisine dair de farkındalık kazandırmaktadır.

Kıssalar belirli bir amaç ekseninde nakledilen anlatılar olmakla birlikte bu amaca ilişkin vurgular, dikkat çekici unsurlar ve bunların ifade şekli, Hz. Peygamber, müminler ve diğer muhatapların içinde bulundukları durum ve şartlara göre farklılık arz edebilmektedir. Kıssaların Mekkî ve Medenî sûrelerdeki varyantları mukayeseli olarak değerlendirildiğinde bu farklılaşmanın boyutları daha iyi gözlenebilir. Bu bağlamda Meryem kıssası ile Mekke’de tevhid mücadelesi ekseninde yoğunlaştığı, Medine’de ise Müslümanlar ile Yahudiler ve Necranlı Hristiyanlar arasında meydana gelen tartışmalar bağlamında Hz. Meryem ve Hz. İsa’ya ilişkin ithamlar ve yakıştırmaları tenkit ve tashih meselesinin ağırlık kazandığı görülmektedir.”⁵⁹² Nitekim Mekke döneminde incelenen Meryem sûresinde Hz. Meryem’in mabede adanması ve doğumuna ilişkin anlatım bulunmamakta, ancak orada da yine Hz. Zekeriya kıssasının ardından Hz. Meryem kıssası zikredilmektedir. Açıkçası burada Meryem sûresindeki anlatıma mukabil, Hz. Meryem’in hamilelik sürecinden ziyade tam da o dönem öncesi hayatına değinilerek Yahudiler tarafından yerilen, iftiraya maruz bırakılan Hz. Meryem’in tertemiz ve pak oluşuna, kadınlar arasındaki seçkin ve saygın konumuna⁵⁹³ işaret edilmektedir. Hz. Meryem’in secdesi, ibadeti ve itaati ile mabede adanmanın ve bu adanmışlığın hakkını ifa ettiğini resmeden bu âyetlerle Medine’de bulunan Yahudilere birer hatırlatma yapılmakta, Hz. Meryem ve Hz. İsa ile ilgili gerçekler, kendi tarihleri üzerinden atıflarla ortaya konularak Hz. Peygamber’e itaat etmeleri gerekliliğinin dolaylı olarak vurgulandığı müşahade edilmektedir.

Sûrenin sebab-i nüzûlünde de zikredildiği üzere bu âyetler, Hz. Peygamber ve Necran heyeti arasında geçen münazarada aktarılmıştır. Dolayısıyla burada Yahudilere verilen mesajların yanı sıra, Hz. Meryem’in saygın konumunun ileri dereceye taşınmasını önleyen ve Hz. İsa’nın doğumuna ilişkin açıklamalara yer veren Kur’ân âyetleri ile Hristiyanlar da uyarılmaktadır. Böylece hem Yahudilik hem de Hristiyanlığın ifrat ve tefrit derecesinde olan düşüncelerinin, Kur’ân âyetleri ile itidal bir seviyeye ulaştırılmak istendiği söylenebilir.

⁵⁹² Öztürk, *Kur’an Kıssalarının Mahiyeti*, s. 216.

⁵⁹³ Âl-i İmrân 3/42.

SONUÇ

Kıssalar, insanların duygu ve düşüncelerine, inançlarına hitap eden, değişik türleriyle tarihin hemen her döneminde canlılığını muhafaza eden, insanın arzu ve isteklerine karşılık veren bir kültür birikimidir. Aynı zamanda insana ve hayata dair ilkeler içermesiyle ders ve ibret olma hususiyetini koruması bağlamında eğitim metodları arasında en çok tercih edilen bir anlatım biçimi olmuştur. İnsanlara rehber olarak gönderilen Kur'ân'ın çoğunlukla kıssalardan müteşekkil olması, kıssaların insanlar üzerindeki işlevselliği ile ilişkilendirilebilir.

Kur'ân kıssalarında temel gaye ve mesajlar belirli olmakla birlikte, anlatımda kullanılan usul ve yöntemde bazı değişkenlikler mevcuttur. Bu farklılıkların mukayese edilmesi, kıssanın inzâl edildiği dönemde hangi usul ve yöntemle zikredildiğinin, ne gibi anlamlar ihtiva ettiğinin tespit edilmesi adına önem arz etmektedir. Kıssaları nüzûl-sîret bağlamında okumak, Kur'ân'ın nüzûl döneminde ifade ettiği anlama ulaşmak, anlatılan ve yaşanan arasındaki benzerliğin görülmesidir ki bu benzerlik şimdiye de ışık tutmaktadır.

Kur'ân, Mekke ve Medine olmak üzere iki ayrı dönemden oluşan bir süreçte indirilmiştir. Kur'ân'ın nâzil olduğu dönemde Mekke'de toplumun genelinde şirk anlayışı mevcuttur. Kur'ân, ilk hitap çevresinde yer alan putperest topluluğa öncelikle Allah'ın yegâne tek yaratıcı olduğunun benimsendiği tevhid inancının tedricen yerleştirilmesini planlamıştır. Kur'ân'ın üzerinde durduğu en temel mesaj olan tevhid inancının inşa edilmesi, yalnızca putperest Arapları değil; Yahudi veya Hıristiyanları da kapsamaktadır. Bu minvalde Mekke'de inzâl edilen Meryem sûresinde Hz. Meryem'in hayatı, tevhid, ahiret ve peygamberlik inancının ön planda tutulduğu bir eksenle aktarılmıştır.

Meryem sûresinde, Hz. İsa'nın babasız bir şekilde dünyaya gelişi anlatılmış, onu "Allah'ın oğlu" olarak gören Hıristiyanlara karşı sıklıkla onun "Hz. Meryem'in oğlu" olduğu vurgulanmıştır. Kıssanın öncesinde Hz. Zekeriya'nın yaşlı ve karısının da yaşlı ve kısır olduğu halde Hz. Yahya ile müjdelendiklerinden bahsedilerek Hz. İsa'nın doğumuna benzer ilâhî bir mucizeye dikkat çekilmiştir. Hz. Meryem'in Hz. İsa'ya hamile kaldığı süreçten bahseden âyetlerde, Hz. Meryem'in yaşadığı tüm zorluklar, hamilelik sürecinde katlandığı çetin ve ağır imtihan, kendisine hiçbir beşer eli değmemişken gebe kaldığı halde bebek doğana kadar neler yaşayacağını bilmeden geçirdiği sıkıntılı süreç bir film şeridi gibi sunulmuştur. Hz. Meryem, kucağında bebeği ile halkının karşısına çıktığı

vakit halkının kınayan sözlerine maruz kaldığı, Hz. İsa'nın annesini töhmet altında kalmaktan kurtaran ve Allah'ın kulu olduğunu bildiren sözleri Hz. Peygamber'e vahyedilen gayb haberleri olarak beyan edilmiştir. Kıssaların hayata yön veren hisseleri ile müminler için bir ibret ve destek mahiyetinde zikredilmesinin yanı sıra Hz. Peygamber'in nübüvveti de ispatlanmaktadır. Kur'an, Hz. İsa'nın mesajında yer alan tevhid hakikatini hatırlatarak kendisinden önce gelen kitaplarla aynı kaynaktan olduğunu göstermekte Hz. Peygamber'in önceki peygamberleri ve kitapları doğruladığını belirterek bu duruma Ehl-i kitabı da şahit kılmaktadır.

Meryem sûresinde Hristiyan dinî düşünce yapısına atıfta bulunan Kur'an vahyinin, Habeşistan'a göç etmeden önce inzâl edilmesi, Müslümanların gittikleri ülkenin dini hakkında haberdar olma, bildikleri hakikatleri onlara tebliğ etmede yöntem göstermesi açısından da önemlidir. Sûrede Hz. Meryem ve Hz. İsa hakkındaki bilgiler doğruca anlatılmış, Ehl-i kitabın İslâm'a aykırı düşüncelerine karşı sert bir eleştiri sergilenmemiştir. Bu durum Kur'an'ın insanlar arası ilişkilerde maslahatı gözeten yapısını da ortaya çıkarmaktadır. Zira çok da tanıdık olmadıkları bir ülkeye hicret etmek durumunda kalan muhacirler için çatışma ortamı oluşturacak herhangi bir ifade Meryem sûresinde zikredilmemiştir. Teslis (üçlü Tanrı) inancına sahip olanların kâfir olduklarına dair sert bir eleştiriden⁵⁹⁴ ziyade Hz. Zekeriya'nın yaşlı, karısının da kısır olduğu halde onlara çocuk bahşedildiğini bilen Ehl-i kitabın bu inanışları ön plana çıkarılarak belirgin hale getirilmiştir. Kur'an, ilk dönem muhatap aldığı kitleye karşı aşına olunan bilgiler üzerinden kalpleri ısıdırma, onlarla olumlu ilişkiler kurma ve doğruyu tedricen yerleştirme gibi gayeler eşliğinde anlatım sergilerken aynı zamanda bir iletişim metodu sunmaktadır.

Medine dönemine gelindiğinde birtakım sorularına cevap bulmak için Medine'ye gelen Necran heyeti ile diyalog, yine benzer üslupta çatışma ortamından uzak bir şekilde Hz. Meryem ve oğlu Hz. İsa hakkındaki hakikatin ortaya konulmasıyla kurulmuştur. Tevrat ve İncil'i tasdik ettiği belirtilen Kur'an vahyinde, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm'daki ortak noktalar vurgulanmıştır. Medine'de sayısı azımsanamayacak kadar çok olan Yahudilerin nüfusu düşünüldüğünde Hz. Peygamber ile Necran heyeti arasında gerçekleşen bu görüşmeden onların da haberdar olduğu, hatta bu görüşmeye iştirak ettikleri söylenebilir. Zira kimi müfessirlere göre âyetlerin muhatapları arasında Yahudiler de zikredilmiştir. Anlaşılan Medine'de inzâl edilen Âl-i İmrân sûresinde Hz.

⁵⁹⁴ Hristiyanların teslis inançlarına dair eleştirinin, rivayetlere göre en son nâzil olan sûreler arasında yer aldığı görülmektedir. Bkz. Nisâ 4/171; Mâide 5/17, 72, 73.

Meryem ve Hz. İsa ile ilgili bilgiler özelde Hristiyanlar, genelde tüm Ehl-i kitap muhatap alınarak ortaya konulmuştur. Onlar, Hz. Meryem'e iftira atarken, Hristiyanlar Hz. Meryem'i yüceltmış, Hz. İsa'ya "Allah'ın oğlu" iddiasını yakıştırarak Hz. Meryem'i Allah'ın zevcesi konumuna getirmişlerdir. İslâm ise tevhide aykırı tüm düşünceleri reddetmiş, Hz. Meryem'in, iffetli, erdemli ve faziletli yönünü açığa çıkararak masumiyetini ispat etmiş, ondan doğan çocuğun ise ilah değil; yalnızca Allah'ın bir kulu ve rasulü olduğunu beyan etmiştir.

Meryem kıssasının Mekke'deki varyantı, Hz. Meryem'in Hz. İsa'ya hamile olduğu dönemden başlayan bir anlatımla sergilenirken özellikle Hristiyanları ilgilendiren kısmın vurgulandığı göze çarpmaktadır. Medine'de ise Yahudilerle daha sık ilişkiler kurulduğu düşünüldüğü zaman onları da alakadar eden Hanne'nin Meryem'i mabede adamasıyla girizgâh yapılması dikkat çekicidir. Hz. Meryem'in doğumu ve çocukluk çağına ilişkin anlatımların özellikle Medine döneminde aktarılmış olması, Hristiyanlardan çok Yahudileri ilgilendirmekte ve onların tarihini yansıtmaktadır. Nitekim Âl-i İmrân sûresinin Medine döneminde inzâl edilmiş olması ve genel muhataplarının Medine'de sayı ve saygınlık bakımından daha etkili ve yetkin bir konumda olan Yahudilerden oluşması, bu kıssa ile Yahudilere de birtakım mesajlar verildiğini göstermektedir. Kur'an'ın nüzûl süreci ele alındığında böyle bir metodun tatbiki ise kıssaların nüzûl-sîret ilişkisini de açığa çıkaran yönünü hatırlatır mahiyettedir. Bu minvalde Yahudilere, kendilerinin de bilgisi dâhilinde olan bu anlatımlar merkezinde, Hz. Peygamber'i inkâr konusunda aralarındaki çelişkiden uzaklaşıp ona iman etmeleri ve destek olmalarına dair bir mesaj verildiği söylenebilir. Ayrıca Hz. Meryem'in mabed yaşantısına dair bilgilere hâkim olan Yahudilerin onun iffetini sorgulayacak herhangi bir davranıştan uzak durmaları hususunda uyarıldıkları, Hz. İsa ve Hz. Muhammed'de gördükleri üzere peygamberliğin soya dayanan miras anlayışına bağlı bir seçilmişlikle değil Allah'ın takdiri doğrultusunda gerçekleştiğinin bilinci ile hareket etmeleri hususunda eleştirildikleri de düşünülebilir.

Medine döneminde İslâm'ın yayılması, Hz. Peygamber'in sosyal, siyasal ve dinî boyutta hâkimiyeti, muhataplarla farklı üslup yönteminde bir araya gelmeyi gerektirmiştir. Hz. İsa'nın kimliği hakkında bazı sorular yönelten Necran heyeti ile diyalog, çatışma ortamından uzak biçimde gerçekleşse de onların doğruyu kabullenmeme, hakikati ısrarla inkâr etme ve reddetmelerinin neticesinde Hristiyanlar mübâheleye/lanetleşmeye davet edilmiştir. Aslında bu davet, onların da bildiği gerçeği

ortaya koymaya yöneliktir. Nitekim onlar da böyle bir lanetleşmeyi göze alamamış ve daveti kabul etmemişlerdir.

Kur'ân'ın tamamında uygulanan tedrici aşamanın Meryem kıssasında da benzer yöntemle işlendiği görülmektedir. Meryem kıssasının iki ayrı dönemde farklı yönleriyle hitap çevresine aktarılması, Mekke döneminde mevcut doğruların ortaya konularak, Medine döneminde ise daha eleştirel bir yaklaşım bulunduğu ıskalanmamasının, ancak nüzûl tertibinin esas alındığı bir inceleme ve kıssa-sîret ilişkisini göz önünde bulundurmaya bağlı değerlendirmeler ile mümkün olduğu söylenebilir. Hristiyan düşünce dünyasına kıssalar ile giriş yapan Kur'ân vahyinin iletisi, Hz. Peygamber'in sîreti eşliğinde incelendiği zaman daha verimli sonuçlara ulaştırabilir.

Meryem kıssasında gözlemlendiği üzere Kur'ân'daki anlatımların içeriği ve üslubu, Hz. Peygamber dönemi ile birebir ilişkili olduğunu, yaşanan olaylar çerçevesinde şekillenerek nakledildiğini ve bir tecrübeler toplamı olduğunu göstermektedir. Bu bilgiler, Kur'ân'ın bir tarih kitabı olduğu kanısına ulaştırmadığı gibi tarihten tamamen bağımsız kaldığını da düşündürmemektedir. Nitekim genel itibarıyla Kur'ân'ın indiği dönemde muhataplarınca anlaşılma sorunu yaşamaması, o dönemin kültür birikimini yansımasıyla açıklanabilir. Bu nedenle aynayı tarihe çevirmek, mesajların geleceğe yansımaları sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Aksoy, Ramazan, “İslam Öncesi Toplumlarda ve İslam’da Kadının Statüsü”, *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2021.
- Aktürk Şahin, Zeynep, *Tefsir Geleneğinde Hz. Meryem* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2022.
- Albayrak, Halis, *Tarihin İçinden Kur’ân’ı Algılamak*, Şule Yayınları, İstanbul 2016.
- Aldanma, Halit, *Nüzul-Siret Bağlamında Hz. Yusuf Kıssası* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2020.
- Alexander Walker, “The Arabic Gospel of the Infancy of the Saviour”, <https://www.newadvent.org/fathers/0806.htm> (erişim: 26 Şubat 2023).
- Algül, Hüseyin, “Evs”, *DİA*, İstanbul 1995.
- Ali, Cevâd, *el-Mufasssal fî Târîhi’l-Arab Kable’l-İslâm*, çev. Dursun Hazer-Fethullah Zengin, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2018.
- Apak, Âdem, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, Ensar Yayınları, İstanbul 2012.
- Ariela, Pelaia, Man or Messiah: The Role of Jesus in Judaism, <https://www.learnreligions.com/jewish-view-of-jesus-2076763> (erişim: 2 Haziran 2023).
- Armstrong, Karen, *Tanrı’nın Tarihi*, çev. Oktay Özel v.dğr., Pegasus Yayınları, İstanbul 2017.
- Ay, Mahmut, “İşarî Tefsirlerde Hz. Meryem”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, sayı:25.
- Ay, Mahmut, *Kur’an Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak -Hz. Musa Kıssası Örneği-*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2019.
- Batuk, Cengiz, “Mit, Tarih ve Gerçeklik Sorunu Üzerine Notlar”, *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, cilt:6, sayı: 1, 2009.
- Bayat, Fuzuli, *Mitolojiye Giriş*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2019.
- Belâzurî, Ebü’l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd, *Fütûhu’l-Büldân*, Müessesetü’l-Maârif, Beyrut 1761.
- Bilge, Mustafa L., “Necran”, *DİA*, İstanbul 2006.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kur’anı Kerim’in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, Genel Dağıtım-Nesa A.Ş., İstanbul t.s.
- Bozkurt, Nebi- Küçükaşçı, Mustafa Sabri, “Medine”, *DİA*, Ankara 2003.
- Bozkurt, Nebi- Küçükaşçı, Mustafa Sabri, “Mekke”, *DİA*, Ankara 2003.

- Câbirî, Muhammed Âbid, *Fehmu'l-Kur'âni'l-Hakîm*, ed-Dâru'l-Beydâ Dâru'n-Neşri'l-Mağribiyye, Mağrib 2008.
- Carl Brockelman, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, çev. Neş'et Çağatay, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1954.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2017.
- Cirit, Hasan, *Hadiste Vaaz, Kıssacılık ve Kussâs* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1997.
- Coşkun, Muhammed, *Kur'an Yorumunda Sîret- Nüzûl İlişkisi*, Fikir Yayıncılık, İstanbul 2014.
- Cündioğlu, Düccane, *Kur'an'ı Anlamanın Anlamı*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2005.
- Çağrı, Mustafa, "Arap", *DİA*, İstanbul 1991.
- Çelik Koç, Zeynep, *Kur'ân-ı Kerîm'de Nüzûl Sırasına Göre Hz. Muhammed'in Sîreti (Hz. Muhammed'e Yönelik Hitap Âyetleri Çerçevesinde İlk 65 Sûre Örneği)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gümüşhane 2019.
- Çelikkol, Yaşar, "Cahiliye Döneminde Yesrib'in Etnik Yapısı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Elazığ 2005, cilt: 15, sayı: 1.
- Çelikkol, Yaşar, *İslâm Öncesi Mekke*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2003.
- Çetin, Nihad M., "Ahbâr", *DİA*, İstanbul 1988.
- Dartma, Bahattin, "Arkeolojik Veriler Bağlamında Kur'ân Kıssalarının Fiilen Gerçekleşmemiş Hadiseler Olduklarına Dair", *Akademik Araştırmalar Dergisi* (Ağustos-Ekim 2003), sayı: 18.
- Demir, Şehmus, *Mitoloji Kur'an Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*, Beyan Yayınları, İstanbul 2019.
- Derveze, Muhammed İzzet, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 2000.
- Derveze, Muhammed İzzet, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. Mehmet Yolcu, Yarı Yayınları, İstanbul 2019.
- Dihlevî, Şah Veliyullah, *Hüccetullahi'l-Bâliğa*, Dâr Al-Jeel, Beyrut 2005.
- Dindi, Emrah, "Kur'ân'da Resmedilen Bir Genç Kızın Züht ve İffet Ahlakı: Hz. Meryem", *Uluslararası Gençlik ve Ahlâk Sempozyumu* (Sinop, Ekim 06-08 2016).
- Döner, Ertuğrul- Özcan, Yusuf, "Bazı Din, İnanç ve Kültürlerde Rahmân Kavramının Tarihi Serencamı", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2022, cilt: 22, sayı: 1.

- Döner, Ertuğrul- Özcan, Yusuf, “Cahiliye Dönemi Arap Şiirinde Rahmân”, *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 2022, cilt: 6, sayı: 1.
- Döner, Ertuğrul, “Dine İlişkin Bazı Bilgi, Rivayet ve Kıssaların Hareket Noktası: Yemen/Yemen Yahudi ve Hristiyanları”, *Dinî Araştırmalar*, 2015, cilt: 18, sayı: 46.
- Döner, Ertuğrul, *Tefsirde İsrâiliyyât’ın Kaynak ve Bilgi Değeri*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2017.
- Dursun, Davut, “Etiyopya”, *DİA*, İstanbul 1995.
- Eliade, Mircea, *Mitlerin Özellikleri*, çev. Sema Rifat, Alfa Yayınları, İstanbul 2018.
- Elmalılı, M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 2003.
- Emiroğlu, H. Tahsin, *Esbâb-ı Nüzûl (Kur’an Ayetlerinin İniş Sebepleri ve Tefsirleri)*, Yeni Kitap Basımevi, Konya 1966.
- Esed, Muhammed, *Kur’an Mesajı*, çev. Cahit Koytak- Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul 1999.
- Fahredden er-Râzî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu’l-Gayb*, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1981.
- Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur’an*, çev. Alparslan Açıkgenç, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016.
- Firidin, Mete, *Hiz. Âdem’in Annesi*, Cinius Yayınları, İstanbul 2019.
- Gezer, Süleyman, *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur’an*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2015.
- Gezgin, Ali Galip, *Kur’ân’da Sevgi*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2003.
- Gökkır, Bilal, *Meryem Sûresi Tefsiri Metin ve Yorum İncelemesi*, Fecr Yayınları, Ankara 2012.
- Gölcük, Şerafettin, “Esâtîr”, *DİA*, İstanbul 1995.
- Görgün, Tahsin, “Kur’an Kıssalarının Neliği (Mahiyeti) Üzerine”, *IV. Kur’an Haftası Kur’an Sempozyumu* (Ankara, Ocak 17-18 1998), Fecr Yayınevi, Ankara 1998.
- Görgün, Tahsin, *İlâhî Sözün Gücü*, Külliyyat Yayınları, İstanbul 2013.
- Güler, Nurdane, “Hz. Meryem ve Kadının Gücü”, *Kırıkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 2016, sayı: 1.
- Gündüz, Şinasi, “Kur’an Kıssalarının Kaynağı Eski Ahit mi? Yapı, Muhteva ve Kaynak Açısından Torah Kıssaları”, *IV. Kur’an Sempozyumu* (Ankara, Ocak 1998), sayı: 10.

- Güngör, Mevlüt, “Kur’an Bağlamında İslâm Öncesi Mekke Toplumundaki Tanrı ve Ahiret İnancı”, *Dinî Araştırmalar*, 2005, cilt: 8, sayı: 23.
- Halefullah, Muhammed Ahmed, *Kur’an’da Anlatım Sanatı el-Fennu’l-Kasasî*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2012.
- Halil, İmâdüddin, *İslâm’ın Tarih Yorumu*, çev. Ahmed Ağırakça, Akdem Yayınları, İstanbul 2019.
- Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan, Beyan Yayınları, İstanbul 2021.
- Hamidullah, Muhammed, *Mecmûatü’l-Vesâiku’s-Siyâsiyye li’l-Ahdi’n-Nebevî ve’l-Hilâfeti’r-Râşide*, Dâru’l-Nefâis, Beyrut 1987.
- Harman, Ömer Faruk, “Meryem”, *DİA*, Ankara 2004.
- Işık, Emin, “Âl-i İmrân Sûresi”, *DİA*, İstanbul 1989.
- Izutsu, Toshihiko, *Kur’an’da Tanrı ve İnsan*, çev. M. Kürşat Atalar, Pınar Yayınları, İstanbul 2019.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, ed-Dâru’t-Tûnisîyye, Tunus 1984.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik, *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakâ v.dğr., Turâsu’l-İslâmî, yy. 1375.
- İbn İshâk, Muhammed b. Yesâr, *Sîretu İbn İshâk*, Ma’hedu ed-Dirâsât ve’l-Ebhâs li’t-Ta’rîb, Mağrib 1976.
- İbn Kesîr, Ebû’l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Ömer, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, thk. Mahmut Abdulkadir el-Arnaût, Dâr Sader, Beyrut 1863.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü’l-A’rab*, nşr. Abdullah Ali el-Kebîr, Dâru’l-Maârif, Kahire ts.
- İbn Sa’d, Ebû Abdillâh Muhammed, *Kitâbu’t-Tabakâtî’l-Kebîr*, thk. Ali Muhammed Amr, Mektebetu’l-Hâncî, Kahire 2001.
- İbnü’l-Cevzî, Ebû’l-Ferec Abdurrahmân b. Ali, *Zâdü’l-Mesîr fî İlmi’t-Tefsîr*, nşr. M. Zühayr eş-Şâvîş, el-Mektebetü’l-İslâmî, Beyrut 1984.
- İsfâhânî, Ebu’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fî Garîbi’l-Kur’ân*, nşr. Nezâr Mustafa el-Bâz, ts.
- Karacabey, Salih, “Hadislerin Metin Tenkidinde Fiilî Sünnete Müracaatın Önemi Bağlamında Kadınların ve Çocukların Camiye Gitmeleri İle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa 2000, cilt: 9, sayı: 9.

- Karaman, Hayreddin v.dğr. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Diyanet işleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2017.
- Karaman, Hayreddin v.dğr. *Kur'ân-ı Kerîm Açıklamalı Meâli*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004.
- Kaya, Remzi, "Ehl-i Kitap", *DİA*, İstanbul 1994.
- Kaya, Remzi, "Kur'ân Kıssalarının Tefsir ve Teşri'deki Yeri", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-III* (İstanbul, Ekim 14-15 2000), İstanbul 2002.
- Kaya, Remzi, "Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Ehl-i Kitap (Ehlü'l-Kitap)", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005, sayı: 19.
- Kaya, Remzi, "Mekkî Sürelerde Ehl-i Kitap", *Kur'an Nüzûlünün Mekke Dönemi Sempozyumu* (Çorum, 29 Haziran-01 Temmuz 2012), Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum 2013.
- Keleş, Ahmet, "Mushaf-Kur'an Ayrımında Siyerin Rolü ve Mushaf'ı Kur'an Olarak Okumanın İmkânı", *Kur'an'ı Nüzul Dönemiyle Okumak*, ed. Adnan Demircan, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2021.
- Kılıç, Sadık, "Tarih Felsefesi Açısından Kıssalar", *I. Kur'an Sempozyumu*, Bilgi Vakfı Yayınları, Ankara 1994.
- Kılınçlı, Sami, *Nüzul Sürecinde Müslümanların Gayrimüslimlerle İlişkileri-Mekke Dönemi-*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2018.
- Kılınçlı, Sami, *Nüzul Sürecinde Müslümanların Gayrimüslimlerle İlişkileri -Medine Dönemi 622-625 Yılları Arası-*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2018.
- Kolay, Kadir, *Nüzûl-Sîret Bağlamında Hz. Süleyman-Belkıs Kıssası* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uşak 2022.
- Köksal, Mustafa Âsım, *Hz. Muhammed ve İslamiyet*, Şâmil Yayınevi, İstanbul 1989.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, nşr. Hişâm Semîr el-Buhârî, Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad 2003.
- Kutsal Kitap, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul ts.
- Kutub, Seyyid, *Kur'ân'da Edebî Tasvir*, çev. Ömer Aydın-Ertuğrul Özalp, İşaret Yayınları, İstanbul 2015.
- Kuzgun, Şaban, "Hanîf", *DİA*, İstanbul 1997.
- Maden, Mustafa, *Kur'an'da er-Rahman İsmi ve Bu İsme Yönelik İddialara Muhatap Olan Ayetlerin Yorumu* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2009.

- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, thk. Mecdî Bâ Sellûm, I-X, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2005.
- Meral, Yasin, "Biz Yahya İsmini Daha Önce Kimseye Vermedik", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017.
- Mevdûdî, Ebu'l Âlâ, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı*, çev. Ahmet Asrar, Pınar Yayınları, İstanbul 2021.
- Mevdûdî, Ebu'l Âlâ, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, çev. Muhammed Han Kayanî v. dğr., İnsan Yayınları, İstanbul 1996.
- Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil bin Süleymân*, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte, Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, Beyrut 2002.
- Nasr, Ali Muhammed, "Arap Edebiyatında Hikâye ve Kur'ân-ı Kerim'deki Kıssaların Müdafaası", çev. Abdülkerim Seber, *Ağrı İslâmi İlimler Dergisi*, sayı: 2, 2018.
- Okuyan, Abdurrahman, "Arap Yarımadası'nda İslâm Öncesi Dini Yapı", *İlahiyat/1*, (Aralık 2018).
- Öğüt, Salim, "Harem", *DİA*, İstanbul 1997.
- Önkâl, Ahmet, "Hicret", *DİA*, İstanbul 1998.
- Özsoy, Ömer, "Çağdaş Bir Sorun Olarak 'Kur'an'ın Anlaşılması' Sorunu", *Güncel Dinî Meseleler Birinci İhtisas Toplantısı (Tebliğ ve Müzakereler)* (Ankara, Ekim 02-06 2002), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2004.
- Öztürk, Levent, "Etiyopya", *DİA*, İstanbul 1995.
- Öztürk, Levent, "Necâşî Ashame", *DİA*, İstanbul 2006.
- Öztürk, Levent, *Hz. Muhammed'in Habeşistan'la Münasebetleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1988.
- Öztürk, Mustafa, "Kur'an Bağlamında Hz. Meryem'le İlgili Bir İnceleme", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi*, 2003.
- Öztürk, Mustafa, "Tefsir Geleneğinde Nüzul-Siret İlişkisi", *Kur'an'ı Nüzul Dönemiyle Okumak*, ed. Adnan Demircan, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2021.
- Öztürk, Mustafa, *Kıssaların Dili*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2018.
- Öztürk, Mustafa, *Kur'an Kıssalarının Mahiyeti*, Kuramer Yayınları, İstanbul 2016.
- Paçacı, Mehmet, "Kur'an'da Ehl-i Kitap Anlayışı", *Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları*, Ankara 2004.
- Polat, Selahattin, "Kur'an'ın Aydınlığına Doğru Esbab-ı Nüzul Üzerine", *I. Kur'an Haftası Kur'an Sempozyumu* (Ankara, Şubat 03-05 1995), Fecr Yayınları, Ankara 1995.

- Reşîd Rızâ, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-Hakîm*, Dâru'l-Menâr, Kahire 1947.
- Safa, Mustafa, "Hicret Öncesi Medine'de (Yesrib'de) Sosyal ve Dini Hayat", *Toplum Bilimleri Dergisi*, Temmuz-Aralık 2012, sayı: 6 (12).
- Sağlam, Bahaeddin, *İlmi ve Edebi Yönleriyle Kur'an Kıssaları*, Tebliğ Yayınları, İstanbul 1985.
- Sarıçam, İbrahim, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2002.
- Sarıkcıoğlu, Ekrem, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2004.
- Serinsu, Ahmet Nedim, *Kur'an ve Bağlam*, Şule Yayınları, İstanbul 2018.
- Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, Dâru's-Şurûk, Kahire 2003.
- Soycan, Mustafa, *Taberî Tefsîri'nde Sîyer Rivayetleri (Medine Dönemi)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2019.
- Sönmez, Zekiye, *İslâm'ın Ortaya Çıktığı Dönemde Arap Yarımadası'nda Hristiyanlık* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010.
- Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahmân, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, Beyrut 2005.
- Şehristânî, Ebû'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed, *el-Milel ve'n-Nihal*, thk. Emir Ali Mehnâ ve Ali Hasan Fâûr, Dâru'l-Marife, Beyrut 1414.
- Şengül, İdris, "Kıssa", *DİA*, Ankara 2022.
- Şengül, İdris, "Kur'an Mesajını Ulaştırmada Kıssaların Önemi", *I. Kur'an Sempozyumu* (Ankara, Nisan 1-3 1994), Bilgi Vakfı Yayınları, Ankara 1994.
- Şengül, İdris, *Kur'an Kıssalarının Tarihî Değeri*, Otto Yayınları, Ankara 2019.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî, *Fethu'l-Kadîr el-Câmi' Beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye min İlmi't-Tefsîr*, thk. Abdurrahmân 'Umeyre, Dâru'l-Vefâ, Beyrut 1994.
- Şimşek, M. Sait, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, Beyan Yayınları, İstanbul 2012.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Dâru'l-Hicr, Riyad 2001.
- Tatar, Burhanettin, "Kur'an Kıssalarının Temel Anlamları Üzerine Felsefi Notlar", *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 2009, cilt: 6, sayı: 1.
- Topaloğlu, Bekir, "Rahmân", *DİA*, İstanbul 2007.

- Tümer, Günay, *Hristiyanlıkta ve İslâm'da Hz. Meryem*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2021.
- Türcan, Selim, *Kimlik ve Kitâb İlişkisi Bağlamında İlk Dönem Kur'an Tasavvuru ve Dönüşümü*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2020.
- Uzun, Nihat, *Bağlam ve Kur'an'ın Anlaşılması Üzerine*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016.
- Ünver, Mustafa, *Kur'an'ı Anlamada Siyâkın Rolü Bütünlük Üzerine*, Sidre Yayınları, Ankara 1996.
- Ünver, Mustafa, *Tefsir Usûlünde Mekkî-Medenî İlmi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1998.
- Waardenburg, Jacques, "Mesîh", *DİA*, Ankara 2004.
- Watt, W. Montgomery, *Günümüzde İslâm ve Hristiyanlık*, çev. Turan Koç, İz Yayıncılık, İstanbul 2016.
- Watt, W. Montgomery, *Hz. Muhammed Medine'de*, çev. Süleyman Kalkan, Kuramer Yayınları, İstanbul 2020.
- Watt, W. Montgomery, *Hz. Muhammed Mekke'de*, çev. Süleyman Kalkan, Kuramer Yayınları, İstanbul 2020.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil, "Meryem Sûresi", *DİA*, Ankara 2004.
- Yavuz, Ömer Faruk, "Kur'an'ın Temel Amaçlarının İfade Edilmesinde Bir Anlatım Tekniği Olarak "Kıssa"nın Rolü", *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, Nisan 2009, cilt: 6, sayı: 1.
- Yazıcı, Hüseyin, "Hikâye", *DİA*, İstanbul 1998.
- Yılmaz, Hakkı, *Tebyînü'l-Kur'an İşte Kur'an*, İşaret Yayınları, İstanbul 2010.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf 'an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Mu'avviz, Mektebetü'l-'Ubeykân, Riyad 1998.